

GRAVAREALET SOM LANDSKAPSARKITEKTUR

variasjon, virkemidler, muligheter

The Burial Area as Landscape Architecture
Variation, Means, Possibilities

Philosophiae doctor (ph.d.) avhandling

Rannveig Søndergaard Holm

Institutt for landskapsplanlegging
Fakultet for Samvit
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Ås 2015

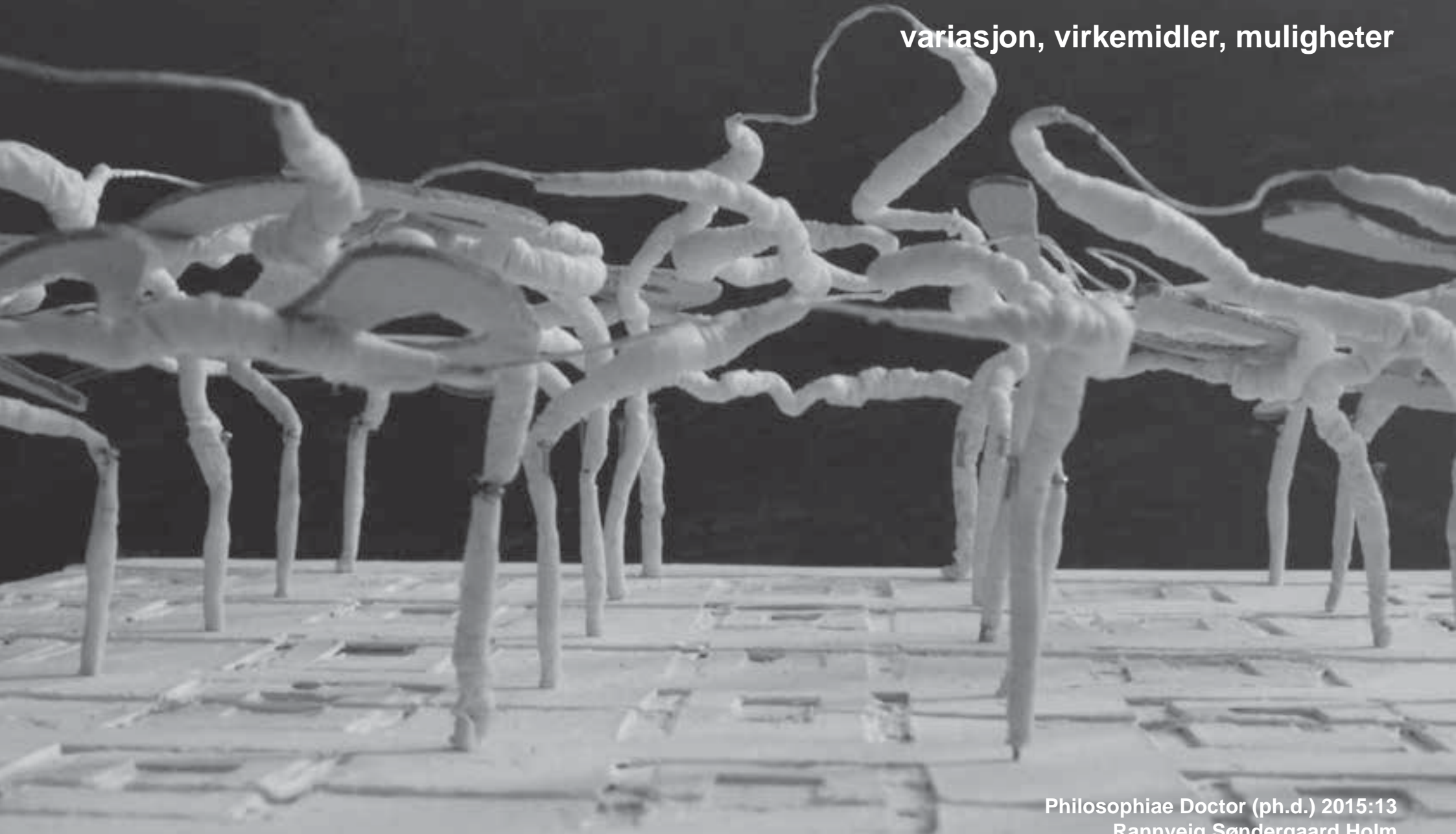

Avhandling nr 2015:13
ISSN 1894-6402
ISBN 978-82-575-1270-5

GRAVAREALET SOM LANDSKAPSARKITEKTUR

variasjon, virkemidler, muligheter

Philosophiae Doctor (ph.d.) 2015:13
Rannveig Søndergaard Holm

Takk til ...

Takk til Anne Katrine Geelmuyden for ditt mot til å følge meg på ukjente veier. Takk til Kirsten G. Lunde for din generøse deling av kunnskap om gravplasser. Takk til Helge Klingberg for at du satt med meg til langt på natt og gikk gjennom alle Norges gravplasser. Takk til Hildegunn Eliassen for ditt nyanserte og utenforstående blikk på modellarbeidet. Takk til kollegaer på Instituttet som har vært entusiastiske på vegne av min forskning. Takk til Nina Marie Andersen for hyggelig tosomt kontorfellesskap.

Tusen takk for økonomisk støtte fra Inger R. Haldorsens legat, Norsk kremasjonsstiftelse og Det kongelige fornyings-, administrasjons- og kirkedepartement. Med matpakkepengene fra Instituttet hadde jeg ikke kommet lengre enn til Larvik. Takk til Lisbet Arntzen for at du lånte meg ditt splitter nye kamera da mitt kollapse i Finnmark. Takk til deg som hjalp meg opp av grøfta med bilen i stummende mørke, på en sidevei ikke langt fra Flesberg kirkegård.

Takk for informasjon, kartgrunnlag og planer fra kommuner, kirkekontor og arkitektkontor. Takk til alle bibliotekarene ved NMBUs universitetsbibliotek som alltid er svært hjelpsomme. Takk til Karsten Jørgensen for gode innspill på bildetekstene.

Takk til familie og venner som forstår at dette arbeidet har tatt tid. Takk til tålmodige Torben Lai som holder og holder i gode og “onde” dager.

INNHold

Sammendrag og abstract	
Innledning	1
Del A Grunnlag	5
1. Formål	9
2. Kunnskapsoversikt	10
3. Mitt forskningsbidrag	35
4. Definisjon av begrep	41
5. Oppsummering	42
Del B Metode	45
1. Innledning	49
2. Beskrivelse av arbeidsmetode	50
3. Utforskning i modell	59
4. Metodisk rammeverk	81
5. Oppsummering	109
Del C Gravarealets virkemidler	113
1. Innledning	117
2. Gulvflate	121
3. Gravminner	159
4. Romdannelser	187
5. Terrengvariasjon	225
6. Trær og skog	251
7. Andre perspektiv	291
Oppsummering og avslutning	305
Vedlegg	311

Sammendrag

Dette forskningsprosjektet har en designtilnærming og omhandler den fysiske utformingen av gravarealet, området på gravplassen hvor gravene ligger. Gravarealet er et særlig sted og for at det skal framstå som noe eget, må landskapsarkitekten som designeren av gravarealene ha en bevissthet om gravarealets virkemidler. Hensikten med prosjektet er ikke å gi et svar på hvordan dagens gravplass skal se ut. Forskningen er et bidrag til å vise eksisterende kvaliteter og til å vise muligheter for å videreutvikle disse kvalitetene.

Forskningen har to formål, repertoarutvikling og metodeutvikling innen landskapsarkitektur.

1. Repertoarutvikling:

- Forskningen skal gi utøvende landskapsarkitekter kjennskap til variasjon, bevissthet om virkemidler og forståelse for muligheter innen utforming av gravareal.
- Prosjektet tar utgangspunkt i et stort utvalg av eksisterende gravareal i Danmark, Sverige og Norge. Gravarealene befares og bearbeides for å styrke den estetiske forståelsen av gravarealenes utforming.
- Forskningsresultatet skal fungere som en inspirasjonskilde for prosjekterende landskapsarkitekter og bidra til repertoarutvikling innen utforming av gravareal spesielt, men også for andre landskapsarkitekturfaglige oppgaver generelt.

2. Metodeutvikling:

- Prosjektet skal gi forskende landskapsarkitekter kjennskap til muligheter innen forskningsmetoder som tar utgangspunkt i prosjekterende landskapsarkitekters arbeidsformer.
- Befaring, fotografering og utprøving i modell står sentralt i forskningen og bidrar til at prosjektet utvikler relevant kunnskap for praktisk landskapsarkitekturarbeid.
- Forskningsresultatet skal være et bidrag til metodeutvikling innen området Research by Design.

Begge formålene er innrettet slik at de tar utgangspunkt i prosjekterende landskapsarkitektur. Samtidig følger prosjektet akademiske standarder når det gjelder å stille spørsmål, bygge kunnskap, velge metode og formidle resultatet. Samlet kan forskningen bidra med kunnskap til de utøvende landskapsarkitektenes faglige fellesskap, samtidig som den bidrar til kunnskapsbygging innen en akademisk praksis.

Resultatet er en sammenstilling av befaringsfotografier fra eksisterende gravareal, modellbilder og billedtekst som synliggjør virkemidlene. Sammenstillingen er inndelt i 5 overordnede virkemidler: gulvflate, gravminner, romdannelser, terrengvariasjon og trær og skog.

- Befaringsfotografiene viser eksisterende gravareal. Enkelte av gravarealene er verdenskjente, andre er bare kjent i lokalmiljøet. Flere av gravarealene er eksempler på en utforming det finnes mange av, andre er unike. Flere er tydelig tegnet med et underliggende formgrep, mange har blitt til over tid. Noen ganger er det vinter og noen ganger er det sommer. Variasjonen er det som utdypes.
- Modellbildene viser gravarealene i forenklete og fortolkede varianter. De har vært gjennom en utforskningsprosess. Gjennom modellarbeidet trekkes det særegne fram. Gravarealene har i modellene et tydelig formspråk og en tydelig karakter. På den måten blir gravarealene lettere å forstå.

Til sist synliggjøres andre måter å sortere gravarealene på. Denne nye inndelingen gir innblikk i andre perspektiv på gravarealene.

Abstract

This research project is based in the practice of landscape design and addresses the physical design of the burial area, the area of the cemetery where the graves are located. The burial area is a special place and to ensure that it is perceived as such, the landscape architect needs awareness of the means of design that are available. The purpose of the project is not to give an answer to how to design the burial area. The research is a contribution to show knowledge about existing qualities and aims at showing to show possibilities to further develop these qualities.

The research has two purposes: development of a repertoire and of a method within landscape design.

1. Development of a repertoire:

- The research provides practicing landscape architects with knowledge of variation, awareness of means and understanding of the possibilities of design when designing the burial area.
- The project is based on a wide range of existing burial areas in Denmark, Sweden and Norway. Site visits to burial areas are processed visually and through models to enhance the aesthetic understanding of the design of the burial area.
- The result of the research can serve as a source of inspiration for practicing landscape architects and contribute to the development of a repertoire for the design of burial areas in particular, but also for landscape architecture in general.

2. Development of method:

- The project aims to provide researching landscape architects awareness of opportunities within research methods, that are based on the working methods of the profession.
- Site visits, photography and development through prototypical models is central to the research and contributes to ensuring that the project develops relevant knowledge for the practicing landscape architect.
- The result of the research aims to contribute to development of method in the area of Research by Design.

Both purposes are related to the landscape design. Simultaneously the project follows academic standards when it comes to asking questions, building knowledge, choosing method and conveying the result. Together, the purposes ensure knowledge contribution to the practicing landscape architect, while contributing to building knowledge within the academic field.

The result of the research is a compilation of photos from site visits to existing burial area, photos of prototypes and captions that explain the means of design. The compilation is divided into five main means of design: the floor, the tombstones, the variety of terrain and trees and forests.

- The photos from the site visits show existing burial areas. Some burial areas are world famous, others are only known locally. Several of the burial areas are examples of common design principles, others are unique. Several are clearly drawn with an underlying design principle in mind, while others have developed over time. Some photos show winter, some summer. This variety is what is elaborated.
- The photos of prototypes show the burial areas in simplified and interpreted variations. They have been through a process of interpretation. Through this development the unique qualities are clarified. The prototypes use a distinct design language. This ensures communication of the results.

Finally, another way to sort the burial areas is suggested. This other classification provides insight into other perspectives on burial areas.

Innledning

Vi har alle et forhold til gravplassen. Mange har et gravsted etter en av sine nærmeste, som de kanskje besøker en gang i mellom. De som bor i passelig avstand til en gravplass legger gjerne turen innom, kanskje på vei til eller fra noe annet. De fleste av oss kjenner bare til noen få gravplasser. Kanskje bare en eller to eller tre. Det er lett å tenke at det er sånn en gravplass ser ut.

Men gravplassers utforming varierer. Jeg er selv blitt overrasket over det store mangfoldet: storslåtte grøntanlegg, lokale varianter, små bortgjømte perler. Det som spesielt opptar meg er gravarealene. Arealene på gravplassen hvor gravene ligger. Gravarealene fyller ofte store områder sammenlignet med de andre elementene på gravplassen og har på grunn av sin utstrekning stor effekt på hvordan gravplassen framstår.

Det er mange måter å tilnærme seg temaet gravplasser. Et utgangspunkt kan være store eksistensielle spørsmål som omhandler livet og døden, sorg, kontemplasjon, et sted å finne trøst og ro. En annen innfallsvinkel kan være tekniske løsninger knyttet til nedbrytningsprosesser, jordkvalitet, drenering eller drift av gravplassen som grøntanlegg. Andre stikkord kan være flerbruk, mangfold, ulike religioner, verdslighet, symbolikk eller gravplassen som et speil av samfunnet.

Dette forskningsprosjektet har en landskapsarkitekturfaglig tilnærming og omhandler den fysiske utformingen. Jeg har undersøkt gravarealets komposisjon. Gravareal er et særlig sted og for at det skal framstå som noe eget, må landskapsarkitekten som designeren av gravarealene ha en bevissthet om gravarealets virkemidler. Hensikten er ikke å gi et svar på hvordan dagens gravplass skal se ut. Forskningen er et bidrag til å vise eksisterende kvaliteter og til å vise muligheter for å videreutvikle disse kvalitetene.

DEL A GRUNNLAG

INNHold - DEL A GRUNNLag

1. Formål	9
2. Kunnskapsoversikt	10
Introduksjon	10
Forskning om gravplasser generelt	10
Forskning om gravareal spesielt	12
3. Mitt forskningsbidrag	35
Forskningshull	35
Forsknings spørsmål	35
Relevans	36
Avgrensning	37
4. Definisjon av begrep	41
5. Oppsummering	42

1. FORMÅL

Dette forskningsprosjektet har to formål, repertoarutvikling og metodeutvikling innen landskapsarkitektur. Gravarealet, arealet på gravplassen hvor gravene ligger, er utgangspunktet for forskningen.

Repertoarutvikling:

Forskningen skal gi utøvende landskapsarkitekter kjennskap til variasjon, bevissthet om virkemidler og forståelse for muligheter innen utforming av gravareal.

Prosjektet tar utgangspunkt i et stort utvalg av eksisterende gravareal i Danmark, Sverige og Norge. Gravarealene er befart og bearbeidet for å styrke den estetiske forståelsen av gravarealenes utforming.

Forskningsresultatet skal fungere som en inspirasjonskilde for prosjekterende landskapsarkitekter og bidra til repertoarutvikling innen utforming av gravareal spesielt, men også for andre landskapsarkitekturfaglige oppgaver.

Metodeutvikling:

Prosjektet skal gi forskende landskapsarkitekter kjennskap til muligheter innen forskningsmetoder som tar utgangspunkt i prosjekterende landskapsarkitekters arbeidsformer.

Befaring, registrering, fotografering og utprøving i modell skal stå sentralt i forskningen og bidra til at prosjektet utvikler relevant kunnskap for praktisk landskapsarkitekturarbeid.

Forskningsresultatet skal være et bidrag til metodeutvikling innen området “Research by Design”.

2. KUNNSKAPSOVERSIKT

Introduksjon

Landskapsarkitekturforskning som omhandler utforming av gravplasser er et smalt forskningsfelt. Den innledende delen av denne kunnskapsoversikten, som gir innsikt i forskningsfeltet generelt de siste årtier, viser umiddelbart en relativt bred tilnærming til feltet. Her har jeg hentet forskningseksempler fra Danmark, Sverige, Norge, Tyskland og England.

I den videre beskrivelsen av forskningsfeltet går jeg tettere på mitt eget forskningstema, formgivning av gravareal. I den følgende oversikten over hva vi vet om gravarealutforming har jeg kombinert tre ulike typer kildemateriale:

- Viktige referanseanlegg som har vært, er eller med stor sannsynlighet vil bli forbilder innenfor gravplassfeltet. De trendsettende referanseanleggene er fra Tyskland, Frankrike, England, Nederland og de skandinaviske landene Danmark, Sverige og Norge.

- Historisk underlag som gir en kronologisk oversikt over utforminger av gravareal siden slutten av 1700-tallet. De ulike gravarealtrendene har ofte en eller flere renessanser, da gjerne som varianter. Likhetsstrekk i utformingen fra ulike tidsperioder eller referanseanlegg omtales under samme gravarealbeskrivelse.

- Landskapsarkitekters uttalelser tilknyttet ulike gravarealutforminger eller overganger mellom ulike tidsperioder. Disse uttalelsene er hentet fra forskende landskapsarkitekter, prosjekterende landskapsarkitekter, enkelte prosjekterende arkitekter og landskapsarkitekter i stillinger som gravplasskonsulenter. De fleste som omtales eller siteres er skandinaviske, dette for å holde kunnskapsoversikten nære mitt forskningstema, skandinaviske gravareal.

Det at jeg trekker inn prosjekterende landskapsarkitekter, samt viser til referanseanlegg og likestiller disse med forskning, står i samsvar med forskningsprosessen min som helhet. Med denne tilnærmingen kommer jeg nærmere prosjekterende landskapsarkitekters tanker omkring utforming av gravareal. Jeg får også synliggjort hvordan min forskning inngår som en del av den eksisterende kunnskapen om gravareal. Noen av innspillene gir et overordnet innblikk i tankene omkring gravarealutforming. Andre er beskrivelser av gravareal.

Forskning om gravplasser generelt

Den generelle forskningen om gravplasser spenner over flere tema, fra overordnede samfunnsrelaterte spørsmål til spesifikke undersøkelser knyttet til bestemte typer gravplasser. Temaene som omtales er krymping, gravplassen i et mangfoldig samfunn, forvaltning, naturlig begravelse og utforskning av eksempel.

Krymping

En sentral problemstilling i de store byene i Tyskland er at gravplassene får store overskuddsarealer i tilknytning til overgangen fra store kistegraver til små urnegraver. Stefanie Krebs (2003) forklarer fenomenet med

betegnelsen “krymping” (Schrumpfung). Fenomenet finnes også i andre land, blant annet i Danmark og Sverige (Guldager 2005; Krebs 2003).

I “Strategien zur Friedhofsentwicklung in Hannover” (Nagel et al. 2003) undersøkes ulike måter å håndtere utviklingen av “krymping”. Utgangspunktet er casestudier av pilotprosjekt i ulike byer i Tyskland hvor Assistens kirkegård i København inngår som eneste ikke-tyske. Assistens beskrives på bakgrunn av sin tredeling hvor en del er bevart som kulturminne, en del er tradisjonell gravplass og en del er tilrettelagt for rekreasjon. Tre overordnede tilnæringsmåter for Seelhorst Friedhof i Hannover diskuteres spesielt. A: Konsentrasjon av den historiske kjerne, B: Lappeteppe-gravplass og C: Korridorer. Videre drøftes ulike aktiviteter som gravplassen kan tilby (Nagel et al. 2003).

I forskningsprosjektet “Friedhofskultur und Friedhofsplanung im frühen 21. Jahrhundert” innleder Werner Nohl og Gerhard Richter (2001) med å definere ulike framtidstiltak knyttet til døden på bakgrunn av blant annet et sekulært samfunn, en sosial og kulturell utvikling, sorg og savn med hensyn til pårørende, variasjon innenfor rituell praksis og ulike begravelserformer. Med utgangspunkt i “krymping” og de ulike framtidstiltakene diskuterer de muligheten for å bevare begravelsen som gravplassens primærfunksjon. Her drøfter de blant annet gravplassen som identitetsskaper og som et sted med en symbolsk betydning. Rekreasjon som gravplassens sekundærfunksjon inngår samtidig i forskningen (Nohl & Richter 2001).

Gravplassen i et mangfoldig samfunn

Den samfunnsmessige endringen til et flerkulturelt og interreligiøst samfunn gjenspeiler seg på gravplassen. Helena Nordh inngår i en tverrfaglig forskningsgruppe (landskapsarkitektur, etnologi, arkeologi) som forsker på endret bruk av gravplasser, både knyttet til det flerkulturelle og interreligiøse mangfoldet og til bruk for rekreasjon. Forskningen ser på hvilke konsekvenser denne endringen har for gravplassen som kulturminne og som del av den nasjonale kulturarven. Forskningsprosjektet er pågående (Nordh 2014).

I Sverige er blant andre Carola Wingren og Gunnar Cerwén med i et tverrfaglig forskningsprosjekt “Camine”. Forskningen omhandler kulturelle, sosiale og individuelle forandringsprosesser tilknyttet gravplasser. De undersøker prosessene som skaper stedet i tilknytning til planlegging, formgivning og bygging av gravplasser. Videre ser de på individers bruk av gravplasser som et meningsskapende sted og som minnested. Gunnar Cerwéns forskningstema omhandler lyd og gravplasser spesielt. Forskningsprosjektet er pågående (Wingren et al. 2013).

I forkant av “Camine” gjør Carola Wingren (2013) en sammenligning av Östra kyrkogården i Malmö fra 1916 med det vinnende konkurranseutkastet til Järva begravningsplats nord i Stockholm fra 2010. Gjennom disse to casestudiene belyses skift og likheter fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til i dag. Hun poengterer hvordan utformingen på Järva lett integrerer flerkulturelle aspekt med en inndeling i “øyer”, mens det på Östra kyrkogården er gjort endringer over tid for å imøtekomme nye behov (Wingren 2013).

Forvaltning

En del av samfunnsendringene er ulike holdninger og ulike krav til effektivitet innenfor forvaltning. Høsten 2013 avsluttet Christian Philip Kjølner sitt PhD-arbeid som omhandler innføringen av nye kvalitetsbeskrivelser som skal forbedre effektiviteten i dansk kirkegårdsforvaltning. Forskningen er basert på casestudier av

22 gravplasser hvor innføringen av det nye systemet blir fulgt gjennom besøk på gravplassene, intervju og spørreskjema. Forskningen kommer blant annet fram til at det foregår en sakte tilnærming til bruk av det nye forvaltningsverktøyet (Kjøller 2013; Kjøller 2014).

Eivor Bucht er redaktør i en samling artikler knyttet til forvaltning av gravplassers grønne kulturarv. Hun beskriver at forvaltningen av gravplasser fra 1950-tallet og et par tiår framover reduseres til rasjonelle skjøtselsteknikker. Senere, på 1970- og 1980-tallet, øker oppmerksomheten om den grønne kulturarven som befinner seg på gravplassene. Hovedtrekk i tematikken er gravhekker som blir fjernet til fordel for gressplener og en kraftig trebeskjæring som medfører skader på trærne som blir gjort blant annet for å få fram kirkebygget. Bygningsbevaring og vegetasjonsbevaring er her i konflikt. I boken beskrives gravplasser med ulike viktige kulturhistoriske verdier og ulike metoder for bevaring og fornying av den grønne kulturarven (Bucht 1992).

Naturlig begravelse

Boken “Natural burial” (2015) baserer seg på et treårig forskningsprosjekt i England hvor blant andre Andy Clayden er del av et tverrfaglig team (landskapsarkitektur, sosiologi og antropologi). Med naturlig begravelse skal graven over tid inngå som en naturlig del av stedets landskap. I England er det over tohundre naturlige gravplasser og ulike finnes også i Nord-Amerika, Nederland, Australia, New Zealand og Japan. Mange av gravplassene er formgitt av bønder som ofte søker å bevare, gjenskape eller gjenvinne et tapt habitat. I deler av forskningsprosjektet inngår forskningsmetoden “Research by Design” hvor gravarealene blir observert og fotografert over et lengre tidsrom. En sammenstilling av fotografiene er en viktig forklarende del av resultatet i forskningsprosjektet (Clayden et al. 2009; Clayden et al. 2015).

Utforskning av gode eksempler

Andy Clayden og Jan Woudstra (2003) utforsker muligheter innenfor gravplassutforming når det å formgi er verdsatt og tilrådelige ressurser er tilgjengelige. De forklarer at en slik situasjon sjelden forekommer i England. Utgangspunktet er fem gravplasser som representerer ulike perioder i det tjuende århundre og er, eller har vært, ikoner. Felles for anleggene er at de har et klart definert formgrep og en masterplan som danner et overordnet rammeverk. Målet med utforskningen er å beskrive styrken ved den enkelte utforming og lære noe som kan være til inspirasjon for framtidige design. Gravplassene som inngår: Skogskyrkogården i Stockholm, Sverige, Mariebjerg kirkegård, Danmark, Cementiri Nou, Ingalada, Spania, De Oude Algemene begraafplaats Doorn og Begraafplaats Almere-Haven, begge Nederland (Clayden & Woudstra 2003).

Med dette avslutter jeg den delen av kunnskapsoversikten som gir et generelt innblikk i forskning som omhandler gravplasser og går videre over til det noe smalere forskningstemaet, formgivning av gravareal, som er forskningstema for denne avhandlingen.

Forskning om gravareal spesielt

Innledning

Mange tenker at gravplassen må være stedet på jord hvor alt er som det alltid har vært. Det er ikke noe merkelig med det, det er sterke tradisjoner som ligger til grunn for gravplassens utforming. En grav kan

ikke bare flyttes fra en dag til en annen. Mange har stor respekt for gravplassen, den kan vi ikke tukle med. Men sannheten er at gravplassen har vært og er i stadig endring, bare litt mindre hastig enn de fleste andre deler av samfunnets infrastruktur.

Preben Skaarup (2005) er opptatt av at nettopp langsomheten som et virkemiddel i utformingen av gravplassen. *“Længere fredningstider vil både bogstaveligt og overført give kirkegårdene mere indhold. Længere fredningstider vil genskabe den langsomme cyklus og gøre det muligt at få fornemmelsen af at møde lidt af evigheden på kirkegården. [...] Langsomheten bør beherske kirkegården, hvis den skal give rum for erindringens intensitet og give den besøgende tid til at følge opfordringen, indskrevet på den svenske kirkegårdensportal: Tänk på döden.”* (Skaarup 2005 s.42)

(Mollösunds gamla kyrkogård, Orust, Sverige.)

Fra slutten av 1700-tallet eller på starten av 1800-tallet, avhengig av hvor i Europa du befinner deg, er det ikke lengre lov å gravlegge i kirkene. (Lundquist 1992; Klingberg 2005; Kragh 2003) Fram til da, forklarer Kragh (2003), har den rike delen av befolkningen betalt godt for å bli gravlagt under kirkegulvet og i kirkens krypter og kapeller, nære det hellige og det frelsende. Bakgrunnen for den nye bestemmelsen er mangel på gravplass inne i kirkene og den etter hvert svært uhygieniske “søte lukt” fra gravene. Videre beskriver hun at det er plassmangel på bykirkegårdene og det nye lovverket krever at det anlegges nye praktiske og hygieniske gravplasser utenfor byene. (Kragh 2003) I Danmark og Norge betegnes disse gravplassene henholdsvis som “assistenskirkegårder” og “hjelpekirkegårder”. (Klingberg 2005; Kragh 2003) Det å etablere gravplasser uten kirkebygg, er en del av en verdslig tendens som griper om seg i hele Europa. (Kragh 2003)

Idet overklassen, med kjennskap til hageanlegg, flytter gravene ut av kirken, får utformingen av gravene betydning. (Brandt 1922, ifølge Hauxner 1993) På bakgrunn av de nye praktiske og hygieniske kravene, blir det også etter hvert vanlig å tegne en plan over gravplassen. (Lundquist 1992; Kragh 2003) Det oppstår en bevissthet omkring utformingen og gravplassen som et arkitektonisk anlegg er etablert. (Lundquist 1992) I Skandinavia utformes de fleste gravplasser som et grøntanlegg - en tradisjon som har vedvart helt fram til våre dager.

Gjennom de nesten 250 årene har ulike fysiske uttrykk på gravplassen regjert. Mange av trendene har startet i sentrale deler av Europa og spredt seg til blant annet Skandinavia. Stedegne tradisjoner påvirker og lokale varianter oppstår. Landskapet, som gravplassen er en del av, er også av stor betydning for utformingen. Terenget, vegetasjonen, grunnforholdene og lokalklimaet er viktige forutsetninger for utformingen.

Det er interessant at en i hver av de ulike epokene er overbevist om at en nå har funnet den optimale gravplassutformingen. Argumentene er utvetydige. Antagelig stemmer det, at dette utformingsprinsippet er meget velfungerende for den tiden det er skapt for. Etter noen årtider endrer samfunnet seg. Ny viten, nye behov, et ønske om noe nytt eller nye trender og moter inspirerer igjen til nytenkning omkring gravplassutformingen. Gravplassen er et speil av tiden.

Nedenfor beskriver jeg utformingen av seks typer gravareal som jeg har betegnet på bakgrunn av ny viten, nye ideal og nye ønsker i samfunnet.

Det romantiske gravareal

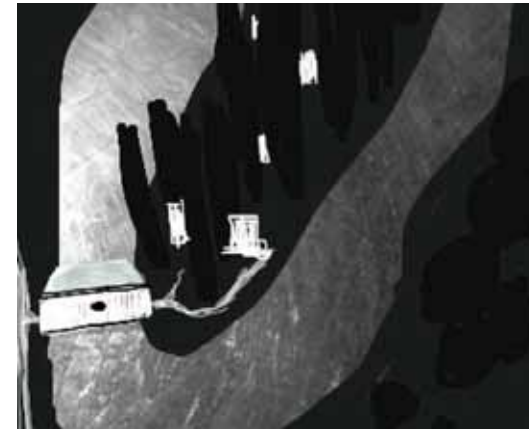
Guldager (2005) forklarer at det romantiske gravareal er en motreaksjon på opplysningstidens naturvitenskapelige og verdslige tanker om døden. Naturen blir nå i stedet en formidler av drømmen om et paradisi. Døden blir beskrevet som søvnen, og naturkreftene et bilde på evigheten. (Guldager 2005) Det engelske skifte av navnet på gravplassen fra “churchyard” til “cemetery”, avledet fra gresk for “soveværelse”, betegner det mer verdslige (Kragh 2003), men også det romantiske syn på gravplassen.

Bunhill Fields Burial Ground, London, er et eksempel på det romantiske uttrykk. I 1854 blir gravplassen stengt og i 1867 bevart som en offentlig “Open Space”. Siden 2006 er den vedlikeholdt etter “The Conservation management Plan” som bevarer den historiske landskapskarakteren. (*Bunhill Fields* 2011)

(Bunhill Fields Burial Ground, London, England.)

Den franske opplysningsfilosofen og samfunnskritikeren Jean-Jacques Rousseau fikk i 1778 iscenesatt sitt gravsted på poppeløyen i Ermenonville (Sommer 2003). Kragh (2003) beskriver en sarkofag i marmor kromet med en urne. Gravstedet blir innbegrepet for romantisk form (Kragh 2003) og er et mye brukt motiv i hagekunsten (se for eksempel Rogers 2001). Poppeløyer som motiv blir en del av utformingen av den nye Järva begravningsplats nord i Stockholm. I vinnerutkastet til Kristine Jensen og Poul Ingemann (2010) beskrives poppeløyenes gravareal: *“Poppelöarna ligger som gräsklädda platåer i låglandets våtmarker. På öarna planteras höga slanka pelarpopplar och kanterna smyckas av gräs, iris, ängsblommor och minde träd och buskar. Sarkofager i sten placeras mellan de höga träden. Sarkofagerna innehåller urngravar eller columbarier. De kan vara anonyma eller med namn.”* (Järvafältet 2010).

(Venstre: Jean-Jacques Rousseau gravsted på poppeløyen Ermenonville. Jean-Michel Moreau, 1780-årene. Fra Fjord Jensen 2002 s.44. Gyldendal. Utsnitt. Høyre: “Poppelöarna”. Arkitekt Kristine Jensens tegnestue og Poul Ingemann, 2010. Illustrasjon fra vinnende konkurranseutkast for Järva begravningsplats, Stockholm. Utsnitt. Opphavsrett Kristine Jensen & Poul Ingemann.)

Den tyske hageteoretikeren C.C.L. Hirschfeld skrev i årene 1779-85 en av de mest innflytelsesrike verker om den nye landskapelige hagekunst: *“Theorie der Gartenkunst”*. Her beskriver han gravarealet som en melankolsk hage på et ensomt sted som ikke forstyrres av lyse vannspeil eller oppmuntrende utsikt. En dyster granskog skal danne omgivelsene med eventuelt en dempet risling av vann (Hirschfeld 1779, ifølge Kragh 2003). Det ytterliggående forbildet blir sjelden brukt på Hirschfelds tid (Kragh 2003). Under befaring av Karlskoga skogskyrkogårds vestre del fra 1930-tallet (Bengtsson & Klintborg 1992) finner jeg noe av den mørke skogsfornemmelsen. I en bratt og skyggefull dødisgrop ligger en skog av fullvoksne grantrær. Lite lys kommer til mellom de mange høye og mørke trærne. Bengtsson og Klintborg beskriver at tunge greiner ligger som draperier over gravene (Bengtsson & Klintborg 1992).

Størstedelen av gravarealene får en lysere og lettere framtoning på tross av det som Hirschfelds setter opp som et ideal. Kragh (2003) viser til gravplassen i Dessau fra 1787 som blir et mønsteranlegg for tyske gravplasser i hygienisk og praktisk gravplassutforming. Hun forklarer at gravarealene planeres ut slik at tuen

som tradisjonelt har ligget over graven ikke lengre blir en del av uttrykket. Kragh beskriver et helt dekke av blomstereng som myker opp de i utgangspunktet rette gravrekkene og gravarealenes rettvinklede avgrensning. Alleene består av lette løvtrær. Den lette vegetasjonen understreker en lys dødsoppfattelse (Kragh 2003). Sommer (2003) beskriver flere avdelinger på Mariebjerg kirkegård i København fra 1936 som gode representanter på den lyse dødsoppfattelsen. Den Sydlige Urnedal og den Fælles Urnegrav har begge lette trekroner - og om våren med et bunndekke av snøkløkker, erantis, krokus og hvitveis (Sommer 2003).

Charlotte Skibsted landskapsarkitekter har tegnet Tornbjerg Urnekirkegård, Danmark. Skibsteds (2002) beskrivelse av gravplassen har flere likhetstrekk med den romantiske tids idealer: *“Tornbjerg Urnekirkegård er et stort gravrum - en egetræslund med lysninger omkring kirken, hvor gravene vil smyge sig ned i skovbunden, i blomsterengen, i de åbne græsflader, eller langs vandkanten. [...] I træernes placering er der en variation over lys og let skygge, der er åbne græsrum mellem træerne afgrænset af takshække, der er blomstrende flader, mørkegrønne bundplantninger og oplevelsen af lysets glimten og træers spejlen i de aflange vandflader. Sådan er kirkegården tenkt.”* (Skibsted 2002 s.31)

Sommer (2003) viser til parkkirkegården Père Lachaise i Paris fra 1804 blir et stort internasjonalt forbilde for gravplassutforming i romantisk landskapsstil. Hun beskriver slyngende stier som beveger seg gjennom et landskap med vekslende inntrykk. Langsomt ledes en gjennom ulike steder fra lysninger til nesten gjengrodde kratt. I en pause i vegetasjonen står det kanskje et vakkert monument. Dette er i starten idealet, men gravplassen blir snart populær og det blir trangt om plassen. Père Lachaise speiler snart Paris' kompakte bystruktur. (Sommer 2003)

(Små gravmausoleum står tett i tett langs gateløpet som i en bystruktur. Père Lachaise, Paris, Frankrike.)

Like utenfor Londons bygrense blir Kensal Green i 1833 åpnet som den første storbygravplass i England (Sommer 2003). Sommer forklarer at det som i starten var åpne paradisiske blomsterenger med spredte gravminner, også her får hurtig en mye mer kompakt karakter. Det individuelle gravsted og dets gravminneutforming blir det vesentlige. Hun beskriver et stort mangfold i utformingen. Obelisker og knekkede søyler, urner, barokke sarkofager, engler med himmelvente blikk, kvinnefigurer knelende i sorg og kors-

former fra ulike religioner står side om side. På denne tiden var det i England en religiøs pluralisme og dette gjenspeiles på gravplassen. (Sommer 2003)

Highgate Cemetery, London, (åpnet i 1839) er fra samme tidsperiode som Kensal Green og har tilsvarende mange ulike, unike og storslåtte gravminner. Fram til 1970-tallet stod gravplassen og forfalt. Det forfalne og overgrodde uttrykket er i dag en viktig del av gravarealets karakter og de mange ulike gravminnene er omkranset og delvis skjult av den frodige vegetasjonen. Gravplassen er i dag en turistattraksjon i London. (*Highgate Cemetery* 2015). En variant av en sammenstilling av storslåtte gravminner finner en i dag på utvidelsen av Begraafplaats De Nieuwe Ooster i Amsterdam fra 2007. I en åpen rekke står rektangulære sokler i betong. Her kan graven smykkes ut med kunstverk som settes på toppen av sokkelen. Gravarealets formgrep fremhever den individuelle grav.

(Oppe: Highgate Cemetery, London, England. Nede: Fra utvidelsen (2007) av Begraafplaats De Nieuwe Ooster, Amsterdam, Nederland.)

Det formale gravareal

Kryger (2010) beskriver ulike planforslag for Assistens kirkegård i København fra 1805 som illustrerer valgets kvaler en står ovenfor i Skandinavia på starten av 1800-tallet. Et forslag har et rent formalt formspråk med kvadratiske inndelinger hvor alleer og trekker bygges opp under den stramme veistrukturen (Kryger 2010). I dette forslaget ser en klare likhetstrekk med det tyske forbildet som Kragh viser til fra Dessau (Kragh 2003). Kryger beskriver videre et annet forslag som har slyngende stier med treklynger spredt omkring uavhengig av veiføringen. Dette forslaget understreker hun umiddelbart virker romantisk. Valget falt på en kompromissløsning hvor en kan ane slake bølger i en ellers rett linjeføring (Kryger 2010). Videre utover 1800-tallet blir det tyske gravarealet med et rettvinklet veisystem og rette gravrekker i hovedtrekk det viktigste forbildet for det skandinaviske gravarealet (Kragh 2003).

(To forslag til utvidelse av Assistens kirkegård, København. Venstre: J. H. Rawerts, 1805. Høyre: Jens Bang, 1805. Fra Kirkegårdskultur 2010-11. s.52. Københavns Stadsarkiv.)

Den nye viten om trærnes evne til å rense luften har stor betydning for trærne som nå blir en del av utformingen av gravplassene (Sommer 2003). Trærne er romskapende, de skaper ly for vinden og en tillegger trærne symbolske egenskaper (Kragh 2003). Lundquist viser til at systemet for treplantingene i Skandinavia er relativt enkelt. En markering av veinettet med alleer er det vanlige (Lundquist 1992). Husaas og Lunde (1995) viser til Vestre gravlund i Oslo hvor de forklarer hvordan vegetasjon som er klart artikulert og godt vedlikeholdt skaper ulike romlige dimensjoner. Blant annet viser de til alleer av ulike treslag som forsterker markante akser gjennom anlegget (Husaas & Lunde 1995).

Eivor Bucht (1992) reflekterer over gravplassens vegetasjon som kulturhistoriske element: *“Växter är till skillnad från byggnader, gravmonument och annan utsmyckning ett “svårt” material at hantera ur kulturhistorisk synsvinkel. Växterna förändras ständigt, över dagen, årstiderna och över deras egen livsrytm från tillväxande till avmognad och död. Frågan är vilken kulturhistoria som vi vill bevara eller rättare sagt vårda oss om? Är det fråga om en viss bestämd tidsepok som vi vill rekonstruera och därefter hävda eller bör vi hellre ta vara på alla de sammansatta bilder kyrkogården ger uttryck för i dag? Vad gör vi med framtiden?”* (Bucht 1992 s.9)

Kragh (2003) viser til at det fra midten av 1800-tallet blir veldig populært med sørgetrær. Hun forklarer at en lett forståelig symbolikk knytter trærne til sorg, gråt og trofasthet. Helt fram 1950-tallet er sørgetrær en dominerende mote i Skandinavia (Kragh 2003). Under en befaring på Norra begravningsplatsen i Stockholm (fra 1827) kommer jeg til en av de eldste delene av gravplassen som har en påfallende stor mengde sørgetrær. Dette er trær som er knyttet til den enkelte grav. Treer er plantet rett bak gravminnet og grenene danner et tak over graven.

Gravtuer, forklarer Kragh, er det som har markert graven gjennom mange århundrer. Selv om trenden fra Europa på starten av 1800-tallet er at terrenget flates ut, tar det et århundre før de er helt borte fra gravarealene. Fra Danmark beskriver hun en suksessiv utvikling av gravtuen til en liten dødens hage. Det begynte med at graven vernes mot tråkk. Et enkelt stakittgjerde eller et mer kostbart gjerde i støpejern omkranser graven. Buksbom eller lavendel blir også brukt. Videre blir graven holdt ren for ugress, bestrødd med fin sand, pyntet med blomster og etter hvert også større planter som rosebusker. Snart blir tuene mindre vesentlige og graven er omdannet til en lav rektangulær hage (Kragh 2003).

I løpet av 1800-tallet "reiser" gravminnet seg fra liggende til stående støtter (Klingberg et al. 2005). Kragh forklarer at forbildet fra lengre sør i Europa med høyreiste gravminner i utallige former blir populært blant overklassen i Skandinavia. Sammenstilt med tuer og ulike innramminger uttrykker gravarealene mangfoldighet (Kragh 2003). Ulik størrelse på gravstedene, deriblant store familiegravsteder, gir en relativt løs gravstedsstruktur (Guldager 2005). Under en befaring av Arendal kirkegård i Norge fra 1814 opplevde jeg den som prangende og overdådig. Gravplassen er et godt bevart anlegg i det formale formspråk. Store høydeforskjeller i terrenget setter i tillegg et særpreg på gravarealet.

(Familiegrav, Arendal kirkegård, Norge.)

Andy Clayden og Jan Woudstra (2003) forklarer hvordan Christian Zalm, formgiveren av Begraafplaats Almere-Haven, Nederland, (åpnet i 1975), har tilrettelagt slik at utsmykningen av den enkelte grav blir en viktig del av det helhetlige uttrykket: *"No annuals or perennials have been incorporated in the design; these are brought by relatives and mourners who may design the grave and select their own tombstone. Visually such personal freedom to arrange individual graves only works positively with relatively small burial*

spaces, such as the burial chambers created here. It was considered that “limited chaos” in this situation of rooms with a limited number of graves might be equated with “variety”. (Clayden & Woudstra 2003 s.202)

(Enhetlige hekker danner en enkel bakgrunn for de utsmykkede individuelle gravene. Begraafplaats Almere-Haven, Almere, Nederland.)

Det demokratiske gravareal

På slutten av 1800-tallet kommer steinindustrien som framstiller gravminner i halv- og helfabrikater, prisen går ned og flertallet får råd til et varig gravminne i stein (Kragh 2003). Utformingen av gravminnene forringes både med hensyn til kvalitet og variasjon (Guldager 2005). Kragh forklarer at gravminnernes størrelse og gravstedets utforming blir regulert og det individuelle uttrykket blir underordnet. Planlegging av gravplasser blir et profesjonsarbeid og hagearkitektene blir de som får innvirkning på gravplassens helhetlige utforming (Kragh 2003).

Guldager (2005) viser til at dette stemmer godt med de demokratiske idealene som kommer utover 1900-tallet, idealer om likhet og fellesskap. Standsforskjeller skulle ikke lengre være synlige og gravstedene fikk lik størrelse og form (Guldager 2005). Et stramt og snorrett gravmønster med gangstier imellom hver annen gravrekke blir etablert. Gulvflaten er gruset, ofte rakt i linjemønster. Orden og funksjonalitet preger anleggene. (Guldager 2005; Sæland 1954; Fjord Jensen 2002; Ahlklo 2001) Varianter over det rasjonelle formgrepet brer om seg i store deler av Skandinavia.

I Danmark viser Guldager til at den stramme komposisjonen tegnes av et felles hekkesystem med rygg- og sidehekker. Vintergrønn vegetasjon gir gravarealene et mørkt preg (Guldager 2005). I Norge etableres rammekirkegårder. Steinrammer omkranser graven på alle fire sider og graven blir markant (Klingberg et al. 2005). Stein og grus gir en kald og noe livløs helhetsopplevelse (Sæland 1954). I Sverige hvor en del av de stramt oppbygde gravarealene er bevart, kan en se at omrammingen varierer mellom vintergrønne og løvfellende hekker eller rammer av stein tilsvarende de norske rammegravene (Ahlklo 2001).

Under en befaring på Begraafplaats De Nieuwe Ooster blir jeg oppmerksom på en moderne variant av et stramt og mindre individuelt gravarealsystem. Hele graven er laget av betong og i nivå med bakken ligger et betonglokk med et rutemønster i relieff. Alle gravlokkene står tett sammenstilt og danner til sammen en rutemønstret gulvflate.

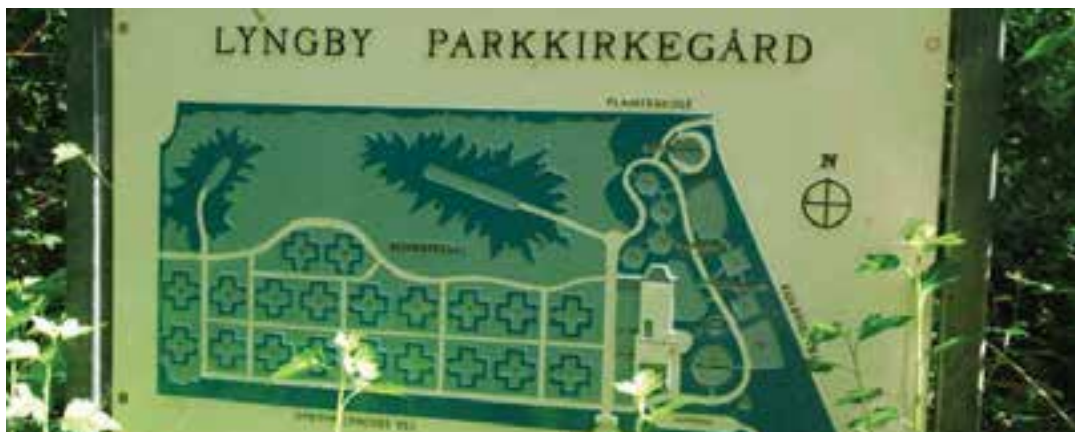

(Oppe: Stramt formklypte hekker omrammer hver av gravene. Tune kirkegård, Greve, Danmark. Nede: Et geometrisk mønster tegner et enkelt formspråk i felles et gravareal. Begraafplaats De Nieuwe Ooster, Amsterdam, Nederland.)

Den danske hagearkitekten G.N.Brandt skriver i 1922 at han savner en arkitektonisk form som fanger opp enheten (det enkelte gravsted) innenfor rammene av helheten (gravplassen) (Brandt 1922, i følge Guldager 2005). Innspillet speiler den sosialdemokratiske diskusjonen om det jevne og enkle gravstedet som underordner seg en større helhet (Sommer 2006). Brandt får snart oppgaven med å tegne Mariebjerg kirkegård i København som oppføres i årene 1926-1936 (Lund 2000). Hauxner (1993) beskriver hvordan Brandt plan-

legger Mariebjerg etter en organisasjons- og sorteringsmetode hvor en lang rekke regelmessige gravrom er kjedet sammen av alleer av ulike treslag. Hvert av rommene har sitt rendyrkede gravarealuttrykk. På den måten er det enkelte gravareal sortert og inngår videre i en overordnet helhet (Hauxner 1993).

I 1950-årene viser Guldager (2005) til at det gjennomføres en rekke arkitektkonkurranser for gravplasser i Danmark. Gravplassen skal nå åpne seg for den omkringliggende natur og det enkelte gravsted blir mindre betydningsfullt (Guldager 2005). Lund (2002) viser til Lyngby parkkirkegård fra 1952, en blant flere bygde vinnerutkast. Korsformede og presist klipte hekker danner mindre gravrom på den sentrale delen av gravplassen. Enkelte furutrær og en omkransende skogsbeplantning danner en naturlig omramming (Lund 2000; Lund 2002). Under befaringen av Lyngby parkkirkegård synes jeg parkfornemmelsen er påtagelig. Det at gravene skjules bak hekkemoduler gjør at stedet som gravplass blir lite framtrædende. Tilsvarende anlegg er bygd i Sverige. Andersson (2005) beskriver Augerums griftegård hvor avgrensede gravrom underordner seg

(Oppe: Parkkirkegård. Nede: Plan, informasjonstavle. Lyngby parkkirkegård, Lyngby-Taarbæk, Danmark.)

det store landskapet: “Gravarna är placerade utmed flankerna, skynda bakom diagonalt ställda häckar. Dalgången är hållen fri och formad lätt konkav. På så vis ges rumlighet även i landskapets väldiga skala.” (Andersson 2005 s.14)

I Norge viser Jørgensen (2014) til Pål Sæland som blir ansatt som departementets kirkegårdsconsulent i 1948. Han utarbeider nye standardvedtekter for utforming og forvaltning av de norske kirkegårdene inspirert av plenkirkegårder fra Amerika og Tyskland (Jørgensen 2014). Sælands (1954) argumentasjon for en endring av gravplassutformingen fra rammekirkegårder til plenkirkegård er klar: “Og so hev då mange av kyrkjegardane her i landet vorte beint fram lesde ned i stein, so dei i dag er kalde, livlause øydemarker av stein i alle former, og der steinen hev vore for dyr, hev dei i staden trøysta seg med sement på same måten. [...] Det beste ein då i dag veit å rå til, er å få gjort gravfelta i stand som ein jamn og heil grasbakke med dei stelte gravene som blomsterbed på den.” (Sæland 1954 s.117 og s.119)

(Høyre: Sted, fotograf og årstall ukjent. Venstre: Østre gravlund, Oslo, Norge. Fotograf og årstall ukjent. Fra Årbok for Den norske kirke, 1954. s.116. Kirkerådet, Den norske kirke.)

I løpet av 1950- og 60-årene blir nesten alle rammene fjernet i Norge (Klingberg et al. 2005). Karen Reistad er på den tiden kirkegårdsconsulent. Jørgensen forteller at hun hadde denne stillingen i 17 år. Hun forholder seg trofast til de nye vedtektene (Jørgensen 2014). Hun argumenterer med at det er et estetisk problem med mye og tett montert gravutstyr uten forsonende vegetasjon (Reistad 1967) og at målet er å skape enkle og vakre kirkegårder med lite vedlikeholdsarbeid (Jørgensen 2014). Sammenhengende arealer av gress- eller lyngbakke, presise gravminnerekker, formlike gravminner eventuelt naturstein, begrenset gravbeplantning og lav vegetasjon som romdelere er svaret på et funksjonalistisk forbilde (Sæland 1954). Dette idealet ligger til grunn for mange av dagens gravplasser i Norge. I valget mellom kort gress eller en mer naturlig lyngbakke har de fleste i dag kortklipt gressplen.

Senere har målet om et effektivt vedlikehold ført til en ytterligere forenkling av de norske plenkirkegårdene. Helge Klingberg (2013), tidligere kirkegårdsconsulent i kirkeavdelingen i departementet i over 30 år, beskriver blant annet hvordan framkommelighet for gressklipperen vektlegges i sammenstillingen

av gravminnene: “På nyere gravfelt ser vi ofte at gravminner i tillegg til å stå ved siden av hverandre, står rett bak hverandre. Dette gjøres for å imøtekomme ønsket om effektiv grasklipping. Da kan den største gressklipperen komme fram både langs med og på tvers av gravrekkene. Men det gir gravfeltet et monotont og kanskje uheldig inntrykk.” (Klingberg 2013)

(Oppe: Rammegraver fjernes på dugnad. Alstadhaug kirkegård, Levanger, Norge. Fotograf og årstall ukjent. ILPs bildearkiv, NMBU. Nede: Gravminner på rekke. Borgestad kirkegård, Skien, Norge.)

Tilsvarende forklarer Preben Skaarup (2005) hvordan effektiviteten i vedlikeholdet preger uttrykket på de danske gravareal: “Teknologi sikrer perfekt vedlikeholdelse med klorvaskede gravstene, løvsugere, der fjerner efterårsløvet, straks det har ramt jorden, stendiger, der er brændt fri for liv og grusgange, der er perfekt renholdte for alt ukrudt. En bekæmpelse af alle tegn på forfald, der kan minde en om, at det her på kirkegården drejer sig om død, henfald og evighet. Dermed mister kirkegården noget - en stemning, muligheden for at opleve tidens gang, ro og ælde, henfald og død.” (Skaarup 2005 s.41)

Kragh (2003) viser til at verdens første krematorium ble åpnet i Milano i 1876. I løpet av de neste 30 år viser hun til at alle de tre skandinaviske landene får etablert krematorier. I Danmark settes urnene i starten med sammen med kistegravene, men snart får de egne gravareal lik minikopier av kistegravstedet (Kragh 2003). Sommer (2006) gjengir hvordan G. N. Brandt i sitt skriv fra 1922 omtaler urnegravene med det nedlatende uttrykket "Lilleput-gravsteder". Han understreker at en ikke lengre har å gjøre med en stor og lite fleksibel kisteform, men er sylindrisk form som i prinsippet stilles fritt (Brandt 1922, ifølge Sommer 2006).

Kirsten G. Lunde (2014) viser til urnefelt hvor fleksibiliteten i sammenstillingen av urnegravene er anvendt: *«Vestre gravlund er den kirkegården i Norge som har flest gravfelt tilrettelagt for urner. I urnefeltene tegner urnegravrekkene et spekter av buede linjer. Disse er videre sammenstilt til symmetriske mønster som fra bakkenivå framstår som ulike strukturer. Kontrasten mellom de varierte urnefeltene sammenlignet med de nærliggende kistegravfeltene er stor.»* (Lunde 2014.)

(Planutsnitt fra Vestre gravlund, Oslo, Norge. Fra Byggekunst nr.5 1995 s.299. Original: Kirkevergen, Oslo)

I tilknytning til kremasjonen kom de anonyme minnelundene. Felles for alle de tre landene er at en ofte velger en høyde med utsikt eller en omsluttende lund som sted for minnelunden. (Ahlklo 2001) Sentralt plassert i anlegget er ofte et felles monument eller en skulptur som den besøkende kan samle tankene om. (Kragh 2003; Ahlklo 2001) Her er alle like i døden.

På 1950-tallet blir en lund for ukjente graver ofte etterspurt ved nyanlegg i byene i Danmark (Kragh 2003). Fram til i dag, i følge Guldager med en kulminering på 1970-tallet, blir anonym minnelund en svært populær gravform i de danske byene. Et felles minnesmerke avløser familiegravstedene (Guldager 2005). Sven-Ingvar Andersson (1997) er kritisk til utformingen av de anonyme minnelundene: *“Langt væk fra kirken ligger den seneste utvidelse. Den er smuk, men hvis man ikke så den sammen med de gamle dele, ville man ikke forstå, at det er en begravelsesplads. [...] Det særlige er her lige som mange andre steder, at man ikke kan forstå, indenfor hvilket område asken deponeres. Det kan ikke være i det store bassin, som ellers er den mest fremtrædende form. Det kan næppe være i den lille lund med træer og blomsterbede. Og græsfladerne flyder i et med begravelsespladsens øvrige græsplæner, hvor man kan røre sig frit.”* (Andersson 1997).

Det bygde gravareal

Det tidligere nevnte tyske mønsteranlegget i Dessau fra 1787 hadde, ifølge Kragh (2003), ut over det blomstrende gravarealet, en rettvinklet omkransende mur med arkader. Inne i muren er det gravhvelvinger som blir lukket med minneplater i marmor. Den påkostede muren, forklarer hun, hadde mange likhetstrekk med sideskipene inne i kirken. Dette er et kompromiss for borgerskapet etter at lovverket har trått i kraft om at alle må gravlegges ute. Kragh viser til at det samme fenomenet oppstår på Assistens kirkegård i København. Lovverket krever gravlegging i rekker uten forskjell på rang og stand. I neste paragraf åpnes det for at familier som ønsker et samlet gravsted for seg og sine, kan begravnes i tilknytning til den omkransende muren mot betaling (Kragh 2003).

(Gravminner knyttet til den omkransende mur, Assistens kirkegård, København.)

Sommer (2003) forteller om den nyanlagte Kensal Green (1833) at et stort antall berømtheter velger å la seg begrave ute i det fri - og gravplassen ble hurtig populær. Dikteren Allan Cunningham uttrykte det slik: *“Nei, nei! Det skal ikke bygges over meg når jeg er død. Jeg skal hvile under vindens bris, og det skal vokse tusenfryd på min grav”* (Sommer 2003 s141). Likevel blir det etter hvert bygd et stort antall bygninger som mausoleer, templer og katakomber. Katakombene uttrykker bredden i viktoria tidens iscenesettelse av døden. I det mørke og underjordiske gangsystemet plasseres kistene i et hyllesystem, noen ganger forseglet med en marmorplate, men som oftest åpen slik at de vakkert dekorerte kistene kan sees (Sommer 2003).

Kremasjon var vanlig før kristen tid og med dens gjeninnføring på slutten av 1800-tallet blir kolumbariene en del av gravarealenes utforming. (Lindhagen 2006). Père Lachaise fikk sitt kolumbarium i 1894 i tilknytning til krematoriet. På befaring i Père Lachaise opplever jeg de store dimensjonene på det vinkelformede kolumbariet som omkranser krematoriet i to nivå over bakken og to nivå under bakken. Til sammen gir dette plass til 26 000 urner (Ottavi 2001). På starten av 1900-tallet er kolumbarier en voksende og populær gravstedsform også i Skandinavia. Kolumbariene bygges i tilknytning til krematorier, kirker og kapeller, inne eller ute under halvtak eller på yttervegg. Andre kolumbarier er frittstående vegger. Utformingen av den enkelte nisje varierer mellom kvadratisk, rektangulær eller buet, åpen eller lukket. I Skandinavia er kolumbarier i dag lite brukt som gravstedsform (Helweg 2013; Lindhagen 2006; Secher 1942; Övden 1932).

På begraafplaats De Nieuwe Ooster i Amsterdam har kolumbariet fra 2007 en enhetlig ytre side og en indre side med et mer komplekst uttrykk av hyller og urner. Med en innadvendt løsning for urnehyllene, forklarer Campen (2013), kan pårørende fritt oppholde seg her og pynte med sine personlige gjenstander uten at det påvirker gravplassens helhetsinntrykk. Campen er opptatt av at kolumbariet har en ytre side i sink som lett fanger opp fargeskalaen i omgivelsene. Når været er grått, blir veggene enda et hakk gråere. En glitrende vårdag med lysegrønne nyutsprungne blader får veggen et tilsvarende lysegrønt skjær. Refleksjonene skaper en sammenheng mellom bygget og omgivelsene. (Campen 2013)

(Oppe: Kolumbarium, Père Lachaise, Paris, Frankrike. Nede: Kolumbarium. Begraafplaats De Nieuwe Ooster, Amsterdam, Nederland.)

Under en befaring av Begraafplaats Berestein i Nederland fra 1996, legger jeg spesielt merke til et mindre delområde som består av et lite rektangulært skogsområde. Oppreiste søyler i betong med små rom for urner står plassert ute i skogen. De mange kolumbariene danner til sammen i et midtre felt gjennom skogens

lengderetning. Den høyreiste formen og de grå og svarte fargenyansene har likhetstrekk med de mange trestammene. Kolumbariene er en del av skogsformemmelsen. Kirsten G. Lunde (2014) tenker at urnestelen har noe av kolumbariet i seg og samtidig muligheten for å kunne plasseres ute i naturen: *“Urnestelen er en mer intim form for kolumbarium. Den store kolumbarieveggen med de mange urnene på rekke og rad kan virke fremmed i Norge, mens urnestelen er mer stillferdig og de relativt slanke formene kan lett integreres og bli en del av et helhetlig formgrep på gravplassen.”* (Lunde 2014)

(Urnesteler. Begraafplaats Berestein, Hilversum, Nederland.)

Det naturlike gravareal

I løpet av 1800- og 1900-tallet blir gravplassen et mer verdslig anliggende. Naturen overtar en del av den oppgaven som religionen tidligere har hatt. (Fjord Jensen 2002; Kragh 2003) Fauerskov og Møller (2012) ser at livet og døden lett kan fortolkes inn i naturen. Dagens ønske om bæredyktighet og økologisk tankegang er kanskje også noe av bakgrunnen for nye trender innenfor utforming av mer naturlike gravplasser. (Fauerskov & Møller 2012) Anne K. Irgens (2013) beskriver naturen som en god overordnet ramme for gravplassen: *“Tydelig, men diskret, frodig uten å være prangende. Et godt utgangspunkt er den urørte naturen. Den er nøytral og åpen for alle. Den har ingen stilart, den er ikke påtrengende, den gir ro og fred. [...] Klarer man å ta vare på mye av den opprinnelige naturen, vil gravplassen fremstå som frodig og etablert helt fra begynnelsen av.”* (Irgens 2013 s.21)

Sverige er et skogrikt land og den tyske ideen fra Waldfriedhof i München fra 1905 om å gravlegge i en naturlig skog, er et formgrep som hurtig blir populært i Sverige (Sommer 2003; Westerdahl 1996). Målet for utformingen er å beholde en overordnet skogsfølelse hvor den enkelte grav underordner seg helheten (Westerdahl 1996). Den svenske skogen består av mange ulike naturtyper og gravplassene får et spekter av ulike uttrykk (Ahlklo 2001). En overordnet inndeling er den nordlige fjellbjørkskogen, den midtre og sørlige barskogen og den helt sørlige edelløvskogen (Westerdahl 1996).

Mest kjent av alle er Skogskyrkogården i Stockholm innviet i 1920. Bakenfor og i kontrast til det åpne inngangspartiet, ligger den høyreiste skogen. En søylehall av trestammer skaper en helhet. Westerdahl (1996) forklarer at det etter hvert kommer komposisjoner av lys og mørke. Skoglysninger i kontrast til den sammenhengende furuskogen, lys bjørk sammenstilt med mørk granskog, åsrygger og forsenkninger. Fra starten var det tenkt grupper av gravminner langs buktende veger (Westerdahl 1996). Mange tusen gravminner fyller i dag de store gravarealene. De sammenstilte gravminnene danner et repeterende mønster i den lave gresskledd skogbunnen.

(Skisser fra konkurranseforslaget “Tallum”, 1915. Venstre: Ukjent. Fra Johansson 1996. s.18. Høyre: Sigurd Lewerentz. Arkitektur- og designcentrum.)

I den internasjonale gravplasskonkurransen (1915) for en ny gravplass sør i Stockholm er arkitektene Gunnar Asplund og Sigurd Lewerentz de eneste premierte som utnytter den landskapelige situasjonen og bevarer trærne. (Hauxner 1993) På Järva begravningsplats gjør Kristine Jensens vinnerutkast (2010) et tilsvarende formgrep selv om utgangspunktet er et helt annet: *“Vi ser det värdefulla i ett landskap som aldrig har varit gestaltat och format, men långsam, under lång tid, har blivit sammansatt av olika funktioner. Förändringen är av en slumpmässig karaktär från wasteland, till nyttolandskap, till depå. Vår önskan är inte att förändra landskapet till en symboliskt gestaltad kyrkogård. Vi ser landskapet som en “ready made” som i sig själv rymmer många historier som kan kompletteras med nya.”* (Järvafältet 2010)

På den danske Høsterkøb kirkegård fra 1933 beskriver Sommer (2007) skogsforneemmelsen som mer framtrædende enn opplevelsen av stedet som gravplass. Ut over stisystemet er det ingen markante menneskelige inngrep. Gravminnene er lave og runde steiner som inngår i skogbunnen. Sommer forklarer at gravbeplantningen skal være stedegen. Det nye danske Løvfald-konseptet fra 2007 har mange likhetstrekk med idealene fra Høsterkøb kirkegård. Forskjellen er at skogen ikke er avgrenset med et gjerde, gravminnet er et eksisterende tre og stedet går tilbake til naturen uten noen blomstermarkering (Sommer 2007).

Det tverrfaglige forskningsprosjektet “Back to Nature?” forsker på “natural burial” (tidligere beskrevet s.12). Forskningsteamet har over en periode på tre år fotografert gravene: “In a burial context intended to

promote nature and the creation of a collective memorial landscape into which the identity of the individual is ultimately subsumed, we have observed many different strategies that try to preserve the location of the grave and identity of the deceased. [...] The regular photographic diary made it possible to trace these stories as they were played out over time.” (Clayden et. al 2009 s.48)

(Fotografiene er fra forskningsprosjektet “Back to nature?” og er et utvalg fra en lengre bildeserie av samme grav. I løpet av fotograferingsperioden påpeker “the burial ground manager” at objekter som ikke er naturlige skal fjernes fra gravene. Sted, fotograf og årstall ukjent. Fra Clayden et. al 2009. s.50-51)

I nordområdene i Norge og Sverige er det samiske gravplasser. Disse ligger ofte i lav fjellbjørkeskog (Westerdahl 1996). Under befaringene av disse gravarealene får jeg en klar fornemmelse av hvordan naturen over tid tar gravarealet tilbake. I en del år ser gravarealet brakk ut, men sakte inntar skogen stedet igjen. På de eldste gravarealene er gravminnene i tre blitt borte, mens gravtua fremdeles ligger under et teppe av lyng. På de litt nyere gravarealene står gravminnene i stein tilbake.

Fauerskov og Møller (2012) beskriver Lyngvig klitkirkegård i Danmark fra 2012 som et dekke av naturmark. Klitlandskapet er utgangspunktet for utformingen. Fauerskov og Møller (2012) definerer begrepet naturkirkegård slik: *“En naturkirkegård er en kirkegård, der er indrettet i en naturtype, der med sin jordbund, sine klimaforhold og sin vegetation af græs, urter, buske og træer er så tæt som mulig på sit naturlige udseende. På en naturkirkegård skal der ikke luges, vandes og gødes. [...] plejen har til formål at fastholde eller udvikle den givne naturtype.”* (Fauerskov & Møller 2012 s.34)

Definisjonen på en skogsgravplass er romslig. Det at trærne til sammen danner et trettak er nok til at den omtales som skogsgravplass (Jensen 2012). Med det er ikke lengre skogbunnkarakteren tatt med i betraktningen av begrepet. Dette gjelder gravplasser både i Danmark, Sverige og Norge hvor bearbeidelsen på bakkeplan ofte har et mer kultivert uttrykk. I Danmark er skogen som regel plantet og er med det en skogimitasjon. (Sommer 2007)

Sommer (2003) forklarer at Mariebjerg kirkegård i København under etableringen ble beplantet med mange trær. I etappeplaner blir skogsbeplantningen senere gradvis fjernet når behovet for mer gravareal oppstår. Tema for gravrommene er varianter over det danske kulturlandskap hvor enkelte framstår som relativt uberørte av menneskehånd. En av de mest kjente gravrommene er nr.9 som også kalles skovafdelingen. Her danner eikekronene taket, skogbunnen har skogskarakter og gravminnene er enkle trekors. (Sommer 2003)

(Gravrom nr. 9, Skovafdelingen. Mariebjerg kirkegård, Gentofte, Danmark.)

Det eksperimentelle gravareal

Med G. N. Brandts inndeling etter “organisasjons- og sorteringsmetoden” (tidligere beskrevet under “Det demokratiske gravareal” s.21 og 22) er Mariebjerg kirkegård (1926-36) etablert som en “forskningsstasjon”. Høye og tette hekker danner separate gravrom hvor ulike utformingseksperiment kan testes ut. Følgene av utformingsforsøk som nødvendigvis ikke alltid er vellykket, får ikke innvirkning på gravplassen som helhet. Innenfor et stramt og regulert system gis det plass til nytenkning.

I “Forskningsprosjektet” Mariebjerg kirkegård er vegetasjon og terreng de formgivende elementer (Stephensen 2001). I flere av gravrommene er klassiske gravplasselementer gitt et moderne formspråk (Lundquist 1992). Under befaringen av Mariebjerg kirkegård legger jeg merke til de mange ulike eksperimentene. I ulike gravrom prøves det tradisjonelle hekkeelementet ut som en strukturert flate, som linjer i en flate, som konsentrerte punkter eller som romdanner av en ny stor form inne i gravrommet. Gravrom nr.15 er en urnehage med brolagte gangstier i sekskanter. Dette gravrommet har et nytt formspråk som kanskje aldri før har vært brukt på en gravplass. Andre igjen har et mer naturligt formspråk som tidligere nevnt.

(Venstre: Mariebjerg Kirkegård, G.N. Brandt, 1926-. Courtesy The Danish Architectural Press. Høyre: “Tallskoge”. Arkitekt Kristine Jensens tegnestue og Poul Ingemann, 2010. Fra vinnende konkurranseutkast for Järva begravningsplats, Stockholm. Utsnitt. Opphavsrett Kristine Jensen & Poul Ingemann.)

Den enda ikke bygde, men snart påbegynte gravplassen, Järva begravningsplats, hadde under konkurransen tittelen “Öarna”. Øyene representerer enklaver av mange små og ulike gravplasser. Hver av disse vil få ulike identiteter. På konkurranseplansjene kan en lese om 7 identifiserte landskapstyper. Hver av disse er representert med 7 formgrep. Landskapstypene gir karakter til de ulike gravarealene - og gravarealenes formgrep understreker den stedegne karakteren. En furuskog som skaper indre rom, skoglysninger for ulike religioner, to lunder i granskogen, poppeløyer med sarkofager, åkrer for urner og askespredning, åkerkanter med løvtrær som levevegetasjon og småhus som kolumbarier. På den måten er også Järva begravningsplats en forskningsstasjon for ulike typer gravareal. (Järvafältet 2010)

De ulike gravarealenes identitet vil gjenspeile det multikulturelle samfunnet og få en viktig symbolsk verdi (Järvafältet 2010). Carola Wingren (2013) forklarer hvordan ulike ønsker og kulturtradisjoner lett kan tas opp i de ulike øyene: “[...] with separating biotopes positioned between the different grave sections as frames around the different kinds of mourning or ceremonial behavior. [...] While Jensen does not tell us anything specific about which cultures or religions will be given space in the future cemetery, the possibility to treat the “islands” differently is obvious, so multicultural diversity is easy to accommodate in her proposal.” (Wingren 2013 s.168-169) På den måten gir øyene mulighet for synliggjøring og videre eksperimentering av ulike gravarealtradisjoner.

Utvidelsen på Begraafplaats De Nieuwe Ooster (2007) har en inndeling som tilsvarende innbyr til utforskning. Stripper med ulik bredde ligger som parallelle gravareal. Hver av disse har ulike design. Ideen for De Nieuwe Ooster er: *“Everything is possible here, but it’s not possible everywhere”* (Campen 2013) og på den måten tilrettelagt for individuelle ønsker. Under befaringen la jeg spesielt merke til en ny type kolumbarium består av en 120 meter lang og 7 meter bred dam med “flytende” gull-lokk med urner under. En navnet minnelund med små sammenstilte navneplater danner en komposisjon. Et gravareal består av røde element: blodbøk, røde roser, røde peoner, røde gravminner i rød stein og rødt glass. Et annet gravareal består av kvadratiske rammer hvor en kan pynte som en vil. Gravareal med andre formgrep er nevnt tidligere.

(Oppe: Gull-lokk-kolumbarier. Nede: Navnet minnelund. De Nieuwe Ooster, Amsterdam, Nederland.)

Gunnar Cerwén undersøker lyd på gravplasser i fra en landskapsarkitekts perspektiv. Han kobler lyden til utformingen og får fram sanseintrykk med en flerdimensjonal karakter: *“Fotsteg på en grusgang, fåglar som kvittrar i utvalda träd, vatten som porlar i designade fontäner eller en räfsa som skrapar ihop mult-*

nande löv - allt detta kan leda till opplevelsen av rofylldhet på en kyrkogård. [...] En viktig aspekt når det gäller begravningsplasser, mener Gunnar Cerwén, är den tydlige koppling som verkar finnas mellom rofylldhet og ljud. [...] I ljudlandskapet finns en potential att forstå och komma åt sinnesstämningar som en begravningsplass handlar om.” (Carrén 2013)

Hauxner (2011) beskriver Cementiri Nou, Igualada, Spania fra 1985, som et eksperimentelt gravareal. Gravplassen ligger i et nedlagt steinbrudd og skjærer seg som en erosjonsfure gjennom landskapet. Mange av elementene er skråstilte og inngår i et bevegelsesforløp. Skråningene er støttet opp av murvegger som har innebygde avlukker for kister som skiftevis vender utover og innover. “Alt står uregelmessigt efter en orden, tilsyneladende skabt af en naturkraft. Materialerne vidner om tidens gang. Stål rustet, træ blegner, beton forvitret, og planter visner.” (Hauxner 2011 s.152)

(Cementiri Nou, Igualada, Spania. Oppe: Fotograf ukjent, 1996. Utsnitt. Nede: Plan. Enric Miralles og Carmen Piós, 1985. Utsnitt. EMBT-Miralles/Tagliabue architecture. Hauxner 2011 s.153 og 155. Ikaros Press.)

3. MITT FORSKNINGSBIDRAG

Forskningshull

Denne kunnskapsoversikten synliggjør hva som har vært og er aktuelle problemstillinger knyttet til utforming av gravareal, i Nord-Europa generelt og i Skandinavia spesielt. Kunnskapen beskriver ett forskningsfelt oppbygd av flere forskningsbyggeklosser hvor min ene forskningsbyggekloss fyller et forskningshull.

Den første delen av kunnskapsoversikten gir innsikt i temaene den landskapsarkitekturfaglige gravplassforskningen omhandler. Flere av temaene er relatert til samfunnsendringer som gir utfordringer på gravplassene, som krymping, mer mangfoldige gravleggingsskikker og nye holdninger innen forvaltning av gravplasser. En ny trend innen gravplassutforming beskrives under betegnelsen “Natural burial”. Det siste temaet i denne delen av kunnskapsoversikten har overskriften “Utforskning av gode eksempler” og beskriver et arbeid som har til hensikt å inspirere til framtidig design.

Den sist nevnte forskningen, beskrevet under overskriften “Utforskning av det gode eksempel” eksemplifisert gjennom en artikkel av Clayden og Woudstra (2003), ligger svært tett opp til min forskning. Forskjellen er at forfatterne tar utgangspunkt i noen få eksempler, mens jeg tar utgangspunkt i mange eksempler. De begrenser seg til det kontinentale Europa, mens jeg begrenser meg til Skandinavia. De utforsker gravplassen i sin helhet, mens min forskning tar for seg delområdet gravareal. Det finnes lite slik forskning og min forskning fyller ut noe av dette hullet ved at jeg ser på et større antall gravplasser, en mindre geografisk utbredelse og en smalere tilnærming til den fysiske gravplassen.

I den andre delen av kunnskapsoversikten gis innsikt i gravarealutforming gjennom henvisninger og beskrivelser av eksisterende anlegg gitt av personer som prosjekterer eller har prosjektert gravplasser. Noen av gravarealutformingene beskrives detaljert. Denne type beskrivelser ligger tett opp til min forskning. Forskjellen er at de som siteres i kunnskapsoversikten omtaler enkeltstående gravareal eller bestemte trender/tidsepoker, mens min forskningsbyggekloss fyller et forskningshull ved å gi mer systematisk oppbygd og bredere dokumentert innblikk i variasjonen av gravarealutforming.

Forskningsspørsmål

I dette prosjektet er det to forskningsspørsmål:

1. “Hvilken variasjon finnes og hvilke muligheter ligger i de eksisterende virkemidlene brukt i utforming av gravareal i Skandinavia?”
2. “Hvordan kan landskapsarkitektens arbeidsmetoder brukes systematisk og med en forskningsintensjon om å avdekke, tydeliggjøre og utvikle fagets virkemidler?”

Det første spørsmålet er knyttet til den fysiske utformingen av gravareal og besvares i “Del C gravarealets virkemidler”. Det andre spørsmålet behandles i “Del B metode” og illustreres gjennom den visuelle utforskningen i Del C.

Relevans

Relevans knyttet til repertoarutvikling

Endring i utformingen av gravplasser vil også komme i fremtiden. Med kjennskap til variasjon, forståelse for muligheter og bevissthet om virkemidler knyttet til gravareal vil landskapsarkitekten kunne imøtekomme de nye kravene med et spekter av ulike tilnærminger. Dette begrunner relevansen i mitt formål om repertoarutvikling.

Blant dagens tendenser i gravarealutforming er den klareste en større differensiering innenfor gravformer. I alle de tre landene ser en at de individuelle gravene er blitt mer personlige og private. I Danmark og Sverige er det kommet ulike varianter av kollektive gravsteder med varierende utforming. I Norge er “navnet minnelund” nylig etablert som en ny gravform. Anonyme minnelunder er fremdeles mye brukt selv om de har noe nedgang i popularitet. I tillegg tilrettelegges det for ulike tros- og livssyn. Under designprosessen for disse mange ulike gravformene må landskapsarkitekten være kreativ og tenke annerledes. En visuell kunnskapsbank som omhandler utforming av gravareal er relevant når landskapsarkitekten skal møte de nye utfordringene.

Den miljøvennlige tenkningen i samfunnet påvirker også utformingen av gravareal. I Danmark er det flere eksempler på nyere gravplasser hvor deler av arealene er skog. Det å imøtekomme idealene om et mer naturligt uttrykk er hensyn som landskapsarkitekten må ta med i betraktningen når nye gravareal skal prosjekteres.

Andre samfunnsendringer som påvirker gravarealutformingen er den voksende andel urnegraver, høy utnyttelsesgrad (dette gjelder først og fremst i norske byer), mindre attraktive tomter, store gravplasser, gravplasser uten seremonibygge (et norsk fenomen) og gravplassen som rekreasjonsområde. Alle disse endringene krever nytenkning fra landskapsarkitektens side med hensyn til utforming av gravareal.

Relevans knyttet til metodeutvikling

Den utøvende landskapsarkitekten trenger forskningsbasert utvikling av hele sitt fagområde. En vesentlig del av fagutøvelsen dreier seg om formvalg og estetiske uttrykk. Kunnskapsoversikten viser at dagens forskning innen denne delen av fagutøvelsen er begrenset.

Landskapsarkitekten får oppdrag knyttet til unike steder og trenger fleksible verktøy til å håndtere disse oppdragene. Det er behov for forskning som kan synliggjøre relevante eksempler, kvalitetene ved disse og mulige måter å løse oppdrag på, heller enn oppskrifter som gir ett svar. Derfor er forskningsmetoder som tar utgangspunkt i et stort referansemateriale og som fremhever og videreutvikler formmessige kvaliteter og variasjonsmuligheter på en systematisk måte nødvendig.

Dette forskningsprosjektet baserer seg på observasjoner fra befaringer, utvikler formmessige ideer gjennom modellarbeid og synliggjør resultatene av prosjektet i et språk som er utviklet av landskapsarkitektens visuelle måte å argumentere på. Det er relevant fordi det kan bidra til å bane vei for flere forskningsprosjekt som springer ut fra og utvikles gjennom profesjonsutøverens praksiskunnskap. Samtidig kan prosjektet være et bidrag til å utvikle området Research by Design.

Avgrensning

I beskrivelsen av forskningstemaets avgrensning kommer jeg først inn på den fysiske avgrensningen, som tidligere nevnt, er dette gravareal. Den geografiske avgrensningen er Skandinavia. Videre nevner jeg flere forhold som er nært knyttet til gravplassen, men som likevel ikke blir en del av forskningstema. Til sist forklarer jeg hvordan jeg under befaringene ikke har hatt begrensninger i forhold til hva jeg har rettet min oppmerksomhet mot.

Gravareal

Relativt tidlig i befaringsperioden lander jeg på at forskningsarbeidet skal omhandle gravarealene på gravplasser. Gravareal er spesielt for gravplasser, denne landskapsarkitekturfaglige kategorien finner en ikke i andre anlegg. Gravareal har ofte en stor utstrekning og av den grunn har disse arealene stor innvirkning på det helhetlige uttrykket på gravplassen. Under befaringene opplever jeg at variasjonen i formspråket i de ulike gravarealene er stor og ulike virkemidler preger gravarealene som helhet. Med alle inntrykkene fra befaringene har jeg et godt utgangspunkt for å gå videre i forskningen.

Geografisk avgrensning

Forutsetningen for gravarealene som jeg tar utgangspunkt i, er at de skal være befart og opplevd. På den måten får jeg en direkte forståelse av stedet. Videre kan jeg dokumentere gjennom egne vurderinger av stedet. Denne avgrensningen har økonomiske og tidsmessige aspekter. Reisekostnader og reisetid begrenser den geografiske utstrekningen. Landene Norge, Sverige og Danmark er valgt ut. I tillegg er noen gravplasser fra andre land i Europa med som en del av kunnskapsgrunnlaget.

Til sammen befarer jeg i underkant av trehundre gravplasser. Dette gir meg et godt grunnlag for å velge ut gravplasser som jeg fordyper meg i. Det som karakteriserer de Skandinaviske gravplassene, er at trender og tradisjoner vandrer innenfor gravplasskulturen over landegrensene. Den norske, svenske og danske gravplassutformingene har derfor flere likhetstrekk. Samtidig virker ulike faktorer slik at hvert av landene får sine varianter over de ulike utformingene. Landenes ulike naturgrunnlag er et eksempel på en faktor som forklarer bakgrunnen for nasjonale variasjoner. I Sverige er de store skogsområdene opphavet for de mange skogskirkegårdene. I Danmark er beskyttelse for vinden en viktig faktor under planleggingen av gravplasser. I Norge er det flere eksempler på gravplasser hvor terrengets høydeforskjeller får innflytelse på utformingene. I etterkant av alle befaringene tenker jeg at Norge, Sverige og Danmark er et godt utgangspunkt til sammenstilling og sammenligning fordi utformingene både har likhetstrekk og forskjeller.

Omhandler ikke lovverket knyttet til utforming av gravareal

Det nasjonale lovverket knyttet til utforming av gravareal påvirker både valg av gravform og hvordan de ulike gravformene utformes. Lovverket i Danmark, Sverige og Norge er og har vært forskjellig opp gjennom tidene. Dette er en medvirkende faktor til at gravarealenes utforming i de tre landene er forskjellig. Jeg velger ikke å gå inn på hvordan lovverket har påvirket de ulike landenes trender og ser på de ulike utformingene uavhengig av dette.

Omhandler ikke gjerde, port eller seremonibyg

På gravplasser er det omkransende gjerdet, inngangsporten og kirken/seremonibygget ofte viktige element for gravplassens særpreg. Disse har i mange tilfeller et formspråk som fanger blikket. Gjerdet samler arealet til en enhet, porten markerer inngangen og seremonibygget signaliserer stedet. Likevel velger jeg å se bort i fra disse elementene. I stedet trekker jeg fram gravarealet som tilsvarende har et potensiale i seg til å prege helhetsinntrykket på gravplassen.

(Gjerde og port gir gravplassen identitet. Tilsted kirkegård, Thisted, Danmark.)

Omhandler ikke avstandsvirkning eller samspill med omgivelsene

Det å vurdere et anlegg på avstand er innenfor landskapsarkitekturfaget et mye brukt virkemiddel, enten

(Avstandsvirkning. Esarps kyrkogård, Staffanstorp, Sverige.)

som en del av en prosjekteringsfase eller i vurderinger av ferdige anlegg. Utformingen av et anlegg og dets avstandsvirkning kan ha mye å si for helhetsinntrykket av et sted. Ofte enten i kontrast til eller i samspill med sine omgivelser.

Gravplassens tydelige avgrensning skaper ofte et skarpt skille mellom gravplassen og dens omgivelser. Mange gravplasser følger et utformingsprinsipp uavhengig av omgivelsene. I de tilfellene hvor samspillet med omgivelsene har vakt interesse under befaringene, tror jeg det ofte har vært tilfeldigheter mer enn bevisste estetiske vurderinger som har ligget bak. På de små gravplassene kommer naturlig nok omgivelsene tettere på og får større betydning sammenlignet med de store.

(Samspill med omgivelsene. Vardø gamle kirkegård, Vardø, Norge.)

Både samspill med omgivelsene og avstandsvirkning er interessante problemstillinger knyttet til gravplassen. Jeg har likevel valgt ikke å la dette bli en del av forskningen. Dette er store forskningsfelt å gå inn på og med en tidsbegrenset forskningstid, velger jeg å se bort ifra disse to virkemidlene.

Omhandler ikke den helhetlige komposisjonen av gravplasser

Mange gravplasser består av flere utvidelser som kommer som en tilvekst over tid. Hver av utvidelsene gjenspeiler ofte idealer fra ulike tidsepoker. Utvidelsens tidsideal får ofte en større vektlegging enn den helhetlige komposisjonen. I Norge har utvidelsene et relativt kortsiktig tidsperspektiv, ofte ikke mer enn 20 år. Stadige mer eller mindre tilfeldige utvidelser gir få tanker om et helhetlig formgrep.

Bare noen få gravplasser både i Danmark, Sverige og Norge er tegnet og anlagt med et stort helhetlig formgrep fra begynnelsen av. På bakgrunn av de få eksempelanleggene ville det å gi kjennskap til variasjonen innen en helhetlig komposisjon av gravplasser bli atskillig begrenset.

I stedet velger jeg å plukke delområder fra mange ulike gravplasser. Dette utgangspunktet gir meg et betydelig større materiale som utgangspunkt for forskningen.

(Gravplass med overordnet formgrep. Øvre- og Nedre gravlund, Ålesund, Norge.)

Befaringsgrunnlaget - en inspirasjonskilde

Jeg er opptatt av at en i starten av en kreativ prosess skal ha en åpen holdning. Under befaringene har jeg av den grunn ikke sett bort fra gravareal på bakgrunn av eventuell dårlig funksjonalitet eller høye driftskostnader. En ide eller et formgrep kan alltid omarbeides til å bli mer funksjonell eller mindre kostbar. Eventuelt kan et ressurskrevende anlegg som tidligere omfattet noen få graver, kanskje i dag omfatte flere hundre urnegraver som gjør den høye prisen mer kostnadseffektiv. Tanken er at noe alltid kan tas med inn i et nytt gravareal. Befaringsgrunnlaget skal være en inspirasjonskilde, et materiale å spinne videre på.

4. DEFINISJON AV BEGREP

Nedenfor listes opp en rekke begrep som er brukt i denne avhandlingen. Korte beskrivelser forklarer hvordan jeg definerer begrepene jeg bruker.

Gravplass:	Den offentlige fellesbetegnelse for kirkegård, gravlund, gravplass med flere (Lovdata 2012).
Kirkegård:	Gravplass som omkranser eller ligger ved en kirke.
Gravareal:	Det arealet på gravplassen hvor det er graver.
Gravsted:	En samling av to eller flere graver.
Gravminne:	Minnesmerke med navn og data om den gravlagte. Som regel er det ett gravminne på hvert gravsted (Lovdata 2014).
Gravform:	Urnegraver, kistegraver eller ulike felles gravområder
Gravtue:	Jordhaug som markerer graven, gjerne bevokst med gress.
Tuegrav:	Grav med tue, også etter at graven er sunket sammen.
Kistegrav:	Grav om til kiste.
Urnegrav:	Grav om urne.
Anonym minnelund:	Felles gravområde for urne. Gravens plassering er ikke kjent for pårørende.
Navnet minnelund:	Felles gravområde med felles gravminne med navn på de gravlagte. Gravens plassering er kjent for pårørende.
Mausoleum:	Bygning med en eller flere graver. Ofte monumentalt utformet.
Kolumbarium:	Samling av nisjer til oppbevaring av askeurner.
Sarkofag:	Likkiste i monumental karakter. Ofte i et beskyttende materiale (Store norske leksikon 2010).

5. OPPSUMMERING

I denne første delen, “Del A Grunnlag”, setter jeg opp premissene for forskningsprosjektet.

To formål er utgangspunktet for forskningen. Repertoarutvikling innen utforming av gravareal spesielt og innen andre landskapsarkitekturfaglige oppgaver generelt. Videre skal forskningen bidra med Metodeutvikling innen området Research by Design. To forskningsspørsmål er oppbygd etter samme struktur som formålene, hvor det første er relatert til repertoarutviklingen og det andre relatert til metodeutviklingen. Tilsvarende bygger relevansen over samme todelte struktur. Med et repertoar innen gravarealutforming vil den prosjekterende landskapsarkitekten kunne møte nye utfordringer med ulike tilnæringsmåter. Med forskningsmetoden Research by Design, som er knyttet til formmessige og estetiske uttrykk, vil forskningen være relevant for landskapsarkitektens prosjekterende arbeid.

Gjennom en kunnskapsoversikt, gis et generelt innblikk i det landskapsarkitekturfaglige forskningsfeltet gravplasser. Forskningen omhandler overordnet struktur av gravplasser, flerbruk og flerkulturelle aspekt, til forvaltning og nye fysiske utformingsprinsipp. I beskrivelsen av forskningsfeltet gravareal spesielt likestiller jeg kunnskapen blant prosjekterende og forskende landskapsarkitekter. Dette står i samsvar med metoden Research by Design som bygger kunnskapen på det praksisbaserte. Her formulerer og beskriver jeg seks ulike gravarealtyper.

“Del B Metode” og “Del C Gravarealets virkemidler” vil følge opp den todelte strukturen fra formål, forskningsspørsmål og relevans. Del B vil ha hovedfokus på metodeutvikling, mens Del C har hovedfokus på repertoarutvikling. Samtidig vil Del C fungere som en konkret synliggjøring av metodebruken gjennom estetisk utforskning.

DEL B METODE

INNHold - DEL B METODE

1. Innledning	49
2. Beskrivelse av arbeidsmetode	50
Arbeidsmetode i hovedtrekk	50
Utvelgelse av befaringssteder	50
Befaring og fotografering	50
Utplukking og grovsortering	54
Modellarbeid	55
Under- og hovedinndeling	57
3. Utforskning i modell	59
Innledning	59
Ulike materialer og teknikker - busker	59
Ulike materialer og teknikker - trær	60
Ulike materialer og teknikker - overflater	63
Ulike materialer og teknikker - lave strukturer	65
Gjengivelse, forenkling og fortolkning	67
Farge	68
Diagonalt utsnitt	69
Mønsteravgrensning	71
Utprøving av yttergrenser - trær	72
Utprøving av yttergrenser - flater	75
Enhetlig komposisjon	75
Høydeforskjeller	76
Utforskning i miniatyrlandskap og rene formeksperiment	77
Ulike fotoperspektiv	79
Lys og skygge	80
4. Metodisk rammeverk	81
Innledning	81
Research by design. Tidlige innspill: Schön, Frayling	82
Research by design. Utfordringer: Gillies, Pereira	84
Research by design. Nyere norsk: Sevaldson	87
Research by design. Nyere internasjonalt: Bergdorff, Verbeke, Dyrssen	91
Grounded theory. Hele forskningsprosessen under ett	95
Synliggjøring av virkemidler. Visuell framstilling.	98
Synliggjøring av virkemidler. Tekstlige beskrivelser	106
5. Oppsummering	109

1. INNLEDNING

Mitt forskningsprosjekt er basert på den prosjekterende landskapsarkitektens kompetanse og er praksisbasert. Prosjekterende landskapsarkitekter arbeider på ulike måter, men ofte inngår befaringer, fotograferinger, skisser, modeller, vurdering, bearbeiding og endring i arbeidsprosessen. Landskapsarkitekten interagerer med det materielle. Mitt fags presentasjoner skjer gjennom visuelle demonstrasjoner og argumentasjoner hvor bilde, modell og tekst styrker hverandre.

I mitt forskningsprosjekt har det vært viktig å velge metoder, undersøkelsesvinkler og presentasjonsformer som bruker den utøvende landskapsarkitektens måter å arbeide på. Det er nettopp i profesjonens kontekst at mitt forskningsspørsmål best kan belyses og gi faglig mening. Samtidig vil jeg følge akademisk praksis når det gjelder å stille spørsmål, bygge kunnskap, velge metode og formidle. Jeg håper at jeg gjennom dette valget både kan bidra meningsfullt til de utøvende landskapsarkitektenes faglige fellesskap samtidig som jeg bidrar til kunnskapsbygging innen en akademisk praksis.

Jeg vil i det følgende beskrive hvordan en kombinasjon av Research by Design og Grounded Theory utgjør et relevant metodisk rammeverk for mitt forskningsprosjekt. Men for at denne beskrivelsen skal gi mening vil jeg først gi en gjennomgang av hvordan jeg faktisk har jobbet, en konkret beskrivelse av min arbeidsmetode.

2. BESKRIVELSE AV ARBEIDSMETODE

Arbeidsmetode i hovedtrekk

Min arbeidsmetode starter med en utvelgelse av befaringssteder med påfølgende befaringer. Under befaringsene er fotografering den viktigste notatformen. Deretter skjer en utplukking og grovsortering av befaringsfotografiene. Gjennom modellarbeid er målet å avdekke, tydeliggjøre og videreutvikle kunnskap i de befarte gravarealene. Modellene blir til gjennom å samhandle med materialene. Under hver av de ulike delprosessene i arbeidet, herav befaringsene, fotograferingen, sorteringen, modellarbeidet og sammenstillingen, ligger et sorteringsarbeid av materialet i hoved- og underinndelinger. Denne inndelingen danner strukturen i sammenstillingen som forskningen ender opp i.

Utvelgelse av befaringssteder

Gjennom søk i faglitteratur og ulike tidsskrifter kommer jeg fram til en god del gravplasser som det kan være aktuelt å befare. Disse skriver jeg opp på en liste. Fagkyndige innen gravplassfeltet fra de ulike Skandinaviske landene kommenterer og supplerer listen for meg. (De fagkyndige på det skandinaviske gravplassfeltet er samlet bak i avhandlingen.)

Bakgrunnen for utvelgelsen av gravplassene er ønsket om å belyse variasjonen i utformingen av gravareal. Dette kan for eksempel være - utforming av gravminner, sammenstilling av gravminner, ingen gravminner, bare gravminner, naturlig vegetasjon, kultivert vegetasjon, høy vegetasjon, lav vegetasjon, mye vegetasjon, lite vegetasjon, konsentrert vegetasjon, sprett vegetasjon, store terrengformer, små terrengformer, konkave terrengformer, konvekse terrengformer, store høydeforskjeller, små høydeforskjeller, terrassering, usynlig veiforløp, markerte veiforløp, stramme veiforløp, slyngende veiforløp - og ulike kombinasjoner av disse.

Jeg befarer et større antall gravplasser i Norge. Noe av denne ulikheten i antall har med forskjeller mellom landene å gjøre. Sammenlignet med Danmark er Norge et utstrakt land. Dette medfører en større variasjon i de norske gravarealene både på bakgrunn av variasjon i kulturtradisjon og ulike naturgrunnlag. For å få med disse variasjonene har jeg reist mye omkring i Norge. I Sverige er mange av gravplassene betydelig større enn de norske, dette gjelder også i mindre svenske byer. Disse store gravplassene har inndelinger med ulike formgrep og det å befare de ulike delene av gravplassen tilsvarer å befare flere mindre gravplasser i Norge.

I tillegg befarer jeg referanseanlegg i London, Paris, Barcelona og Nederland. (Navn og beliggenhet på befarte gravplasser er samlet bak i avhandlingen.)

Befaring og fotografering

Målet med befaringsene er å få et størst mulig overblikk over variasjonen i utformingen av gravareal. Med dette målet har jeg ingen formening om at en bestemt type gravareal er mer interessant enn andre. Min intensjon i møte med den enkelte gravplass er å være oppmerksom på det som er påfallende, annerledes, karakteristisk og det som har særpreg.

Jeg har en landskapsarkitekts blikk. Alle gravarealene er sett med dette blikket. Dette er en lik forutsetning for alle befaringsene. Jeg ser på den fysiske utformingen. Først og fremst ser jeg på hva gravarealet består av og hvordan disse elementene er komponert i forhold til hverandre. Noen ganger er det mange små detaljer som til sammen skaper karakteren, andre ganger er det noen få elementer som setter sitt særpreg. Noe er framtrædende, noe er underordnet. Ofte skapes horisontale eller vertikale retninger. Linjer som skaper dybde, linjer som skaper rom. Rytmer og gjentakelser. Uregelmessigheter og tilfeldigheter. Variasjonen er stor. Etter hvert som jeg befarter flere gravareal, avdekkes stadig nye gravarealutforminger.

Under befaringsperioden endres mitt blikk. På de første befaringsene har jeg få gravareal å referere til, mens jeg etter mange befaringsene får et stort sammenligningsgrunnlag. I starten stopper jeg opp ved det meste. Etter hvert begynner jeg å sile fra det jeg har sett før, fester meg ved særegenheter og varianter av tidligere befarte gravareal.

Fotografering er min notatform. Under befaringsene tar jeg mange fotografier. Disse skal fungere som dokumentasjon. Jeg vil ha muligheten til å gå tilbake til og sjekke opp. Kanskje vil jeg aldri komme tilbake til denne gravplassen igjen.

Under fotograferingen av gravarealene er jeg hele tiden oppmerksom på omgivelsene rundt meg. Fotoprosessen er en aktiv samhandling mellom mitt blikk og gravarealene. Når jeg har bestemt meg for å fotografere et gravareal, sirkler jeg rundt det og får inntrykk av hvordan det framstår fra ulike ståsteder, med ulike perspektiv (dybde i motivet) og fra ulike vinkler.

(Fotografiene viser eksempler på gravareal fotografert med ulike perspektiv. Bildet til venstre er tatt med froskeperspektiv og bildet til høyre med fugleperspektiv. Vadsø kirkegård, Vadsø, Norge.)

Lysskiftninger gjennom dagen og de ulike årstidene setter preg på gravarealene. Dokumentasjonen av gravarealene gir et innblikk i hvordan gravareal framstår til ulike tider av døgnet og året. Disse kvalitetene prøver jeg å forsterke under fotograferingen. Lav sol tegner for eksempel lange tydelige skygger som ofte

forsterker det særegne. På samme måte kan frost og rim understreke bestemte linjeføringer. Jeg har også stått ute og fotografert i kraftig vind og øsende regn og overraskende fått fram nyanserte fargespekter.

Fotografiene skal bli en del av avhandlingens visuelle framstilling. Jeg er opptatt av at bildene skal bli entydige. Jeg tilstreber at hvert av fotografiene skal inneholde få elementer slik at formspråket i motivet kommer tydelig fram. Ideelt sett skal et fotografi ikke inneholde mer enn ett tydelig budskap. På den måten tror jeg at de vil fungere best som illustrasjoner.

(Fotografiene viser hvordan jeg under fotograferingen prøver å forstå et og samme gravareal fra mange ulike ståsteder. Fjaltring kirkegård, Lemvig, Danmark.)

Utplukking og grovsortering

Mengden av registreringer fra befaringene er stor. Det at jeg plotter inn hver av gravplassene på kartet, i mange tilfeller kjører en lengre distanse for å komme dit og det at jeg er på stedet og undersøker dem nøye, gjør at jeg husker hver av registreringene godt. Materialet er stort, men ikke uoverskuelig.

I starten lager jeg et befaringsskjema med overordnede kategorier hvor registreringene legges inn. Eksempler på de overordnede kategoriene er oversiktlig/uoversiktlig, variert forløp/ensartet forløp, regelmessig system/uregelmessig system, framtreddende gravminner/underordnede gravminner, markant vegetasjon/ingen vegetasjon. Til tross for at skjemaet stadig utvides, mangler jeg hele tiden dekkende kategorier. Svært ulike registreringer ender opp med å komme under samme kategori. Intensjonen med at skjemaet skal strukturere materialet blir ikke innfridd. Skjemaet blir for stort og det blir for mange ord for å få fram alle nyansene. Etter over hundre utfylte gravplasser legger jeg skjemaet til side.

Befaringsskjemaet baserer seg på en verbal framstilling av registreringene. Nå velger jeg i stedet å tilnærme meg befaringsmaterialet på en visuell måte.

Etter at jeg har befart mange gravplasser, både i Danmark, Sverige og Norge, begynner jeg å sortere i befaringsfotoграфиene. Det eneste kriteriet for at et fotografi plukkes ut, er at gravarealet har noe særegent ved seg. Det særegne kan være alt fra en liten detalj til et helhetlig formgrep. Fotografiene blir printet ut og bunken blir stor. Alle bildene blir lagt utover et stort bord og jeg sorterer etter visuelle likhetstrekk. På bakgrunn av visuelle valg alene oppstår et fleksibelt system. På en hurtig og enkel måte kan jeg sammenstille de ulike bildene på forskjellige måter.

(Fotografiene viser eksempler på gravareal som på bakgrunn av sin særegne utforming blir plukket ut. (Hunnebostrand kyrkogård, Sotenäs, Sverige og Masi gamle kirkegård, Kautokeino, Norge.))

Sorteringen ender opp som en stor rektangulær fotocollage med nittiseks sammenstilte befaringsfotografier.

Til høyre i sammenstillingen ligger de lave gravarealene og til venstre de med høye byggverk, høye trær og høye terrengformer. Øverst ligger de mest kultiverte og nederst ligger de gravarealene hvor det menneske-lagde er mindre synlig. Med inndelingen langs disse aksene føyer jeg meg inn i en landskapsarkitektur-tradisjon der graden av bearbeiding av natur og det romlige er grunnleggende. (Se for eksempel Hunt 2000) I mellom fotocollagens grovt inndelte ytterkanter ligger et spekter med ulike karaktertrekk.

Modellarbeidet starter med å ta utgangspunkt i de mest karakteristiske gravarealene fra fotocollagen. På den måten kommer jeg i gang og jeg får tidlig et visuelt inntrykk av spennet i variasjonen av utforminger.

Modellarbeid

Formål:

Gjennom modellarbeidet går jeg i dybden med utvalgte gravareal. På den måten oppdager jeg stedet mer i detalj. Modellarbeidet gir meg mulighet til å finne ut hvordan ting henger sammen og undersøke formgrepet. Jeg ser etter ulike grunner for karakter og særpreg. Videre eksperimenterer jeg med komposisjonen. Med andre virkemidler finner jeg varianter av hvordan stedet kan framstå. Modellarbeidet både avdekker, tydeliggjør og videreutvikler virkemidlene i de befarte gravarealene.

(Fotografiene viser hvordan arbeidspulten både er et modellverksted og et fotoatelier. Til venstre: arbeid i modell. Til høyre: modellfotografering.)

Rammer:

I modellarbeidet har jeg lagt inn en del begrensninger som skaper stramme rammer for arbeidsprosessen. Alle modellene har en gitt størrelse i form av en bunnplate, en fast målestokk og et begrenset utvalg av materialer og teknikker. Disse begrensningene åpner opp for kreativitet. Med de stramme rammene holdes oppmerksomheten på selve formgivningen. Om modellene skulle ha vært litt større, om målestokken skulle ha vært litt mindre eller om materialene skulle ha vært noen andre, trenger jeg ikke å bruke tid og krefter på.

Forutsetningen for de stramme rammene er at de er godt gjennomtenkte. Innen begrensningene blir bestemt prøver jeg ut ulike målestokker i ulike modellstørrelser for å finne en god utsnittstørrelse og en passende detaljeringsgrad. Modellene ender opp med å bli relativt små for å tvinge frem enkle formgrep. Mange ulike materialer i et utall ulike teknikker blir utprøvd. Målet er å finne kombinasjoner av materialer og teknikker som iboende har et videreutviklingspotensiale i seg. Smidige materialer og fleksible teknikker. Det smidige og fleksible betyr ikke nødvendigvis at alt skal være bløtt som leire. Det må gjerne være motstand i arbeidet. Den stive bølgepappen, som er et av materialene jeg bestemmer meg for å bruke, er mottakelig for ulike teknikker. Med nøyaktig skjæring kan den framstå stiv og stram, med røffere behandling som rivning, krølling og krafsing kan den få et mer rufsete uttrykk. Når bølgepappen limes sammen, lag på lag, kan linjestrukturen i lagene brukes til å understreke retninger.

Fargespekteret i modellarbeidet velger jeg å begrense til:

- hvit hvor skyggevirksomhetene får stor betydning for uttrykket
- farger med lite kulør hvor lyshet og mørkhet får stor betydning for uttrykket
- ikke å omfatte kulørsterke farger for å la for eksempel struktur og glans bli mer framtrædende

Når modellene har grunnleggende likhetstrekk er de lettere å sammenligne. Modellarbeidet blir på den måten mer overskuelig. Det enhetlige uttrykket danner et grunnlag for de mange beslutningene som skal tas.

Undersøkelser og eksperimenter:

Ulike materialer og ulike verktøy må være tilgjengelig, også må jeg bare holde på. Prøve ut og prøve ut. Jeg søker gjennom å arbeide med hendene. Gjennom møysommelig håndarbeid kommer formgrepene for de ulike gravarealene fram. I modellarbeidet er alt i miniatyr, utforskningen er overskuelig og det er lett å endre på ting. Hodet observerer og vurderer. Hva skjer om jeg gjør sånn - eller sånn? Ofte er det noe som skjer ved en tilfeldighet, også ser jeg en mulighet med dette. Modellene blir til gjennom en samhandling med materialene.

(Fotografiet til venstre illustrerer hvordan en gjennom undersøkelser av et materiale bruker hendene. Til høyre materialprøver med ulike strukturer.)

Modellarbeidet skal presisere eller definere spesifikke uttrykk. Understreke, framheve, forsterke, overdrive eller overdimensjonere de viktigste byggesteinene. Utnytte spenninger, kontrastere eller separere ulikheter og motsetninger. Bygge opp under relasjoner, likheter, forbindelser og sammenhenger. Det som gjøres i modellene er tydelig. Det sarte er sart, det myke er mykt, det detaljerte er detaljert, det rene er rent, det grove er grovt og det harde er hardt. En kvalitet kan fylle en hel modell eller modellen fylles med ulike kvaliteter som sammen utfyller hverandre. Noen ganger er små variasjoner nok til å skape et nytt uttrykk. Andre ganger må kraftige endringer til for å oppnå et bestemt gravarealuttrykk.

I en periode snur jeg om på arbeidet. I stedet for å ta utgangspunkt i et gravareal, er starten på et nytt gravarealuttrykk en ny kombinasjon av materiale og teknikk. Med utgangspunkt i dette uttrykket finner jeg et egnet gravareal å bruke dette bestemte uttrykket på. Ulike innganger til utforskningen gir ulike resultat.

Refleksjon om modellprosessen:

Modellarbeidet er en åpen forskningsprosess hvor jeg hele tiden er oppmerksom på muligheter og åpen for endringer. Noen ganger kan arbeidet uventet ta en ny retning. Andre ganger går arbeidet i dybden ved å følge et interessant eksperiment. Ingenting er umiddelbart opplagt. Arbeidet er en kontinuerlig lete- og utprøvningsprosess. I dette inngår mange vurderinger og valg. Det å prøve ut grenser og utfordre det trygge er vesentlig for å komme videre. Modellprosessen er det motsatte av å bestemme hva som skal lages og deretter lage det.

Modell som visuell formidler:

Med sitt visuelle språk skal modellen nå fram til beskueren. Et raskt blikk over modellen skal gi et inntrykk av essensen. Det gjør ingenting om de nesten er banale. Helt grunnleggende uttrykk kan være interessante. Hver modell skal vise et individuelt gravarealuttrykk, men samtidig skal en sammenstilling av modellene gi en helhetlig forståelse av variasjonen innen gravarealutforming. Hver modell er en enhet i et større modulsystem. Samlet skal modellene danne et sammenligningsgrunnlag. Sammenhenger og motsetninger, likheter og ulikheter skal komme tydelig fram. Formspråket i modellene er antydende og antyder videre muligheter.

Under- og hovedinndeling

Erfaringene under arbeidet med modellene gir meg nyansert kunnskap om utformingen av ulike gravareal. Etter hvert som jeg får laget opp en del modeller kan jeg sammenligne uttrykket i de ulike gravarealene. Likheter og forskjeller kommer tydelig fram og jeg begynner "å fylle ut" med gravarealuttrykk som ligger i mellom. Det oppstår et nettverk av ulike gravareal. Hele denne nettverksforståelsen er basert på visuelle inntrykk og erfaringer. Først gjennom den visuelle sorteringen av befaringsfotografiene og videre gjennom visuelle erfaringer fra modellarbeidet.

Modellarbeidet begynner etter hvert å bli relativt stort i omfang. Ferdige modeller teller omtrent seksti. Ut av den samlede mengden med gravarealuttrykk leser jeg klynger av modeller med klare likhetstrekk. Disse klyngene begynner å tegne en inndeling av gravarealene. På samme måte som tidligere bygger inndelingen på visuelle erfaringer fra modellarbeidet understøttet av betraktninger av befaringsfotografiene.

Under sammenstillingen av fotografiene kommer jeg fram til relativt mange underinndelinger og noen færre

hovedinndelinger. De ulike inndelingene får på dette tidspunktet et språklig uttrykk, et navn. Den konkrete fysiske utformingen er bakgrunnen for navnevalgene. Navnene hjelper meg til å uttrykke meg presist og til å holde meg til temaet i billedtekstene. De mange underinndelingene er et redskap til å holde en struktur under arbeidet. Under ferdigstillingen utelater jeg underinndelingene og bestemmer meg fem hovedinndelinger. Jeg tenker at de mange underinndelingene er mindre viktige og på den måten står brukeren friere til å bruke materialet med sin egen innfallsvinkel.

3. UTFORSKNING I MODELL

Innledning

Hovedmålet med utforskningen i modell er å avdekke, tydeliggjøre og videreutvikle gravarealenes virkemidler. For å kunne oppfylle dette målet, må jeg i tillegg komme fram til hensiktsmessige måter og utforske gravareal på i modell. Utforskningen i modell består derfor av to parallelle løp: utforskning av gravarealenes virkemidler og utforskning av ulike materialer og teknikker for å kunne uttrykke gravarealenes virkemidler.

I dette kapitlet beskriver jeg hvordan jeg eksperimenterer og visualiserer i modell. Jeg ønsker i dette å forklare hvordan modellarbeidet er et hjelpemiddel til å bli bevisst det karakteristiske i gravareal. Modellarbeidet er en visuell arbeidsprosess og fotografier fra modellutforskningen danner hovedvekten av denne presentasjonen.

Ulike materialer og teknikker - busker

Jeg innleder modellarbeidet med utprøving av ulike materialer og teknikker. Ytterligheter i formbarhet og uttrykk utforskes. Dette arbeidet danner et grunnlag for å velge materialer og teknikker som jeg bruker i det videre modellarbeidet.

I de to utprøvingene under er samme spiralteknikk brukt på begge de busklignende formene. I den lyse busken (til venstre) har strengen en ujevn tykkelse og spiralen er i seg selv også ujevn. Det oppstår en bevegelse. Den mørke busken (til høyre) har en jevn streng som utgangspunkt. Videre er den spiralformede strukturen jevn. Sammenlignet med den lyse busken har den mørke et mer statisk formspråk.

Enkle modellerfaringer som denne forteller meg at små endringer i materialvalg og teknikk gir store utsalg i uttrykk. I gravareal sammenstilles ofte flere busker av samme type. Repetert over et helt gravareal blir buskens uttrykk mangedoblet og den i utgangspunktet lille busken blir det som gir gravarealet karakter.

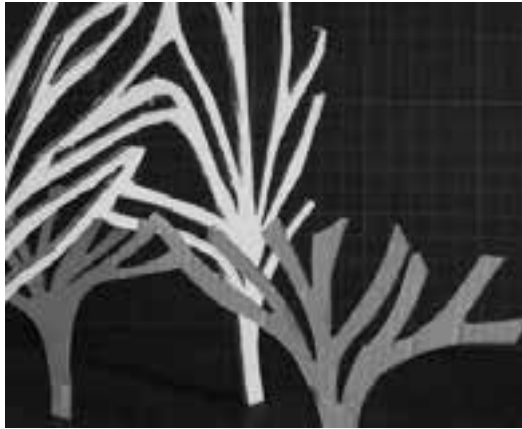
Ulike materialer og teknikker - trær

På disse to sidene sees ulike utprøvinger av trær uttrykt ved hjelp av ulike materialer og ulike teknikker. Utprøvinger av greinstruktur med tynn streng gir lette og transparente trekroner. Med kompakte materialer tegnes tydelige avgrensede former. Forsøk med lyse farger i trekronene fanger og reflekterer lys. Mørke farger gir diffuse skyggespill. I flere av utprøvingene er det detaljerte strukturer som gir treet særpreg. I andre er det en sammenstilling av større greiner som skaper treet karakter.

Disse erfaringene tar jeg med meg videre når jeg skal eksperimentere med gravareal hvor trær er en del av det karaktergivende. Enkelte ganger spiller trærne en sentral rolle i utformingen. Andre ganger er trærne et "usynlig" bakgrunnstykke. I noen gravareal danner trærnes sammenstilling rom med vegger og tak. I andre gravareal framstår sammenstillingen av trærne mer vilkårlig.

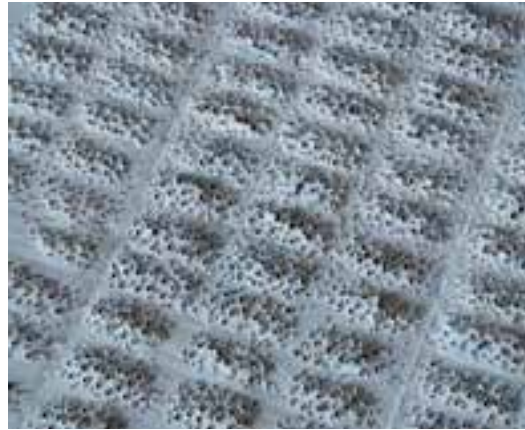
Ulike materialer og teknikker - overflater

På motstående side sees utprøvinger av klipte hekkemoduler med ulike overflater. Modulen med en grafisk greinstruktur (oppe til høyre) har en framtrødende overflate og elementet som formobjekt blir underordnet. Hekke-modulen med liggende papp (midten til høyre) har en hvit toppflate som tegner et klart omriss av hekken i motsetning til de to andre. Den lyse hekken med stående papp (nede til høyre) har en overflatestruktur som gjør den mer diffus og mindre framtrødende.

I utprøvingene under sees to formklipte runde busker med ulike overflater. Buskenes linjestruktur (nede til venstre) tegner en tydelig vertikal retning i kontrast til den runde formen. Den prikkete overflaten (nede til høyre) tegner en jevn og mindre framtrødende flatestruktur som underordner seg den runde buskformen.

Ulike overflatebehandlinger gir meg en forståelse av hvor forskjellig en leser en form på bakgrunn av overflatens uttrykk. Klipte hekker er et ofte brukt element på gravareal. I mange tilfeller framstår hekkene som klare formelement. På større gravplasser danner de store mønsterflater.

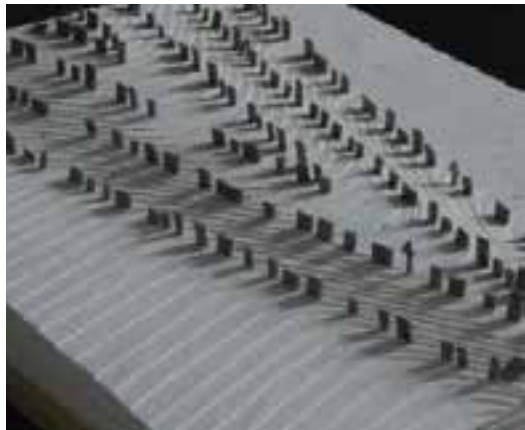
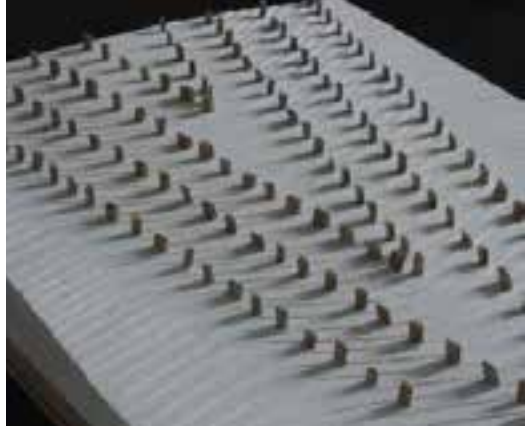
Ulike materialer og teknikker - lave strukturer

På motstående side er gravareal med tuegraver formgitt i modell. To karakterer betegner tuegravene: et rutesystem av tuer og et teppe av lyng. Modellene på motstående side viser eksempler på ulike måter å uttrykke tuegravstrukturen på. Med liggende papp (bilder oppe) framstår tuene kompakte og rutemønstret som tuene danner blir markant. Med stående papp (bilder i midten) får tuene en mer åpen struktur og tuenes luftige karakter kommer tydeligere fram. Med en heldekkende perforert flatestruktur (bilder nede) blir tuene noe underordnet, mens lyngens mange detaljer framheves.

En utprøving med papirstimler (til venstre) danner en gulvflate med lav struktur. Den parallelle sammenstillingen tegner linjer med bevegelse. Den andre utprøvingen (til høyre) har en underliggende rutestruktur som gjør gulvflaten mindre retningsbestemt. Perforeringer i kanten av papiret gir gulvflaten et detaljert uttrykk.

Det å komme fram til ulike måter å uttrykke flater i modell gjør at jeg blir mer oppmerksom på forskjeller i bunnvegetasjon. I enkelte gravareal får bunnvegetasjonen vokse seg noe høyere og skaper på den måten variasjon i uttrykket i gulvflaten. Ulike planteslag gir ulike strukturer.

Gjengivelse, forenkling og fortolkning

Under utforskningen kommer jeg fram til en inndeling av modellarbeidet i tre underliggende delprosesser. De tre delprosessene er: gjengivelse, forenkling og fortolkning. Deler av modellarbeidet er gjengivelse for å kunne gjenkjenne det gravarealet som er utgangspunktet, forenkling formidler essensen i gravarealutformingen og med fortolkning videreutvikles gravarealuttrykket.

På motstående side sees to vertikale bilderekker som illustrerer utforskningsprosesser som visualiserer de tre delprosessene. Modellen (oppe til venstre) viser et gravareal hvor detaljer som gravminneutforming, vegetasjon og de nærliggende omgivelsene er tatt med. Gjengivelsen med utgangspunkt i det eksisterende gravarealet er i denne modellen åpenbar. I den neste modellen (midten til venstre) har alle gravminnene fått lik utforming og omgivelsene som ikke bygger oppunder gravminnernes spisse sammenstilling som det overordnede formgrepet er fjernet. Gravarealet er i denne modellen forenklet. I den siste modellen (nede til venstre) velger jeg ut to karaktertrekk fra det eksisterende gravarealet som jeg fortolker. Variasjonen i gravminnerekken er forsterket og en terrengform bygger opp under det spisse formgrepet som gravminnene tegner.

Den andre bilderekken (til høyre) viser ulike uttrykk under ferdigstilling av samme modell. Tidlig fase (oppe til høyre) viser et forenklet uttrykk gjennom en enkel og ubearbeidet materialbruk. Senere fase (midten til høyre) viser en fortolkning ved å framheve rammegravene med fargesetting. Ferdigstilt modell (nede til høyre) har høy grad av fortolkning gjennom å understreke de vertikale og horisontale linjene i gravarealet med fargesetting. I tillegg er gjengivelsen i gravarealet relativt stor. Gravarealet kan lett gjenkjennes på bakgrunn av flere sammenstilte viktige karaktertrekk: terrasser, rammegraver og høyreiste gravminner.

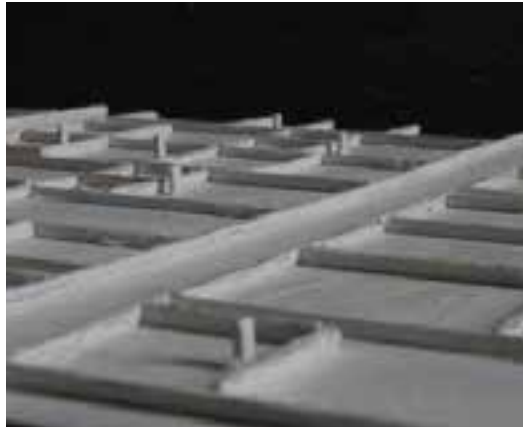
Forståelsen av de tre underliggende delprosessene gir meg en grunnleggende forståelse av modellarbeidet i hovedtrekk. Gravarealenes utforming varierer sterkt i grad av enkelhet/mangfold. Vekten av de ulike delprosessene er derfor forskjellige i de ulike utforskningsprosessene.

Farge

I den helt hvite modellen (oppe til venstre) kommer linjemønsteret fram gjennom effekten av skygger i den ene retningen og høylys glans i den andre retningen. I modellen med et mørkere linjemønster (oppe til høyre) dominerer fargen over skyggevirkningene og de to retningene i linjemønsteret blir mer jevnbyrdige.

I den lyse modellen (nede til venstre) har to vegetasjonselement en mørkere farge. Vegetasjonen skiller seg ut fra den øvrige gravarealutformingene både i struktur og form, og fargen er med på å understreke dette. I en mørkere modell (nede til høyre) skiller gravminnene og gravinndelingen seg ut fra den øvrige gravarealutformingene med hvite flater. Elementenes lyse kontrast understreker stedet som gravareal.

Gjennom utprøving av likhet/kontrast, lyshet/mørkhet og ulike fargekulører i fargesettingen kommer jeg fram til måter å undersøke gravareals karaktertrekk knyttet til farge. Farge er ofte et iøynefallende virkemiddel og gjennom ulike fargeforsøk framstår gravarealene vesentlig forskjellig.

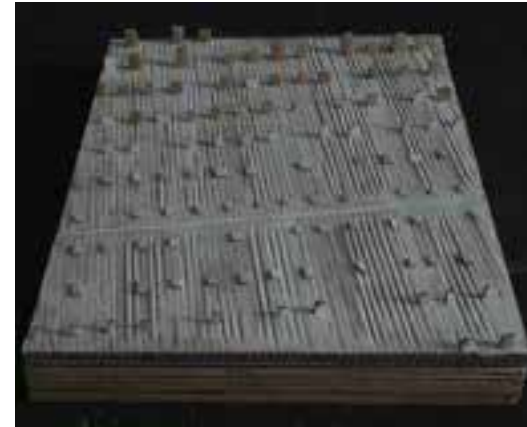

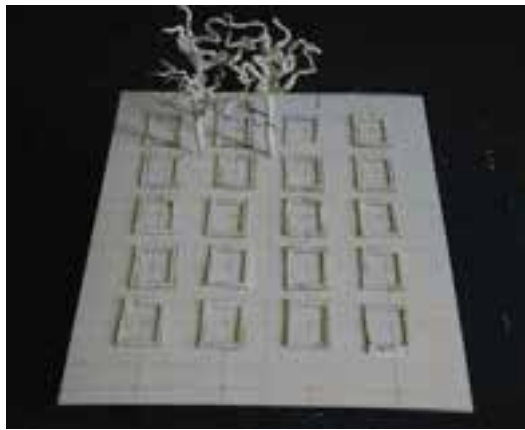
Diagonalt utsnitt

”Diagonalt utsnitt” betegner modellens avgrensning som skjærer seg diagonalt over hovedretningen i gravarealet. Dette utgjør en forskjell ifra det mer nærliggende rette utsnittet som følger hovedretningen.

Samme gravarealutforming er her vist med rett utsnitt (oppe til venstre) og diagonalt utsnitt (oppe til høyre). Det å vektlegge en skrå synsvinkel inn i gravarealet gir det en dynamikk. En diagonal sti forsterker her det diagonale uttrykket. I et tilsvarende forsøk (bilder nede til venstre og høyre) blir modellen i det diagonale utsnittet for liten for de relativt store elementene. Med flere forsøk med diagonalt utsnitt finner jeg likevel ingen logikk i hvorfor det noen ganger fungerer og andre ganger ikke.

Muligheten med å bruke diagonalt utsnitt gjør meg oppmerksom på hvor forskjellig gravareal oppleves fra ulike vinkler. Jeg tenker at diagonale utsnitt kan samsvare med hvordan mennesket opplever gravarealene fra mer tilfeldige synsfelt, ofte i bevegelse.

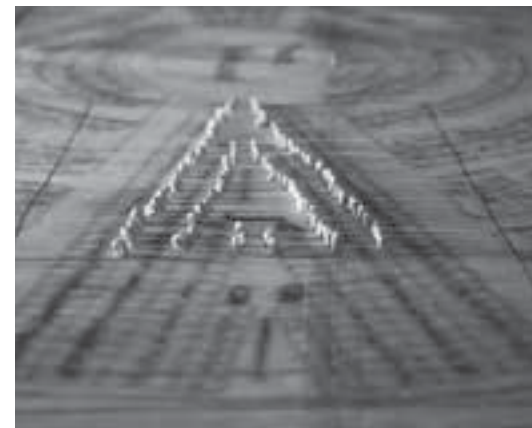

Mønsteravgrensning

På motstående side sees seks ulike avgrensninger av en mønsterflate. Modellen med et avsluttet mønster godt innenfor kanten (oppe til venstre) kan leses som en lund. Den andre ytterligheten er modellen med et avskåret mønster (nede til høyre) som gir opplevelsen av en stor flate. Mellom disse to ligger ulike varianter.

Utforskningen i fotografiene under viser hvordan jeg legger gravminner utover en plan og videre prøver ut ulike utsnitt av den karakteristiske spissen som gravminnesammanstillingen danner. De to ulike utprøvingene (nede) viser det samme gravarealet uttrykt på to forskjellige måter.

Utprøvinger av ulike avgrensninger av gravarealmønster gir meg kunnskap om hvordan dette virker inn på gravarealets uttrykk. Mange gravareal har på en eller annen måte en form for mønster. Noen mønster danner sluttede former og oppfattes som et tydelig avgrenset sted. Andre mønsterrapporter gjentas over store områder og oppleves som en uendelig flate.

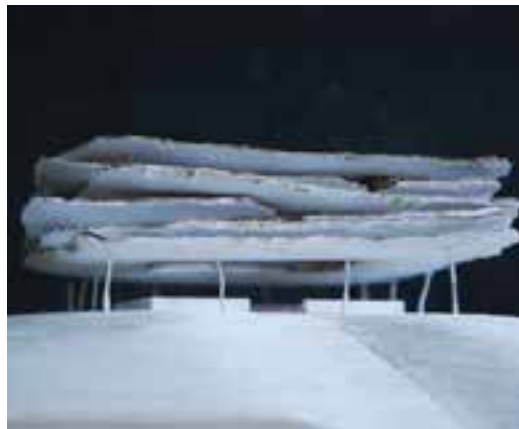

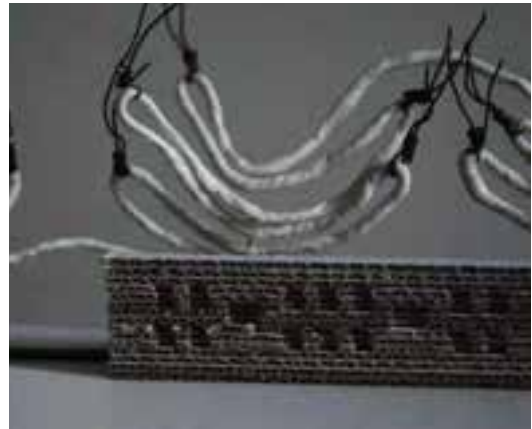
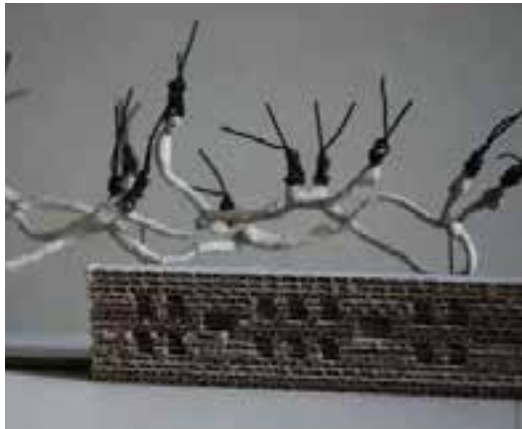
Utprøving av yttergrenser - trær

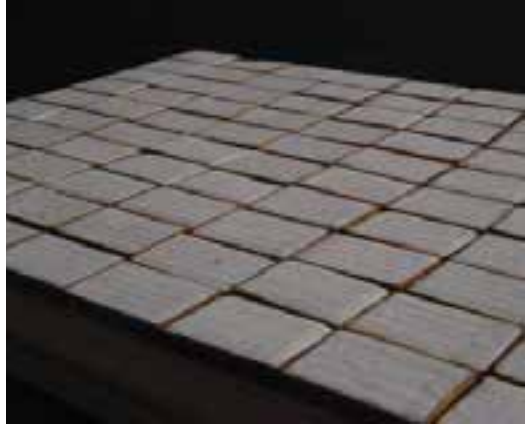
Fotografiene under viser utforskningen av en større tregruppe hvor jeg forsterker ulike karaktertrekk. I den første modellen (oppe til venstre) er tregruppens volum det karaktergivende. I modell nummer to (oppe til høyre) er treets transparens tydeliggjort. I den neste modellen (nede til venstre) er tregruppen forstått som et element som danner et helhetlig tak. I den siste modellen (nede til høyre) er tretaket gitt et mykere uttrykk.

Motstående side viser flere utprøvinger av en espaljert trekke sammenstilt med en lengre vegg. Det første forsøket er relativt naturligt (oppe til høyre). Videre gjør jeg ulike forsøk på å illustrere trekken som et samlet element. Siste forsøk (nede til høyre) kan gi assosiasjoner til mye annet enn en trekke.

Utprøvingene gir meg kunnskap om at trærnes sammensatte uttrykk. Stamme, greiner i ulike dimensjoner og løvverk/barnåler danner et mangfoldig element. Ofte varierer treets karakter gjennom de ulike årstidene. Trær er mye brukt på gravareal. Trærnes framtredeende formspråk gir en tydelig karakter til gravarealene.

Utprøving av yttergrenser - flater

På motstående side er gravarealene oppbygd av rammegraver. De rektangulære formene innbyr til en sammenstilling i geometriske mønster. Over tid virker krefter inn på det geometriske mønsteret. Uttrykket endres fra stramt til ikke helt stramt til noe vilkårlig til mer vilkårlig til litt uoversiktlig til nesten kaotisk. Gjennom hele forløpet ligger en geometrisk bunnklang, også i den siste modellen som begynner å nærme seg det kaotiske.

Gjennom utforskningen finner jeg ulike stadium i et endringsforløp over tid. Nesten ubetydelige forskyvninger gir relativt store utslag i det stramme geometriske uttrykket. Utgangspunktet for denne utforskningen er eldre gravareal som over tid får et mindre og mindre stramt uttrykk. I noen få nyere gravareal finnes et bevisst brukt "tilfeldig" formspråk i for eksempel stiforløp eller sammenstilling av gravminner.

Enhetlig komposisjon

Begge modellekseplene under er fotografert ovenfra. I gravarealet med de rektangulære terrassene (til venstre) tegner inndelingen et rettvinklet formspråk. Overflaten i byggelementene har en parallell linjeføring som følger det rettvinklede formspråket. I den andre modellen (til høyre) er det et samspill mellom gulvflaten og trærnes greinstruktur. Gulvflatens buede linjeføringer har klare likhetstrekk med greinenes vokseform.

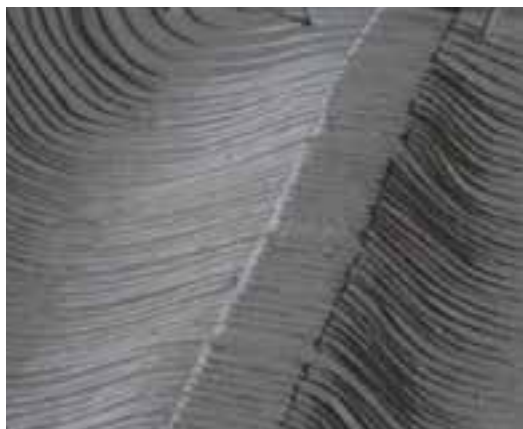
Denne utforskningen gir meg erfaringer med hvordan en kan oppnå en enhetlig komposisjon. De underordnede byggelementene tilpasser seg det overordnede formspråket i gravarealene. På den måten underbygges det karaktergivende. I mange av modellene er dette et bevisst virkemiddel som jeg bruker for å understreke gravarealenes karakter. Enkelte eksisterende gravareal er oppbygd med en slik sammenheng mellom for eksempel trær, gravminner og gulvflate, disse gravarealene peker seg ut med et iøynefallende formspråk.

Høydeforskjeller

I modellen hvor mange koter danner høydeforskjell (oppe til venstre) tegner de horisontale linjene en karakteristisk terrengform. I det andre eksemplet (oppe til høyre) tegner noen få koter en nesten uvesentlig høydeforskjell. På de to nederste bildene er det samme gravarealet utformet i to varianter. I den ene modellen (nede til venstre) er det flate terrenget vist med markante diagonale koter. I den andre modellen (nede til høyre) er kotene utelatt. I stedet får jeg fram strukturforskjeller i gulvflaten som er vesentlig for uttrykket.

Det å jobbe med koter i modell gjør meg bevisst på gravareal hvor høydeforskjeller er en vesentlig del av utformingen eller ikke er det. I tillegg har kotene å gjøre med forenkling og lesbarhet i modellene. Enten blir de overfløydige eller forstyrrende eller så blir de viktige for visualiseringen. Dette har også å gjøre med hvordan gravareal framstår i virkeligheten. Når terrenget i et gravareal er flatt eller nesten flatt er det ofte andre element som blir vesentlige. Når terrenget i et gravareal har tydelige høydeforskjeller, gir dette markante terrengformer som har stor betydning for gravarealets uttrykk.

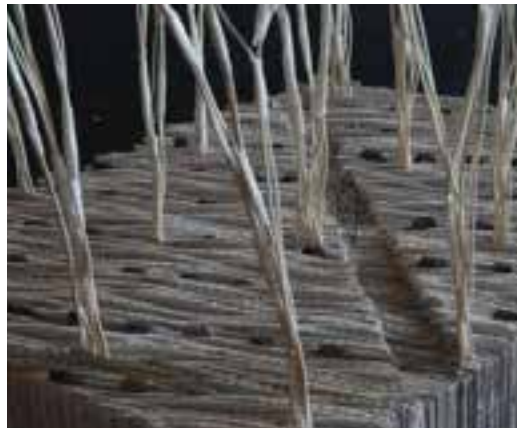

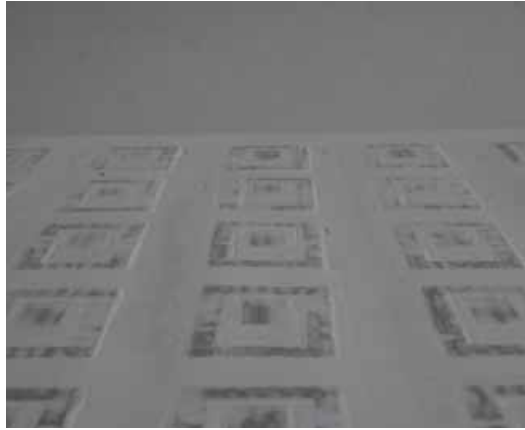

Utforskning i et miniatyrlandskap og rene formeksperiment

De fire modellbildene under viser at utforskning i modell både kan være det og utforske i et miniatyrlandskap og det å arbeide med rene formeksperiment. Detaljer i de to øverste bildene gir modellene en fornemmelse av å befinne seg i et landskap. En antydning av et menneske som vandrer på stien, trær og gravminner (oppe til venstre). Trapper som innbyr å gå i (oppe til høyre). De to nederste bildene viser mer rene formeksperiment som ikke gir direkte assosiasjoner til et landskap.

Det å utforske i miniatyrlandskap og det å gjøre rene formeksperiment er to ulike perspektiv som gir meg ulike erfaringer. Minityrlandskapet gir meg muligheten til å leve meg inn i gravarealet som sted og vurderingene gjøres på bakgrunn av det. Med formeksperimentene tar jeg mer avstand til stedet som gravareal og jeg utforsker komposisjonen alene: sammenstillingen av de ulike elementene og den helhetlige oppbyggingen. Under befaringene av gravarealene veksler jeg også mellom disse perspektivene. Noen ganger er jeg opptatt av stedet som gravareal. Andre ganger ser jeg bare på komposisjonen.

Fotoperspektiv

Ved å fotografere modellene fra ulike betraktningvinkler/perspektiv og med varierende avstand får jeg fram ulike sider ved gravarealenes utforming.

På motstående side sees to vertikale bilderekker som illustrerer dette på ulike måter. I de tre bildene til venstre er samme gravareal utformet i tre varianter. Gravarealutformingene varierer mellom at gravminnene og gravrammene ligger noe nedsenket i bakken (oppe til venstre), noe opphevet (i midten til venstre) og en hvor de ligger i plan (nede til venstre). Når en ser disse ulike modellene ovenfra reflekterer en ikke mye over disse variasjonene. Med en betraktningvinkel nede ved bakkeplan kommer forskjellene tydelig fram.

I de tre bildene til høyre er samme modell fotografert med ulike perspektiv. Ved nesten å kripe inn i modellen med fotoapparatet, gir dette et perspektiv med en god forståelse for hvordan gravarealet framstår når en oppholder seg på stedet (oppe til høyre). I eksemplet på et fugleperspektiv (i midten til høyre) er modellen fotografert rett ovenfra og modellen kan leses som en plantegning. Med froskeperspektiv (nede til høyre) oppleves modellen nede fra bakkenivå.

Det å erfare modellene gjennom fotoapparatet er nesten påkrevd når en utforsker i modell. Fotoapparatet blir et verktøy til å finne fram til et utall ulike betraktningmåter. Gjennom fotografiene får en også følelsen av at alt er i full skala. De ulike fotoperspektivene har også relevans i virkelige gravareal. Fra nærliggende høye bygg eller et utsiktspunkt sees gravarealet fra et fugleperspektiv. Fra et froskeperspektiv sees gravarealet slik et barn opplever det eller slik det oppleves når en bøyer seg ned og kanskje steller ved graven. Perspektivet i øynehøyde gjelder alle besøkende på gravarealet.

De to bildene under er tatt med som en påminnelse om at en må gå langt nok ned og inn i modellen for å få opplevelsen av å komme i øynehøyde. Modellbildet med fugleperspektiv (til venstre) er tatt med tanke på å oppnå øynehøyde. Først etter å ha bestrebet meg på å gå betydelig nærmere og dypere inn i modellen (til høyre) er opplevelsen av stedet lik det å oppholder seg der.

Lys og skygge

I modellen med trærne (til venstre) sees et skyggespill i trekronene. Lyset fanges opp på ulike måter ifra de mange ulike retningene i greinstrukturen. De krokete greinenes karakter forsterkes av kontrastene mellom lys og skygge. I modellen med høye rammegraver (til høyre) deles gateforløpet i to av mørke skygger på den ene siden og lysende flater på den andre siden. På bakgrunn av de kompakte veggene dannes store kontraster. Mellomrommene i mellom gravene avspeiles i skyggemønsteret.

Gjennom fotografering av modellene med ulike lyskilder fra ulike vinkler får jeg god kjennskap til hvordan lys og skygge virker inn på gravarealenes uttrykk. Kontrastene blir ofte større og det særegne ved gravarealet kommer tydelig fram. På samme måte som lys- og skyggespillet underbygger karakteren i modellene, skjer det samme i de virkelige gravarealene. Gjennom dagen og gjennom året faller lyset på gravarealet på mer enn tusen forskjellige måter. Lyset og skyggen er et virkemiddel som alltid kan tas med i betraktning når gravareal skal utformes.

4. METODISK RAMMEVERK

Innledning

Det finnes en lang rekke betegnelser på den typen forskning dette prosjektet er en del av: Research in the Arts, Art-based Research, Research-by-Design, Practice-based Research, Artistic Research osv. Mange som behandler dette området bruker et av begrepene, men understreker at dette også inkluderer andre begrep. Som eksempel skriver Catharina Dyrssen “For practical reasons, the term art-based research (AbR) is used here as a general approach including practice-based or design-based research or research by design.” (Dyrssen 2011 s.239)

Jeg vil ta utgangspunkt i at “Arts” omfatter en rekke fagområder som billedkunst, scenekunst, skrivekunst, musikk, design, arkitektur og også landskapsarkitektur. Jeg forstår Research in the Arts som en bred betegnelse på forskning innen det brede feltet Arts. I *The Routledge Companion to Research in the Arts* (2011) velger f.eks. Biggs og Büchler en avgrensning som inkluderer “...the visual and performing arts, music, and those aspects of architecture and design that emphasize aesthetic rather than technical values.” (Biggs & Büchler 2011 s.82). Innenfor landskapsarkitektur, arkitektur og design er det vanlig å anvende begrep som inkluderer “design” heller enn “art”. Derfor har jeg valgt å anvende Research by Design om min forskning, selv om jeg - som Dyrssen - baserer meg på en bred diskusjon innen det brede feltet.

Sevaldson omtaler Research by Design slik: “A special research mode where the explorative, generative and innovative aspects of design are engaged and aligned in a systematic research inquiry”. (Sevaldson 2010 s.11) Som forsker innen landskapsarkitektur bruker jeg de utforskende, handlingsrelaterte og nytenkende metodene som den prosjekterende landskapsarkitekten anvender i sin praksis på en systematisk måte. Det er denne arbeidsformen jeg kaller Research by Design.

Research by Design er et relativt ungt felt. Jeg skisserer kort tidlige innspill fra Donald Schön (1983) knyttet til taus kunnskap hos den reflekterende praktiker og Christopher Fraylings (1993) beskrivelser av ulike kategorier innen designforskning. Jeg kommer inn på kritikk av Schön og Frayling representert ved Malcolm Gillies (Kälvemark 2000, ifølge Dunin-Woyseth 2013) og Luis Quental Pereira (2000) og forklarer om mine erfaringer knyttet til disse tidlige forskningsperspektiv. Videre omtaler jeg nyere perspektiv innenfor Research by Design og viser hvordan disse perspektiv og metoder er relevante for mitt forskningsprosjekt. Jeg tar først for meg Birger Sevaldsons syv designforskningsmetoder i artikkelen “Discussions and Movements in Design Research” (2010). Jeg viser også til Henk Borgdorff og Catharina Dyrssens artikler i “*The Routledge Companion to Research in the Arts*” (2011) og til Johan Verbeke’s artikkel i boken “*Design Research in Architecture. An Overview.*” (2013)

Videre viser jeg til hvordan Grounded Theory’s tilnæringsmåter til å etablere begrep ut ifra et omfattende materiale er brukbar i min sammenheng - som et supplement til Research by Design.

Avslutningsvis retter jeg fokus mot metoder for å kombinere visuell framstilling med tekstlige beskrivelser. Her bygger jeg på eksempler fra blant annet Cullen (1971), Thiis Evensen (1982), Dee (2012) og på Kjörups estetiske teori (2000). Hensikten er å redegjøre for hvordan jeg i DEL C “gravarealenes virkemidler” synliggjør virkemidlene både visuelt og tekstlig.

Research by Design. Tidlige innspill: Schön, Frayling

Donald Schön

Donald Schöns bok “The Reflective Practitioner: How professionals think in action” fra 1983, er godt kjent innen tidlig designforskning. I følge Schön sitter praktikere inne med kunnskap som de ikke er i stand til å beskrive. Han beskriver praktiske yrkesutøvere som i løpet av en arbeidsdag tar utallige kvalitetsbedømmelser som de ikke kan gi dekkende kriterier for. Praktikere utviser ferdigheter hvor de ikke kan gjøre rede for regler og prosedyrer. (Schön 1983) Begrepet “taus kunnskap” blir brukt av Michael Polanyi (Polanyi 1967, ifølge Schön 1983). Begrepet er et uttrykk for “sansuettrykk, oppfatninger, sosiale regler og vurderinger som er uttalt, men som ligger som en forutsetning for det menneskelige handlingslivet.” (Store norske leksikon 2013)

Videre mener Schön at praktikere tenker over hva de foretar seg mens de arbeider. Stimulert av overraskelser vender de tankene mot handlingen og den kunnskapen som ligger i handlingen. Eksempler på hva de kan spørre seg selv om kan være: Hvilke særpreg legger jeg merke til når jeg gjenkjenner dette? Hvilke kriterier baserer jeg denne vurderingen på? Hvilke rutiner følger jeg når jeg utøver denne ferdigheten? I hvilken sammenheng setter jeg problemet jeg prøver å løse inn? (Schön 1983 s.50) Ved å reflektere omkring disse spørsmålene mens en praktiserer mener han at den tause kunnskapen vil bli avdekket. (Schön 1983)

Christopher Frayling

En tidlig og mye referert kategorisering av designforskning er Christopher Fraylings tre definisjoner “Research into art and design”, “Research through art and design” og “Research for art and design”. “Into” er den tradisjonelle og mest kjente form for forskning. Eksempler kan være forskning med et historisk eller teoretisk perspektiv på kunst og design. “Through” gjelder forskning gjennom handling og er praksisbasert. Eksempler kan være forskning på materialer hvor prosjekter blir ferdigstilt, utforskning av teknologiske løsninger hvor resultatene blir kommunisert eller en forskningsprosess hvor praktiske eksperimenter blir kommunisert gjennom dagbokbeskrivelser og en rapport som forklarer resultatene. I disse forskningsprosessene kommuniserer forskeren gjennom designaktiviteten og å klargjøre hva en oppnår. I “For” er tenkingen nedfelt i det ferdige produktet. Her er ikke målet verbalt kommuniserbar kunnskap, men en visuell kommunikasjon. (Frayling 1993)

Frayling omtaler “Research for art and design” som “the thorny one”. Framtiden for kunst- og designforskning mener han er at forskeren “stands outside the artefact at the same time as standing within it”. (Frayling 1993 s.5) Frayling argumenterer for “Research through art and design”. Felles for både Schöns praktiserende og reflekterende metode og Fraylings “Research through art and design” er at forskeren observerer og reflekterer på samme tid som forskeren er i en kunst- eller designprosess.

Modellarbeidet er klart avgrenset i to arbeidsperioder. I den første fasen av modellarbeidet ligger forskningsmetoden tett opp til “Research through art and design”. Som fersk forsker innenfor praksisbasert forskning er jeg opptatt av det å observere min egen praksis og notere ned mine refleksjoner omkring den. Gjennom denne metoden blir jeg bevisst på at jeg under det kreative arbeidet reflekterer absolutt hele tiden og i tillegg blir jeg klar over hva jeg reflekterer om. Jeg tenker at denne skriftlige dokumentasjonen skal gi innblikk i den kreative arbeidsprosessen. På den måten skal forskningen bli transparent.

I likhet med Fraylings forslag til notatform skriver jeg dagboknotater. Nedenfor har jeg plukket ut noen eksempler fra dagboknotatene:

Lenge er notatene preget av en søken etter hva jeg egentlig skal oppnå med modellarbeidet.

25. mai 2012

“Jeg leter etter en kombinasjon av materialvalg og teknikk som gir meg muligheten til å videreutvikle uttrykket mens jeg arbeider i modellen. Jeg ønsker å unngå materialer og teknikker som gjør at jeg må bestemme hvordan resultatet skal bli før jeg begynner arbeidet. På den måten tror jeg også at det ferdige uttrykket i modellene vil kunne antyde muligheter mer enn å gi et eksakt svar (fasitsvar). Jeg ønsker å fabulere og oppnå et mer fabulerende uttrykk.”

9. oktober 2012

“Faren ved å bruke mange ulike uttrykksmåter, er at jeg kan miste sammenligningsgrunnlaget, men samtidig må modellene uttrykke hva som er spesielt på de ulike gravplassene. Dette er nok en evig balansegang som vil forfølge meg gjennom hele modellarbeidet. Det er i alle fall viktig at jeg prøver ut grensene, så får jeg heller kutte ut de som eventuelt blir så annerledes at de ikke passer inn i den store sammenhengen. Det er bedre det, enn å bevege meg godt innenfor de trygge rammene hele tiden.”

Andre ganger noterer jeg ned ting som blir en del av metoden:

10. september 2012

“Jeg kaster ingen utprøvinger, heller ikke de ubrukbare, fester dem på veggen eller stiller dem opp på en papp tett ved der jeg arbeider. På den måten blir jeg hele tiden påminnet om tidligere tankerekker og utprøvinger. Selv om jeg ikke klarte å komme fram til et konkret bruksområde på det tidspunktet den ble laget, kan det komme et tidspunkt hvor denne utprøvingen likevel er den rette.”

De neste to sitatene beskriver en utvikling i hvordan et verbalt begrepsapparat kan bli et hjelpemiddel for å klargjøre og presisere de ulike bestanddelene i arbeidsprosessen.

1. september 2012

“Lykkelig uvitende setter jeg i gang arbeidet med modellene i god tro om at alt er i den skjønneste orden. En-to-tre-fire modeller - så begynner spørsmålene å plage meg. Hvorfor gjør jeg det jeg gjør? Hva er det jeg baserer valgene mine på? Er det noen sammenheng i de beslutningene jeg tar? Jeg mangler knagger å henge ting på eller kanskje skuffer som jeg kan putte ting i.”

En og en halv måned senere finner jeg noen knagger eller skuffer som hjelper meg i tilnærmingen av modellarbeidet.

15. oktober 2012

“Gjengivelse, forenkling og fortolkning. Disse stikkordene beskriver det arbeidsområdet jeg oppholder meg i. Jeg skal gjengi, men ikke bare det. Ved å forenkle formidler jeg essensen i formuttrykket. Spørsmålet er hvor langt jeg skal bevege meg ut i fortolkningen. Overgangen mellom definisjonene er flytende og arbeidet omhandler derfor en stadig vandring mellom disse.

Dette føler jeg er et vendepunkt i modellarbeidet. Ikke det at jeg fra nå av alltid vil vite hvordan en modell skal lages, men jeg vil vite hvordan jeg skal angripe arbeidet og jeg vil lettere kunne definere hva jeg holder på med.”

Ekseplene fra dagboknotatene viser at den løpende notatformen hjelper meg med å klargjøre problemstillinger som oppstår og å formulere meg omkring det jeg gjør. Først og fremst omhandler notatene overordnede tanker om modellarbeidet. Dette blir en hjelp når jeg i starten av modellarbeidet enda ikke vet jeg hva denne utforskningsprosessen skal være. Metoden tvinger meg til å prøve å formulere meg i denne noe usikre oppstartfasen. Videre er dagboknotatene et hjelpemiddel når jeg skal skrive kapitlet om min arbeidsmetode. Her trekker jeg ut de viktigste poengene og omformulerer disse til et mer presist språk.

Gjennom “Research through art and design” får jeg både forsket i modell og skrevet ned refleksjonene som oppstår under modellarbeidet. Dette stemmer med Fraylings intensjon med metoden hvor det ut av forskningen kommer både en visuell del og en verbal del.

Likevel opplever jeg at det er utfordringer med denne metoden. Jeg synes det skriftlige arbeidet fyller for mye. Det blir så mange ord, mens modellarbeidet går så uendelig sakte. Jeg får ikke konsentrert meg om det jeg egentlig skal gjøre, nemlig det og utforske i modell. Jeg tenker at den løpende notatformen ikke nødvendigvis fremmer det kreative arbeidet. I fase to i modellarbeidet velger jeg ikke å skrive ned refleksjonene under arbeidet. Etter hvert som jeg setter meg inn i diskusjonen om “Research through art and design” blir jeg oppmerksom på noen utfordringer med denne metoden.

Research by Design. Utfordringer: Gillies, Pereira

Malcolm Gillies

Malcolm Gillies er en av dem som er kritiske til det at forskeren har to roller. I et sitat fra et foredrag fra 1997 om skapende kunstners akademiske forankring (Kälvemark 2000) definerer han tre tilnæringsmåter til spørsmålet om praktisk-estetiske fags forhold til forskningen.

Den konservative tilnærming:

Problemstillinger undersøkes nøkternt gjennom kritisk, analytisk eller historisk tilnærming. Forskning i dette tilfellet betyr objektive undersøkelser av “problemer”. Forskningsprosessen følger bestemte normer og publiseringen i etterkant er skriftlig dokumentert.

Den pragmatiske tilnærming:

Forskningen innbefatter refleksjoner over og kommentarer til estetisk praksis. Med utgangspunkt i forskerens eget skapende arbeid, blir ofte selvreflekterende kommentarer en del av forskningen. Denne tilnæringsmåten beskriver gjennom praksisen, forutsatt at det er betydelig medfølgende dokumentasjon om det forskningen omhandler. Kravet om en tekstbasert del gjør at forskningen likevel ligner tradisjonell akademisk forskning.

Den liberale tilnærming:

Kreativ praksis og dens produkter er i seg selv forskningen. Tilnærmingen er kun gjennom praksis.

Inndelingen har mange likhetstrekk med Fraylings “into”, “through” og “for”. Men i motsetning til Frayling er Gillies kritisk til “Den pragmatiske tilnæringsmåten” eller “Research through design”. Med navnet “Det klønete halvveis hus” betegner han det at en blander kommentatorrollen og den skapende rollen. Han mener at enten så forsker man eller så skaper man egne ting. (Kälvemark 2000, ifølge Dunin-Woyseth 2013)

Luís Quental Pereira

Luís Quental Pereira (2000) er på samme måte som Gillies kritisk til det å blande verbalisering inn i designprosessen. I artikkelen “Alternative Metod for design Activity research” forklarer Pereira at designarbeidet har en skapelsesstrategi hvor en kontinuerlig prosess med prøving og feiling holder problemstillingen åpen. Det å analysere designprosessen mener han medfører en omtale i delprosesser og en mister muligheten for å redefinere problemstillingen på alle tidspunkt. Den totale sammenhengen mellom delene er essensiell for designprosessen. (Pereira 2000)

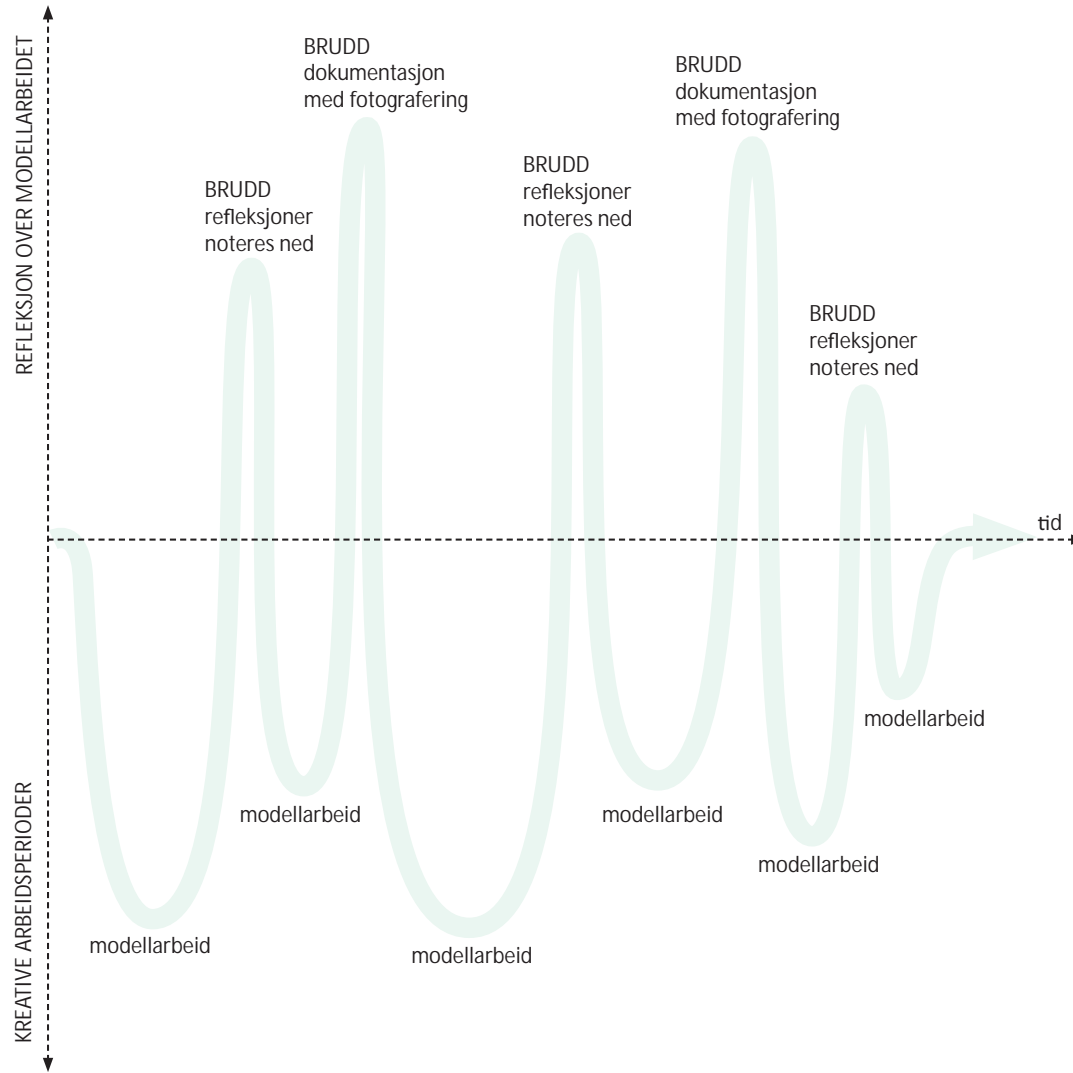
Videre mener Pereira at verbalisering lett kan medføre at en deler opp designprosessen i det å gjøre noe (å designe) og det å tenke (å forske). Med dette er det en økende tendens til å opphøye det en kan verbalisere og nedgjøre selve arbeidet. (Pereira 2000)

Med utgangspunkt i de mest konsentrerte delene av min utforskningsprosess, som er fotograferingen og modelleringen, kan jeg lett sette meg inn i Gilles og Pereiras kritiske innspill til både de to forskerrollene og verbalisering knyttet til designprosessen.

Under første halvdel i arbeidet med modellene er jeg hele tiden oppmerksom på mine refleksjoner under arbeidet. Når jeg befinner meg i en tilstand hvor designarbeidet flyter, flyter også tankene og da er det ofte jeg tenker på ting som jeg må få skrevet ned. For ikke å avbryte designarbeidet, noterer jeg hurtig noen enkle stikkord. For at jeg ikke skal glemme innholdet i det jeg tenkte på, må jeg likevel ta tak i det relativt hurtig. Skrivningen er klart en påtvunget faktor som medfører uheldige avbrekk. Tilsvarende situasjon oppstår når jeg dokumenterer gjennom fotografering. Midt i en arbeidsprosess, tenker jeg at her tar jeg et valg, nå må jeg ta et bilde før jeg endrer arbeidet til det ugjenkjennelige. Fotoapparatet må opp, arbeidet må plasseres slik at det forstås på en god måte, kameravinkel og lysinnfall må vurderes. Jeg prøver ikke å være for nøye når jeg tar “skissefotografier”. Likevel krever det en viss presisjon for å kunne tydeliggjøre hva det er jeg tenker på. Fotograferingen er i likhet med skrivningen et problematisk avbrekk. (Se Diagram 1, neste oppslag.)

På denne måten opplever jeg Gillies kritiske innspill som riktige. Det å skulle være kreativ, som krever full konsentrasjon, og samtidig være en observatør av det pågående kreative arbeidet, er et parallelt arbeidsforløp som er krevende å gjøre. Det at jeg under andre halvdel av modellarbeidet lar være å skrive ned refleksjoner gir meg mulighet for å konsentrere meg om modelleringen. Bakgrunnen for at modellarbeidet flyter bedre på dette tidspunktet kan selvfølgelig være flere. Jeg har etablert rutiner for hvordan arbeidet skal forløpe og jeg har gjort meg tanker om hvilken retning arbeidet skal ta. Likevel mener jeg at modellarbeidet kom lengre i denne fasen fordi at jeg ikke trengte å være oppmerksom på mine refleksjoner og videre notere disse ned.

Under arbeidet med å sammenstille befaringsfotografier og modellbilder og å skrive reflekterende bildetek-

(Diagram 1: Diagrammet illustrerer hvordan det å notere og fotografere samtidig med at modellarbeidet foregår, skaper uheldige brudd i det kreative arbeidet.)

ster har jeg ingen problemer med å erindre hva det var jeg var opptatt av under fotograferings- og modellarbeidet. Fotografiene og bearbeidelsene i modellene er på en måte fysiske huskelapper. For en designer er det en selvfølgelig måte å notere på. Det å gjøre en "ren" kreativ forskningsprosess uten avbrekk av andre forskningsrelaterte gjøremål har elementer fra Fraylings "Research for art and design". Det å reflektere og skrive ned refleksjonene i etterkant av det kreative arbeidet er for meg i denne forskningsprosessen, en bedre arbeidsmetode.

Jeg opplever at Pereira er tro mot designen og at han ønsker å formidle at verbaliseringen fort overskygger det visuelle. Han gjør oppmerksom på at designprosessen er ømtålig og at en lett kan miste noe på veien. Jeg er med på hans tankerekker i dette. Designprosessen er en uoverskuelig prosess hvor mange komponenter spiller ukjente roller. Når en arbeider med praksisbasert forskning, tror jeg det er viktig å ha Pereiras uttalelser i bakhodet. Med dem vil den praksisbaserte forskeren være oppmerksom på å etterstrebe og legge designens premisser til grunn.

I mitt forskningsarbeid opererer jeg med to språk, det visuelle språket og det verbale språket. Det visuelle språket er mitt redskap til å avdekke, tydeliggjøre og videreutvikle variasjonsmuligheter i utformingen av gravareal gjennom fotografier, modeller og materialsammenstillinger. Det verbale språket underbygger det vesentlige i denne visuelle forskningen. På den måten er det visuelt språk og visuelle arbeidsmetoder som driver min forskning.

Research by Design. Nyere norsk: Sevaldson

Birger Sevaldson

Birger Sevaldson mener at Fraylings tre forskningsmetoder er for grovkornete, generelle og unøyaktige til å kunne brukes i en diskusjon om teoretiske og metodiske konsekvenser. I artikkelen "Discussions and Movements in Design Research" (2010) foreslår han en inndeling i syv designforskningsmetoder som han kaller "Prototypical design processes". Med en mer detaljert inndeling skal designforskere få hjelp til å kunne plasseres seg i det komplekse landskapet i designforskningen.

De syv designforskningsmetodene er:

1. "Research into practice"

Observerer andres praksis og forstår den fra et utenforståendes perspektiv som en historiker eller etnograf.

2. "Retrospective practitioner study"

Ser tilbake på ens egen praksis og analyserer den retrospektivt.

3. "Contemporary practitioner study"

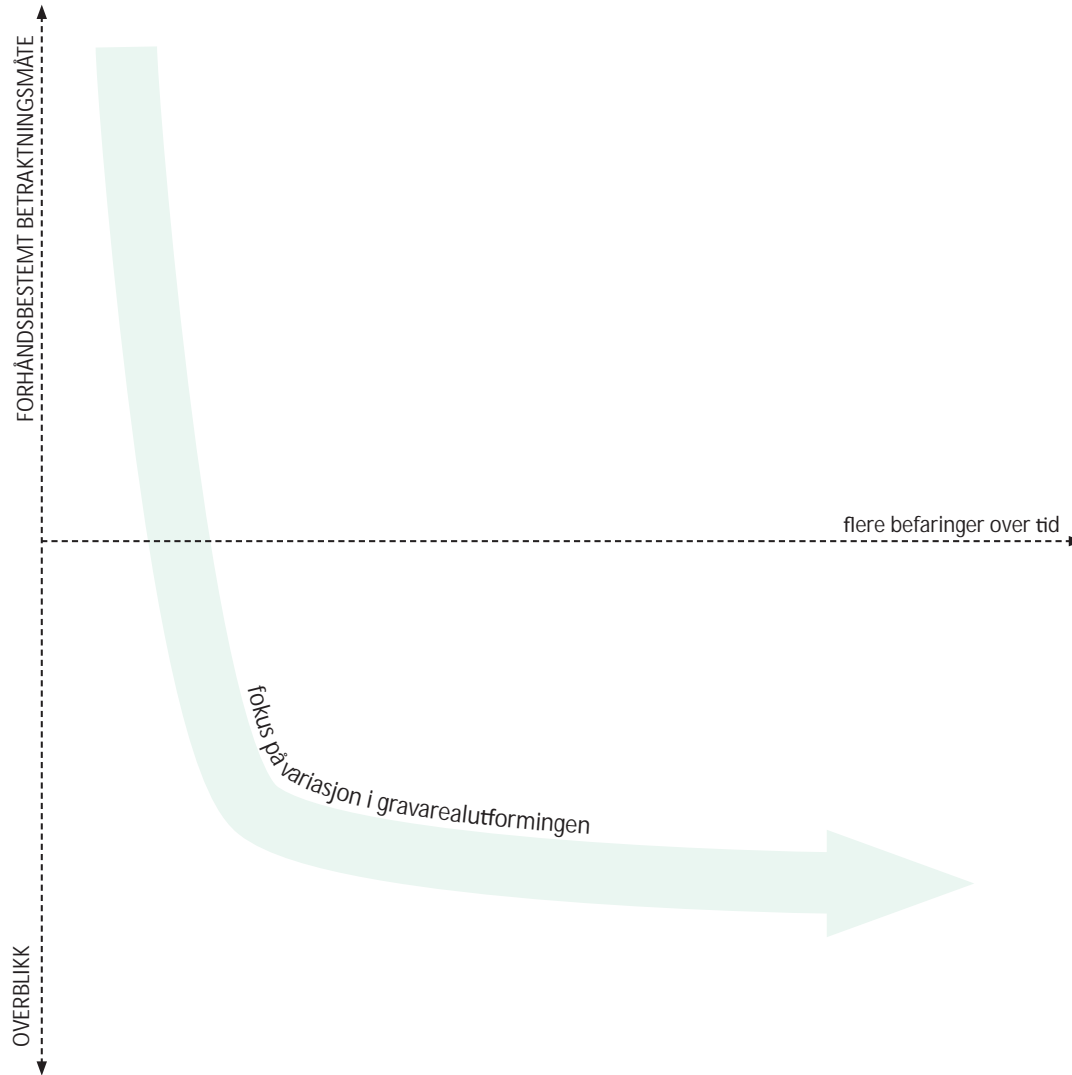
Ser på og analyserer ens egen praksis på samme tid som praksisen foregår.

4. "Practice research in action"

Analyserer design og samfunnspraksis i en "virkelig-liv-kontekst" (endres til samtid).

5. "Science and Technology Studies (STS)-driven research by design"

Ny designpraksis utvikles som en respons på ny teknologi og kunnskap.

(Diagram 2: Diagrammet viser at jeg allerede tidlig i befæringsperioden har fokus på variasjonen i gravarealutformingen.)

6. “Experimental design practice”

Praksisen forandres eksperimentelt og modifiseres for å oppdage og spesifisere undersøkelser, forskningsspørsmål eller effekter.

7. “The inductive and interactive theory-driven and theory-driving experimental design research practice.”

Metoden veksler mellom å ta utgangspunkt i teori og erfaringer under undersøkelser. Nye teoribaserte designprinsipper, løsninger og kunnskap utvikles gjennom designundersøkelser og skriving, hvor undersøkelsene bygger på eksisterende teori.

(Sevaldson 2010)

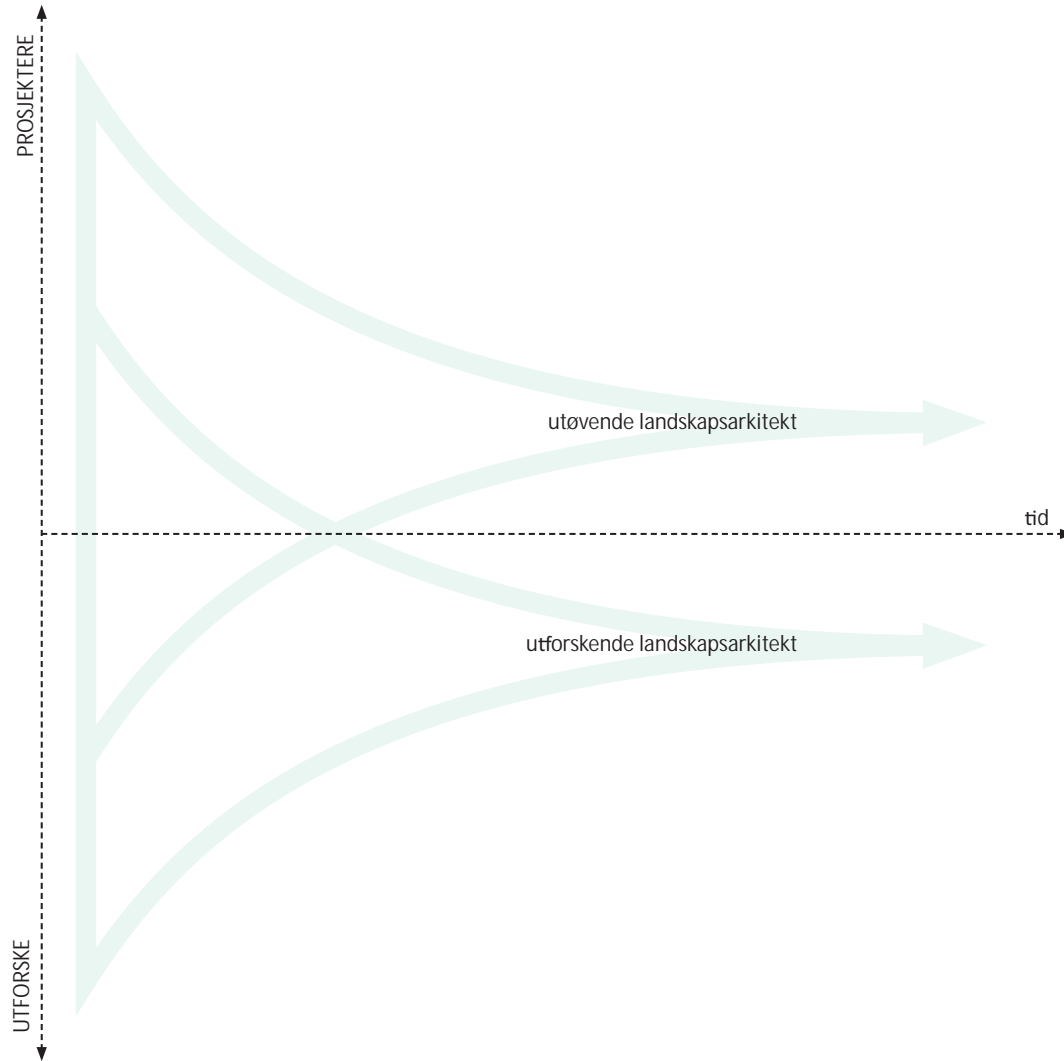
Min forskning har likhetstrekk med flere av forskningsmetodene. Jeg velger her å trekke fram nr.1 “Research into practice” og nr.6 “Experimental design practice”.

I en nærmere beskrivelse av nr.1 “Research into practice”, forklarer Sevaldson blant annet en her ser mer på designproduktet enn på prosessen. Blant fordelene nevner han at forskningsmetoden ikke tar utgangspunkt i egne arbeider, men andres. Dette medfører at en har et mer nøytralt og distansert forhold til det som er utgangspunktet for forskningen. Sevaldson nevner samtidig at ulempen med nøytralitet og distanse er at den ikke gir innsikt i de mest sentrale aspektene. Han nevner også at en lett kan ha en forutinntatt mening på bakgrunn av en forhåndsbestemt verdensbetraktning. (Sevaldson 2010)

I mitt forskningsarbeid ser jeg på gravareal som er laget av andre. Jeg har derfor en utenforståendes blikk på gravarealene slik Sevaldson beskriver forskningsmetoden. Dette gir mindre innsikt i alle aspekter, men fordi jeg i utgangspunktet kun er ute etter hovedgrepene i gravarealene, er dette ikke til stor ulempe. Muligheten for en forhåndsbestemt betraktningssmåte, som Sevaldson nevner, blir mindre dess flere gravareal jeg befarer. Relativt tidlig i befaringsperioden, på et tidspunkt når jeg begynner å ha befart et visst antall gravareal, skjer det en endring. En mengde gravareal gir meg et overblikk som holder min fokus på variasjonen i gravarealutforming framfor min egen oppfatning om hva som er interessant. (Se Diagram 2, motstående side.)

Om nr.6 “Experimental design practice” forklarer Sevaldson at forskningsprosessen er modifisert for spesifikke undersøkelser, forskningsspørsmål eller effekter. Praksisen er endret for å kunne se “hva som skjer”. Videre forklarer han at forskningsmetoden baserer seg på en nær relasjon mellom prosess og resultat. Ved å endre på prosessen blir resultatene underforstått også endret. Resultatene blir ofte realisert av andre. Ulempen, mener Sevaldson, kan være en avstand fra undersøkende praksis til realisering i praksis.

Modellarbeidet er et godt eksempel på en forskningsprosess hvor forholdene er tilpasset en spesifikk undersøkelse. For å kunne videreutvikle uttrykket i modellene mens jeg modellerer søker jeg en kombinasjon av materialvalg og teknikk som gir meg muligheten til å være fleksibel. Dette medfører en klar sammenheng mellom det jeg gjør og det som uttrykkes i modellen. I samsvar med Sevaldsons beskrivelse om at resultatene er ment for andre, er ønsket i min forskning å demonstrere muligheter innen utforming av gravareal til inspirasjon for andre landskapsarkitekter. I mitt forskningsarbeid er eksisterende gravareal utgangspunktet for forskningen. Med de konkrete gravarealene har jeg tro på at fagfeller lettere kan sette seg inn i det forskningen belyser og at avstanden mellom forskningens undersøkelser og den framtidige realiseringen med det blir mindre.

(Diagram 3: Diagrammet viser at den utøvende og den utforskende landskapsarkitekten bruker samme metode, men at forskningen har større andel utforskningsprosess i seg.)

Research by Design. Nyere internasjonalt: Borgdorff, Verbeke, Dyrssen

The Routledge Companion to Research in the Arts gir en bred beskrivelse av det nyeste innen feltet og dets ulike retninger. "Arts" forstås bredt som omhandlende alle kreative felt både visuell kunst, scenekunst, litteratur, musikk, film, design og arkitektur. Jeg vil her omtale to representanter innen dette feltet og vise hvordan de er relevante for mitt arbeid.

Henk Borgdorff

Blant annet beskriver Borgdorff (2011) artistic research som "...research in and through art practice. Embedded in artistic and academic contexts, artistic research seeks to convey and communicate content that is enclosed in artistic experiences, enacted in creative practices and embodied in artistic products." Det sentrale i Borgdorffs beskrivelse er at denne forskningsformen skjer gjennom kunstnerisk praksis og kunstneriske arbeidsformer. Forskeren interagerer kreativt med sitt materiale og resultatene er inkapslet i kunstneriske arbeider, slik at formidlingen ofte er ikke-verbal.

Som tidligere nevnt er modellarbeidet inndelt i to faser. I den andre fasen lar jeg være å observere og notere ned mine refleksjoner. I stedet bruker jeg selve modellarbeidet både som skisse- og notatform. Modellarbeidet blir en egen formidlingsform og samtidig får jeg mulighet for økt konsentrasjon om modellarbeidet.

Men modellarbeidet er mer enn en skisse- og notatteknikk. Modellarbeidet brukes aktivt som en helt sentral del av mitt forskningsarbeid. Modellene utforsker og bearbeider, forsterker og forenkler ulike landskapsmessige grep. Målet er å finne kvaliteter og muligheter som ikke umiddelbart var tydelige under befaringen.

Borgdorff omtaler noe tilsvarende når han utdyper det han oppfatter som "[...] the distinctive nature of artistic research in terms of methodology. This is characterized by the use, within the research process, of art practice, artistic actions, creation and performance. Experimental art practice is integral to the research, just as the active involvement of the artist is an essential component of the research strategy. Here lies the similarity of artistic research to both laboratory-based technical research and ethnographic study." (Borgdorff 2011 s.57)

"We can justifiably speak of artistic research ('research in the arts') when that artistic practice is not only the result of the research, but also its methodological vehicle, when the research unfolds in and through the acts of creating and performing. This is a distinguishing feature of this research type within the whole of academic research". (Borgdorff 2011 s.46)

Modellarbeidet er min måte å interagere med forskningsmaterialet. Som utøvende landskapsarkitekt er modellarbeid en sentral arbeidsmetode for å visualisere muligheter. Som forsker bruker jeg samme metode, men her er målet med modellarbeidet mer aktivt: Jeg bruker modellarbeidet til å drive en undersøkelsesprosess fremover. Modellarbeidet blir med Borgdorffs ord et "methodological vehicle". (Se Diagram 3, motstående side.)

Johan Verbeke

Johan Verbekes forståelse av Research by Design har mange likhetstrekk med Borgdorffs forståelse av

artistic research. (Verbeke 2013) Verbeke definerer Research by Design slik:

“Designing and/or practice forms the key component of the entire research operations. This can happen while realizing new design projects, or when work from practice becomes one of the main ways of generating understanding within the research. Hence, designing, making, studio work, practice, and/or artwork are the generators of insight, understanding, and knowledge: they are a part of the intellectual work and complementary processes of reflection and knowledge creation.” (Verbeke 2013 s.150) Verbeke forklarer her at praktikerens skapende arbeidsform står helt sentralt og fungerer som “generator” av ny kunnskap og forståelse. Parallellen til Borgdorffs “methodological vehicle” er åpenbar.

Verbeke understreker også den åpne undersøkelsesformen som preger designerens og kunstnerens metode. “Artistic research is not so much hypothesis-driven, but is built on experiences and explorations. It uses the production of art and of making and performing, as the key paths to develop insight, understanding, and knowledge. Transferring these developments to the field of architecture, it seems logical to use designing as the main knowledge process for developing research.” (Verbeke 2013)

Det som kjennetegner denne forskningsmetoden er altså at en eksperimenterer og utforsker uten en klar hypotese. I stedet brukes designerens undersøkelsesmetoder som den drivende kraft for å danne ny kunnskap eller ny forståelse. Jeg bruker en tilsvarende åpen undersøkelsesmetode i utviklingen av forståelse om gravarealer gjennom modellarbeid.

Catharina Dyrssen

Arkitekt Catharina Dyrssen (2011) innleder i artikkelen “Navigating in Heterogeneity: Architectural Thinking and Art-based Research” med å beskrive problemstillingene som “...not ‘pure’, but often contradictory and vague, impossible to regulate, open for interaction, and where logical thinking is naturally intertwined with associative and intuitive conceptualization.” (Dyrssen 2011 s.223) Gjennom seks tema prøver hun å systematisere Art-based Researchs kunnskapsproduksjon. Samtidig understreker hun at dette ikke er et fast system, men ulike tilnærminger som kan brukes i forskjellige kombinasjoner. Mer enn å definere spesifikke arbeidsmetoder, leser jeg artikkelen som å beskrive et arbeidsfelt. I stedet for å gå spesifikt inn på de ulike temaene, trekker jeg fram aspekter som karakteriserer hennes beskrivelse av arbeidsmetoden. (Dyrssen 2011)

Når en tenker på ny kunnskap som en del av et nettverk, et kontinuerlig og kollektivt virkefelt, er ikke nødvendigvis det å produsere svar og løsninger det riktige. I en slik sammenheng mener Dyrssen at det er relevant å produsere “... alternative perspectives, ideas, strategies and new questions, including the innovation of models and products, not as final statement but as part of a shared action space extended over time.” Art-based Research gir ikke ‘bevis’ i tradisjonell forstand, men danner i stedet et grunnlag til å stille spørsmål, viser alternative perspektiv og ulike muligheter. (Dyrssen 2011)

Arbeidsprosessen i Art-based Research beskriver hun med raske skift mellom innovasjon og analyse. Tenkingen har en bred utstrekning som kombinerer logisk, utledende og teoretisk refleksjon. Systematiske undersøkelser og konseptutvikling kan for eksempel ligge til grunn for kreative eksperimenter. Dyrssen beskriver forskningen som et åpent system som gjør det mulig å innlemme de relevante komponentene. (Dyrssen 2011)

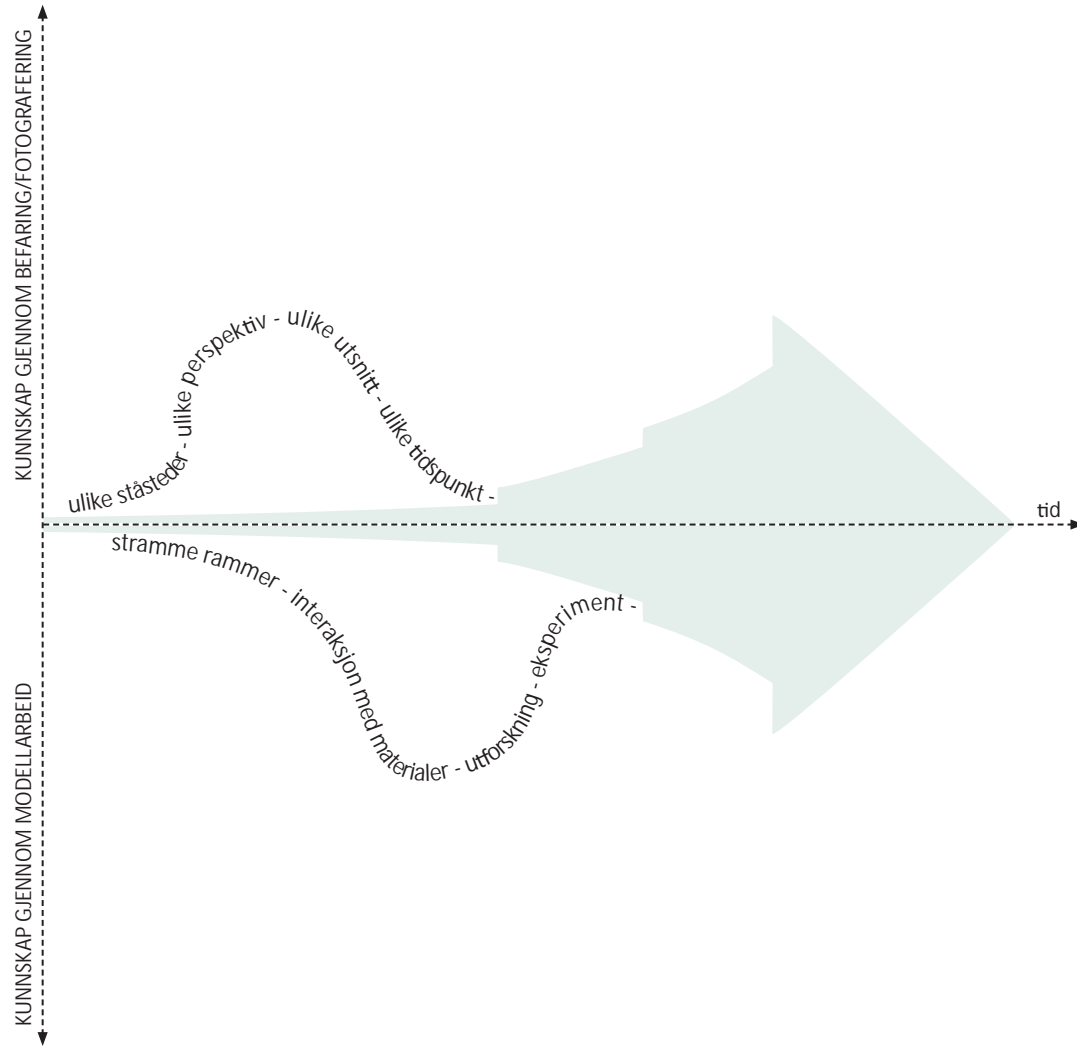
Det å oppdage og forstå ny kunnskap skjer gjennom handling. Handlingen er sjelden enkeltstående, men en av mange handlinger som del av en lengre forskningsprosess. Eksempler kan være "A situation can be remodeled with the change of components; different approaches may be tried out from a range of perspectives; a theme can be remodeled in extended variations of one material or detail; simulations of alternatives can be made." Det å takle det komplekse gjennom en handling beskriver Dyrssen som en kompositorisk oppgave som inkluderer innovative, assosiative, analytiske, deduktive (utledende), induktive (logiske slutninger fra enkelttilfeller) og analogiske (sammenlignende) stadier, uten noen bestemt rekkefølge. Hun understreker det performative i arbeidsformen. Det interagerende.

Dyrssen omtaler det å arbeide i modell spesielt. Hun beskriver den som en aktiv etterforskning - et strategisk verktøy for iscenesettelser av undersøkende eksperimenter. Her kan en blant annet utnytte spenninger i materialet som tiltrekker eller frastøter ulike komponenter. Skape bevisste kontraster, motsetninger, forsterkninger eller omforminger. Teste ekstreme forhold. Endre perspektiver med mer. (Dyrssen 2011)

På samme måte som Dyrssen understreker viktigheten av at den kreative forskningen viser alternative perspektiv og ulike muligheter, er mitt forskningsarbeid tilsvarende et inspirasjonsmateriale for utforming av gravareal. Det å antyde muligheter er ofte til større inspirasjon i en arbeidsprosess enn eksakte svar. Synliggjøring av varianter over et gravareal eller sammenstilling av ulike gravareal med likhetstrekk er med på å åpne opp landskapsarkitekters perspektiv på hvordan gravareal kan utformes. Dyrssen forklarer videre hvordan denne typen forskningsmateriale eller kunnskap blir "... understood as networking, continuous and collective field of action, ..." Med forskningsmaterialets antydende tilnærming kan landskapsarkitekter utvikle og bygge videre på mitt forskningsarbeid. På den måten blir forskningen en del av utviklingen av fagfeltet over tid.

Det å finne en metode som gjelder for alle uttrykksformene innenfor Research by Design er ikke mulig. Bare innenfor fagfeltet landskapsarkitektur er det stor variasjon i måter å arbeide og uttrykke seg på. I min forskning ønsker jeg å formidle variasjonen innen gravareal gjennom visuelle uttrykk. Det å fotografere og arbeide i fysisk modell er et resultat av dette ønsket. Dette er også visuelle arbeidsformer jeg har god erfaring med fra tidligere. Den fysiske utformingen av gravareal varierer sterkt. For å gjøre materialet sammenlignbart lager jeg stramme rammer for min forskning. Slik Dyrssen beskriver at Art-based Research kan bestå av systematiske undersøkelser, er min forskning et eksempel på en systematisk og tydelig avgrenset metode. Eksempelvis er alle gravarealene opplevd gjennom befaringer, de fotograferte gravarealene er avskåret fra omverdenen og alle modellene er like store og uttrykt gjennom få materialer og teknikker.

Det å interagere med det materielle trekker både Borgdorff og Dyrssen fram som grunnleggende for forskningsprosessen i Art-based Research. I mitt forskningsarbeid er det å interagere med omgivelsene gjennom fotoapparatet og det å interagere med det materielle i modellene avgjørende for hvordan jeg uttrykker de ulike gravarealene. Når jeg fotograferer søker jeg ulike perspektiv gjennom å vandre i sirkler rundt det aktuelle gravarealet, jeg fotograferer i liggende og stående posisjoner og oppe fra gravplassgjerdet eller gjerne enda høyere. Det at Dyrssen trekker frem modellarbeid spesielt gjør hennes artikkel spesielt aktuell for meg. Hennes beskrivelse av å teste ut ekstreme forhold gjenkjenner jeg fra min forskningsprosess. Hvert av de utvalgte gravarealene er prøvd uttrykt gjennom overtydelige formspråk som satt på spissen, rensket, forstørret, overdrevet og noen ganger trukket så langt at det ikke lenger er interessant i forhold til det aktuelle gravarealet - og da først har forskningen nådd sin grense og tiden er inne for å ta noen steg tilbake igjen. (Se Diagram 4, neste side.)

(Diagram 4: Diagrammet illustrerer at min forskning gjennom de visuelle arbeidsformene, fotografering og modellarbeid, bygger kunnskap.)

Grounded theory. Hele forskningsprosessen under ett

Det som kjennetegner denne forskningsprosessen spesielt, er at datamengden som utgangspunkt for forskningen er stor og at forskningen starter opp uten noen konkret formening om hva den skal lede fram til.

Det er vanlig å skille mellom kvantitativ og kvalitativ metode.

Kvantitativ metode tar gjerne utgangspunkt i statistisk datamateriale, tallregistreringer, målinger og lignende. Denne typen datainnhenting er spesielt relevant innen naturvitenskap og samfunnsvitenskap når man for eksempel skal forske på fysiske, biologiske, kjemiske, befolkningsmessige, geografiske sammenhenger. I kvantitativ metode brukes ofte analyse og matematiske modeller på datamaterialet til å teste hypoteser og utvikle teori.

Kvalitativ metode tar utgangspunkt i datamateriale som tekster, intervjuer, notater fra feltarbeid, men også visuelle observasjoner og lignende. Metoden er spesielt relevant innen samfunnsvitenskap og humaniora når en for eksempel skal forske på hvordan mennesker forstår og samhandler med andre mennesker og med sine omgivelser. I kvalitativ metode bearbeides data gjennom analyse og tolkning for å utvikle forståelse og foreslå teori. Innen kvalitativ metode finnes en rekke arbeidsmetoder som f.eks. feltarbeid, deltakerobservasjon, Case Studies, Grounded Theory, Action Research og annet. (Denzin & Lincoln 2000)

Utgangspunktet for dette forskningsprosjektet med innhenting av datamateriale fra gravplasser og etablering av begrep fra dette materialet bygger på kvalitativ metode. Oppbyggingen av forskningsprosessen har mange likhetstrekk med elementer fra Grounded Theory.

Forskningsmetoden Grounded theory har et motsatt utgangspunkt fra det å starte med en hypotese som testes gjennom datainnsamling. I stedet tar en utgangspunkt i en omfattende, systematisk datainnhenting som samles, kategoriseres og bygger teori. Grounded theory har fire hovedkomponenter:

1. Kode:

De viktigste og mest framtrede elementene i datamaterialet kodes. Det arbeides systematisk med å kode datamaterialet. Målet er, så vidt det er mulig, å kode ut i fra datamaterialets egenart - og, så vidt det er mulig, ikke å kode ut ifra hva forskeren forventer å finne i datamaterialet.

2. Konsept/Begrep:

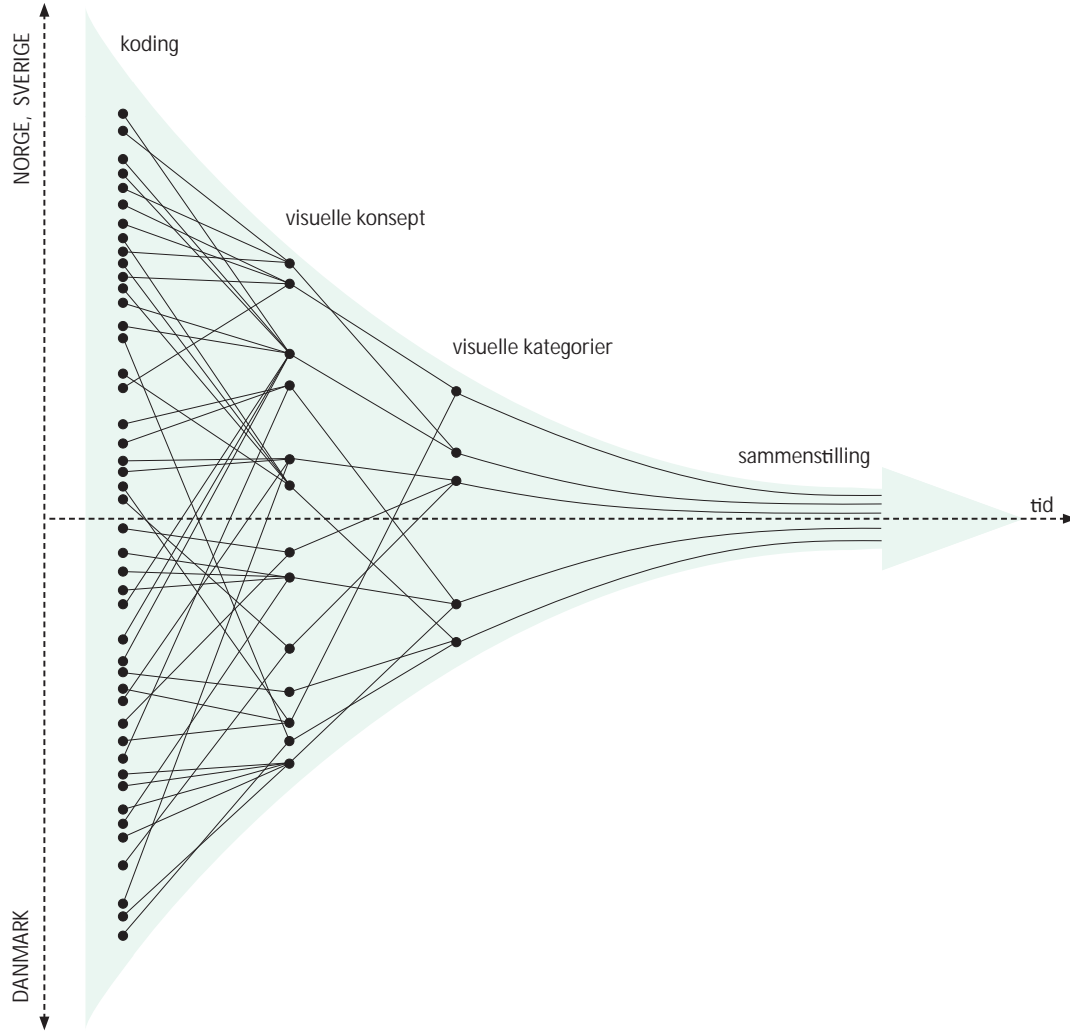
Sammenligning og sammenstilling av koder fører til at konsept/begrep forsøksvis kan trekkes ut av datamaterialet. Tidlige konsept/begrep kan påvirke videre koding av data som igjen fører til andre konsept/begrep.

3. Kategori:

Etter hvert som det er etablert mange begrep kan de samles i relevante kategorier som har fellestrekk. Samtidig kan kategoriseringen hjelpe med å se bort fra konsept/begrep eller deler av konsept/begrep som viser seg å være mindre vesentlig.

4. Teori:

Når kategoribygingen er gjennomarbeidet kan forskningen samles i en presentasjonsform som gir mening og innsikt for andre.

(Diagram 5: Diagrammet viser forskningsprosessen, basert på Grounded Theory, som et nettverk hvor trådene i nettverket til sist sammenstilles.)

Grounded theory ble først beskrevet av Glaser og Strauss (Glaser & Strauss 1967, ifølge Charmaz 2000) Glaser og Strauss har siden videreutviklet metoden i hver sin retning. Mange andre har kritisert og supplert deres opprinnelige arbeid. Blant annet er det ulike meninger om hvorvidt Grounded Theory er en metode som avdekker konsept og kategorier som allerede finnes i materialet fra før eller om konseptene er forskerens egne konstruksjoner. Det er også diskusjoner om hvordan man kan arbeide systematisk med å kode for å unngå at kodingen preges for mye av forskeren selv. (Charmaz 2000) De vesentligste likhetstrekkene mellom arbeidsprosessen jeg har beskrevet og Grounded Theory er:

1. Koding:

Jeg tar utgangspunkt i et stort datamateriale. De av gravarealene som har landskapsarkitektoniske formgrep eller element som er fremtredende, påfallende, annerledes, karakteristiske eller særegne, får en egen merkelapp - en kode. Dette kan være for eksempel være gravminner sammenstilt til et mønster, en bestemt form på et hekkesystem eller høye graver som danner gateløp. Det meste av kodingen skjer først og fremst under befaringsene og under sorteringen av befaringsfotografiene.

2. Visuelle konsept:

Kodede befaringsfotografier sammenstilles i en fotocollage. Videre tydeliggjøres og videreutvikles uttrykket i de kodede gravarealene i modell. Gjennom sammenstillingen i fotocollagen og i arbeidet med modellene oppstår sammenhenger mellom de ulike kodede gravarealene. Dannelsen av visuelle konsept er starten på et fleksibelt nettverk som betegner sammenhengene. Dette gjør jeg med en landskapsarkitekts øyne. Som tidligere nevnt er jeg en del av den landskapsarkitekturfaglige tradisjonen og det kan ikke unngås at prosessen påvirkes av min faglige bakgrunn.

3. Visuelle kategorier:

Under de sammenhengende periodene med modellarbeid begynner ulike kategorier av visuelle konsept å komme til syne. Lik de visuelle konseptene bygger kategoriseringen på de visuelle virkemidlene. De mange visuelle konseptene blir nå mindre viktige og i den ferdige sammenstillingen velger jeg å utelate disse.

4. Visuell og verbal presentasjon:

Til sist en sammenstilling. Befaringsbilder og modellfotografier supplert med skriftlige beskrivelser og relevante illustrasjoner. I billedtekstene bestreber jeg meg på å beskrive hvilke formgrep eller element som bidrar til at gravarealene framstår som de gjør. Videre beskrives de enkelte bestanddelene i gravarealene relatert til hverandre.

Mellom de ulike elementene i hver av de fire hovedkomponentene i forskningsprosessen dannes et nettverk av forbindelseslinjer. Forbindelseslinjene representerer likhetstrekk mellom de ulike gravarealene. For hver av de ulike delprosessene blir nettverket mindre komplekst gjennom valg av grupperinger og ender til sist med noen få parallelle tråder som sammenstilles. (Se Diagram 5.)

Etter denne gjennomgangen av Research by Design og Grounded Theory vil jeg i det følgende rette fokus mot et helt annet metodeaspekt. Jeg vil ta utgangspunkt i ulike metoder for å kombinere visuell fremstilling og tekstlige beskrivelser som danner grunnlag for hvordan jeg i "DEL C Gravarealenes virkemidler" synliggjør virkemidlene både visuelt og tekstlig.

Synliggjøring av virkemidler. Visuell framstilling

I min forskning utforsker jeg et visuelt tema/forskningsfelt som jeg også presenterer visuelt. Andre arkitekt-er og landskapsarkitekter har gjort det samme. I dette tar jeg utgangspunkt i fem bøker som på samme måte som min “DEL C gravarealenes virkemidler” viser til eksempler fra eksisterende arkitektur, trekker fram de viktigste virkemidlene og omtaler disse med hovedvekt på det visuelle. Bøkene jeg tar utgangspunkt i er:

“To Design Landscape. Art, Nature and Utility”

av Catherine Dee, 2012.

Boken formidler betraktninger knyttet til designprosessen som helhet. Dee bruker befarte steder og tegnede bearbeidinger av disse som inngang til designerens strategier. Hun gir råd om hvordan en som designer kan tenke. Hvilken holdning bør designeren ha i en designprosess? Hvilke ideer kan være relevante for design-eren i oppstarten av et prosjekt? Hvilken rolle har designeren gjennom designprosessen?

“Arkitekturens uttrykksformer”

av Thomas Thiis-Evensen, 1983.

Utgangspunktet for boken er all arkitektur generelt og målet er å gi et arkitektonisk universelt overblikk. Han har ingen klar geografisk begrensning, men mange av eksemplene tar utgangspunkt i den klassiske europeiske arkitekturen. Med fotografier av eksisterende arkitektur og refleksjoner gjennom skissearbeid beskriver han det han mener er overordnede likheter og ulikheter i arkitekturen.

“The Concise Townscape”

av Gordon Cullen, 1961.

Boken viser fotografier supplert med skissetegninger fra ulike bymiljø. Stedene beskrives med utgangs-punkt i virkning eller stemning. Dette underbygger hans innledende kapitler hvor han omtaler menneskers grunner for opphold og hva som gir steder betydning. Boken kan oppleves som en byvandring hvor det som en tilfeldigvis passerer blir kommentert. Boken gir glimt av stemninger uten noen form for klar oversikt eller hierarki.

“Neues Planen und Gestalten”

av Albert Baumann, 1953

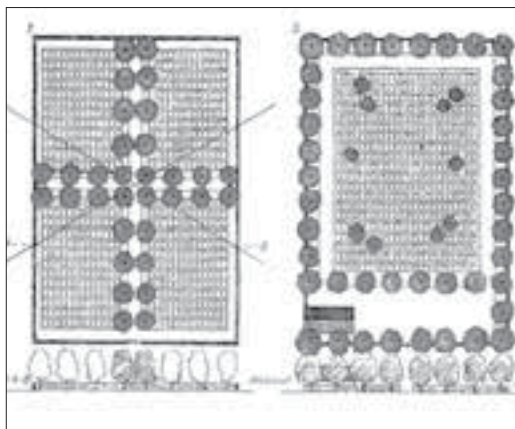
Et kapittel i boken beskriver muligheter innenfor utforming av gravareal. Hovedvekten av Baumanns illu-strasjoner er skjema som systematiserer tanker omkring gravarealutforming. Prinsipielle tegninger innenfor hver skjemarute viser variasjonsmuligheter. Eksempler på tema i skjemaene er “gravplassens utviklingsfaser”, “gravminner og bakgrunn”, “rekker av enkeltgraver og beplantning”, “graver i et parkaktig gravareal”.

“Die Friedhoffibel”

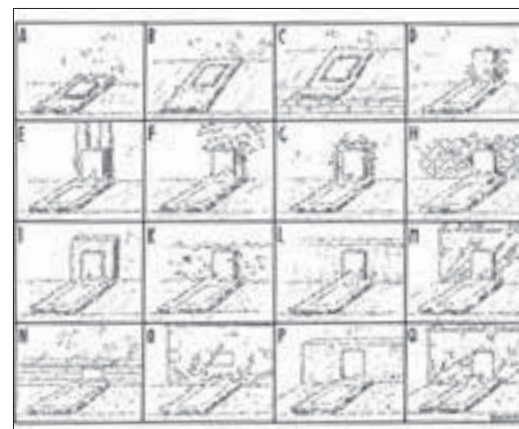
av Rudolf Pfister, 1952.

Også denne boken har et kapittel som omhandler utforming av gravareal spesielt. Størstedelen av illu-strasjonene er fotografier fra befarte gravplasser. Fotografiene er enten krysset over fordi de ikke oppfyller det han mener er kravene til et godt utformet gravareal, eller de står uten kryss fordi han mener at de er forbilledlige. På den måten tegner boken klare idealer for den tids gravarealutforming.

Gjennom et utvalg illustrasjoner fra disse bøkene belyser jeg ulike måter å presentere visuelle uttrykk. Vi-dere oppsummerer jeg hovedtankene bak min egen visuelle framstilling.

Krysset over den ene gravplanen viser hvilke gravarealutforminger Pfister mener tilfredsstillende henholdsvis ikke tilfredsstillende tidens idealer. (Pfister 1952 s.28. Utsnitt.)

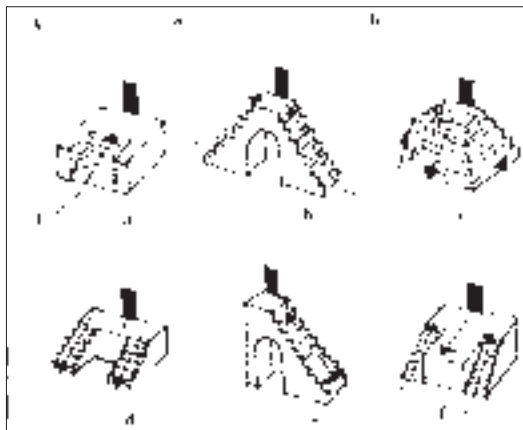
Med mange skjemaruter får Baumann vist mange ulike utformingsmuligheter med små variasjoner. Dette skjemaet viser "gravminner og bakgrunn". (Baumann 1953 s.209)

Fotografiene som Pfister bruker har klare karaktertrekk. I dette fotoeksemplet har gravminnene en påfallende tett sammenstilling. (Pfister 1952 s. 72)

Ved å sammenstille fotografier av "gode og dårlige" gravarealutforminger får Pfister tydeliggjort hvilke karaktertrekk han synes er forbilledlige og ikke. (Pfister 1952 s.81)

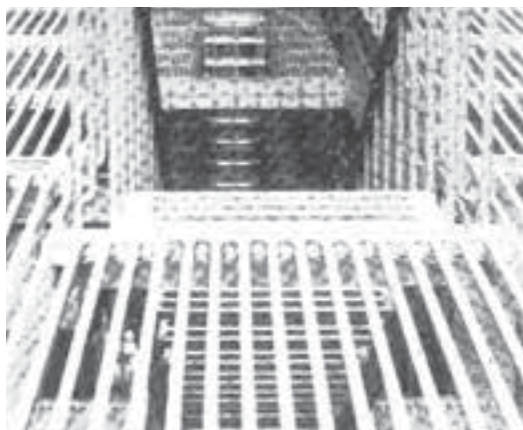

Tegningene viser et spekter av ulike utformingsprinsipp for trapp. Måten de mange trappeløpene er visst på har likhetstrekk med Baumanns skjema over ulike gravareal. (Thiis-Evensen 1983 s.163. Utsnitt).

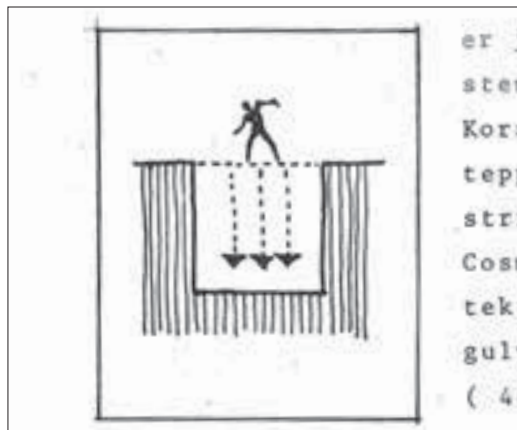

Her er et av trappeløpene eksemplifisert. Ved å vise eksisterende eksempler i tilknytning til de enkle skissene får Thiis-Evensen vist hvordan typen som skissen illustrerer kan framtre konkret. (Thiis-Evensen 1983 s.181. Utsnitt.)

For å få fram bestemte egenskaper eller opplevelser ved arkitektoniske fenomen varierer Thiis-Evensens utsnitt og vinkler i fotografiene. (Thiis-Evensen 1983 s.117. Utsnitt.)

Men enkle og lett forståelige skissetegninger illustrerer Thiis-Evensen hvordan han mener bestemte arkitektoniske element kan oppleves for et menneske. (1983 s.115)

De to som ligger i den blomstrende gressplen poengterer mykheten i underlaget. Det at disse to menneskene befinner seg her understreker kvaliteten ved stedet. (Thiis-Evensen 1983 s.109. Utsnitt.)

Menneskene som går og løper gjennom vannspeilet formidler noe av opplevelsen ved å bevege seg i vannet. Menneskene synliggjør mulige aktiviteter på stedet. (Dee 2012 s.92)

Pfisters (1952) og Baumann (1953), omtalt på forrige oppslag, er de forfatterne som med deres fokus på gravareal står tematisk nærmest mitt forskningsprosjekt. Det er likevel stor forskjell i måten vi tilnærmer oss temaet. I motsetning til Pfister, som har en klar formening om av hva han mener er rett og feil innen gravarealutforming og formidler dette, prøver jeg i stedet å finne og synliggjøre variasjonen innenfor gravarealutforming.

Baumann prøver - på samme måte som Thiis-Evensen (1983), oppe på motstående side, - å gi en nærmest fullstendig oversikt over ulike formelementer. Min ambisjon har ikke vært å gi en uttømmende oversikt, men å belyse variasjoner og spennvidde ved å vise eksempler og gi innblikk i ulike uttrykksformer.

Nederst på motstående side og oppe på denne siden er mennesker med på bildene. Både Thiis-Evensen og Cullen (1961) har med mennesker i flere av fotografiene og illustrasjonene for å understreke bestemte kvaliteter og mulige aktiviteter. Jeg er opptatt av at det i en utforskningsprosess som denne ofte kan være nyttig bare å konsentrere seg om det rene formgivningsuttrykket. Både på befaringsfotografiene og på modellbildene velger jeg derfor ikke å ta med mennesker.

Et fortau har i utgangspunktet en klar funksjon. Bildeutsnittet vender her i stedet blikket mot utførelse, materialbruk og komposisjonen i flaten. (Cullen 1961 s.130)

Uten mennesker i det fotograferte oppholdsrommet rettes oppmerksomheten mot interiørets utforming. Gulvtemaet og teppenes veilinjer er det som fanger blikket. (Thiis-Evensen 1983 s.85)

Hva som er avbildet i dette fotografiet er ikke det vesentlige. Motivet beskriver et formelement hvor linjeføringen og kontrasten i materialene gir et bestemt uttrykk. (Dee 2012 s.228)

Gjennom motivvalg og bildevinkel holder Cullen hovedfokus på formspråket. Ganglinjen blir her en ren formstudie. (Cullen 1961 s.134)

Klare motivvalg er en hjelp til å bli oppmerksom på det ikke alltid iøynefallende. Med dette fotografiet peker Cullen på skyggene på telttaket. (Cullen 1961 s.67)

Tilsvarende peker Cullen her på et fenomen som har fanget hans oppmerksomhet. Parallellen mellom bladverket og ornamentene på bygningen er her valgt som motiv. (Cullen 1961 s.82)

Motstående side viser fotografier av Thiis-Evensen (1983), Cullen (1961) og Dee (2012) hvor funksjonen i motivvalgene framstår som mindre vesentlig og fotografiene blir nesten rene formstudier. I de fleste av mine fotografier, og kanskje spesielt modellbildene, ser jeg på gravarealene med et formgiverblikk uavhengig av funksjon. Den rene fysiske oppbygningen av gravarealet står sentralt. Jeg tenker at det er en interessant omvei å gå, før en igjen kommer tilbake til de praktiske og virkelighetsrelaterte utfordringene.

Bildet fra oppholdsrommet med filleryene er en avbildning fra et museum. Thiis-Evensen legger ikke vekt på at rommet er historisk, filleryene og veilinjene er det han retter oppmerksomheten mot. På tilsvarende måte bruker jeg enkelte historiske bilder. De historiske bildene er tatt med for å belyse ytterligere varianter innen utforming, uavhengig av det historiske tidsperspektivet.

Cullen, i sin vandring i byen, har hatt god tid. Over sees to fotoeksempler hvor Cullen har fanget opp ting som en ikke umiddelbart ser. På samme måte har jeg tatt meg god tid under befaringene av gravarealene. Jeg har oppdaget kvaliteter ved gravarealutformingene fordi jeg har hatt mulighet til å fordype meg i et smalt tema. Disse kvalitetene peker jeg på.

Gjennom en sammenstilling av samme skissetegning, men hvor den ene er omarbeidet noe, viser Cullen hvordan oppfattelsen av et sted endres med en annen linjeføring. (Cullen 1961 s.147. Utsnitt.)

Den første tegningen viser bevegelseslinjer som bygger oppunder stedet som handlegate. I den andre tegningen har Cullen rettet ut linjene og vektlagt veiforløpet gjennom stedet. (Cullen 1961 s.147. Utsnitt.)

Dee sammenstiller illustrasjoner fra det samme stedet, men utført i ulike visualiseringsteknikker. De to illustrasjonene viser forskjellige kvaliteter ved stedet. (Dee 2012 s.18)

Skissetegningen beskriver de myke omgivelsene i kontrast til det rektangulære vannspeilet. Med speiling av lys i vannflata beskriver fotografiet en stemning knyttet til stedet. (Dee 2012 s.17)

Stemningen inn under en allé er her fanget i motivet. I motsetning til fortaumotivet på forrige oppslag, retter ikke Cullen her oppmerksomheten mot fortauets materiale og teknikk. (Cullen 1961 s.23)

Gjennom en varsomt tegnet skisse formidler Dee skogbunnens karakter. Håndtegneteknikken gir et dust slør som uttrykker en måte å se stedet på. (Dee 2012 s.21. Utsnitt)

Oppe på motstående side, viser to skissetegninger av Cullen (1961) to varianter av det samme stedet. Nede sees en skissetegning og et fotografi av Dee (2012) som på bakgrunn av ulike visualiseringsteknikker uttrykker det samme stedet på to ulike måter. Jeg benytter også visuell sammenstilling. En måte jeg anvender er å sammenstille befaringsfotografier fra ulike gravareal som har noen fellestrekk. Disse sammenstillingene viser først og fremst variasjonsmuligheter. En annen måte er befaringsbilder sammenstilt med modellbilder, og noen ganger planer, som viser ulike måter å uttrykke samme gravareal. Denne måten har klare likhetstrekk med Dees måte å presentere samme sted med ulike teknikker og uttrykk.

Stemninger og kvaliteter ved et sted kan uttrykkes på mange måter. Bildet over til venstre viser Cullens fotografi med alleens skyggespill langsetter fortauet. I mange av fotografiene fra mitt utforskningsarbeid har jeg, på samme måte som Cullen, prøvd å fremheve det som gir karakter. I bildet til høyre har Dee tegnet skogbunnens detaljer med en varsom strek. Tegningen uttrykker en side av skogbunnskarakteren som Dee uttrykker gjennom en bestemt type tegneteknikk eller formspråk. Tilsvarende har jeg utviklet et formspråk gjennom modellarbeidet som jeg kan uttrykke meg gjennom. Denne modellteknikken eller dette formspråket uttrykker andre sider av gravarealet sammenlignet med for eksempel et fotografi.

Synliggjøring av virkemidler. Tekstlige beskrivelser.

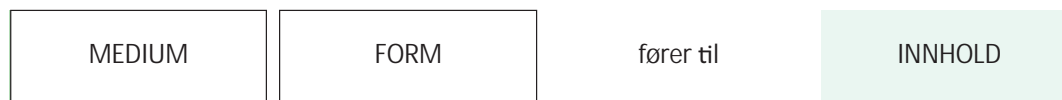
Form, innhold og vurdering

For å tydeliggjøre det jeg ønsker å formidle bruker jeg befaringsfotografier, modellbilder og andre relevante illustrasjoner og sammenstiller disse for å synliggjøre sammenhenger. Jeg supplerer dette med tekstlige beskrivelser av forholdet mellom formgiverens virkemidler og resultatet av virkemidlene på hvert presenterte gravareal

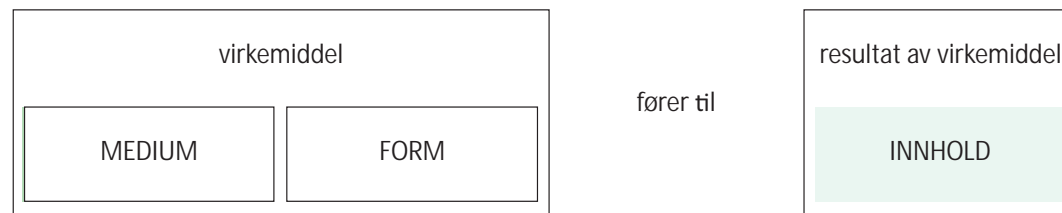
Søren Kjørup diskuterer forholdet mellom form - medium - innhold i sin bok “Kunstens filosofi - en innføring i æstetik” (2000). Han har som utgangspunkt med referanse til Virgil Aldrich (Aldrich 1963) at det spesielle ved et kunstverk er at det på en og samme tid både er en materiell gjenstand og samtidig representerer en estetisk opplevelse. Det betyr at et kunstverk alltid kan beskrives på to måter. (Kjørup 2000). Det betyr også “at “form” og “innhold” i et kunstværk ikke er to uavhengige variable der kan ændres hver for sig, men at en ændring i den ene ville have ført til en ændring af den anden” (Kjørup 2000 s.81). Det betyr at det alltid er en sammenheng mellom et kunstverks “form” og dets “innhold”.

Kjørup definerer begrepene slik:

“Form” er “de rent formelle træk i et kunstværk, de rene relationer mellem andre træk, om end så til gengæld enhver relation i værket” (Kjørup 2000 s.81). “Innhold” er “de “betydninger” der oppstår i kunstværket ved at et eller andre har fået form” (Kjørup 2000 s.82). “Medium”: “Det kunstneriske medium er noget der får form, og herved oppstår et indhold” (Kjørup 2000 s.82).

Kjørup bruker primært eksempler fra maleri, skulptur, musikk, litteratur og tilsvarende i sin argumentasjon. Det er likevel mulig å anvende disse begrepene på gravareal når en ønsker å fokusere på hvordan de framstår. I den terminologien som er brukt i DEL C om gravareal vil begrepet “virkemiddel” tilsvare kombinasjonen av Kjørups «medium» og «form» og begrepet “resultat av virkemiddel” tilsvare Kjørups «innhold».

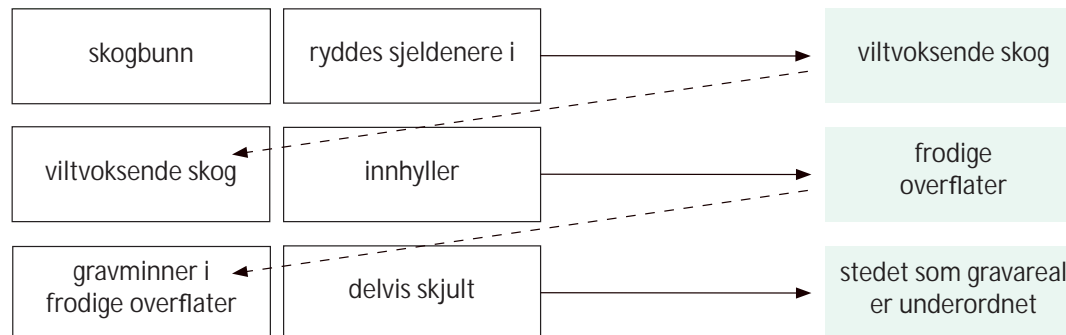

I de tekstlige beskrivelsene i Del C har jeg støttet meg til denne måten å tydeliggjøre hva som er virkemidlet (medium og form) og hva som er resultat av virkemidlet (innhold). Hensikten er å skjerpe egen og andres bevissthet om disse forholdene.

I det neste skjemaet er begrep fra fire ulike gravarealbeskrivelser fra DEL C satt i system. De vertikale kolonnene følger Kjørups terminologi: medium, form og innhold. De horisontale rekkene viser eksempler på hvordan det i et medium, gjennom en form, oppstår et innhold.

I en del tilfeller kan et begrep som i en sammenheng oppfattes som innhold, i en annen sammenheng oppfattes som et medium.

Kjørup vektlegger at dette kan gjenta seg på mange nivå i et kunstverk og brukes til å tolke et kunstverks kompleksitet. (Kjørup 2000). Jeg har ikke ambisjon om å tolke gravareal og jeg bruker derfor ikke Kjørup på denne komplekse måten. Men Kjørups skille mellom formrelasjon, medium og innhold er nyttig når jeg skal beskrive forholdet mellom virkemidler og resultatet av virkemidler.

Forskjellen mellom beskrivelse og kvalitetsvurdering

I "Kunstens filosofi - en innføring i æstetik" diskuterer Søren Kjølrup (2000) også forholdet mellom beskrivelse og vurdering og omtaler forholdet mellom beskrivelse og vurdering som "det logiske svælg". På den ene siden konstaterer Kjølrup at det mest utbredte syn på vurderinger er at de er rent subjektive, slik at det er en klar forskjell mellom å analysere/beskrive et kunstverk og å gjøre en kvalitetsvurdering av det (Kjølrup 2000). På den andre siden viser Kjølrup til at en innen Institusjonen Kunst (kunstnere, kunstkritikere, kunstinteresserte, kunstteoretikere) ofte deler de samme verdier slik at det kan være tette koplinger mellom beskrivelse og vurdering. "...inden en institution som Kunsten kan dette skel ikke opretholdes, fordi der på ethvert trin af analysen synes (groft sagt) at være ganske bestemte vurderende ord der opsummerer de analyserende udsagn." (Kjølrup 2000 s.188)

Også landskapsarkitektfaget kan oppfattes som en institusjon i Kjølruks forstand. Landskapsarkitekter, -kritikere, -interesserte, -teoretikere deler ofte noen verdier som gjør at det kan være tette koplinger mellom beskrivelse og vurdering. For eksempel kan ordene «stram», «forsterket», «karaktergivende» og «helhetlig» oppfattes å inneholde en positiv vurdering i tillegg til å være «rent» beskrivende.

Intensjonen med DEL C er å beskrive resultatene av mange ulike formmessige virkemidler. Det er ikke min hensikt å prioritere mellom de ulike virkemidlene, men å overlate dette til leseren og brukeren. Selv om min hensikt er å beskrive uten å prioritere, er det likevel åpenbart at jeg ikke presenterer helt «rene» beskrivelser av formmessige virkemidler. Beskrivelsene vil til en viss grad være farget av det landskapsarkitektfaglige fellesskapet jeg er den del av. I tillegg vil mitt blikk som landskapsarkitekt nødvendigvis til en viss grad være farget av visse underforståtte kvalitetskriterier som Institusjonen Landskapsarkitektur har en tendens til å fremheve.

Tilsvarende er det min hensikt å beskrive resultatene av virkemidler, men ikke å presentere en dypere tolkning av gravarealenes virkning. Selv om det er min hensikt å unngå tolkning, peker jeg likevel enkelte ganger på at virkemidler kan gi assosiasjoner til for eksempel en bystruktur eller et interiør. Eller jeg forklarer for eksempel hvordan den individuelle grav framstår i motsetning til et felles formgrep. Slike forhold antyder jeg i teksten. Men jeg overlater en eventuell dypere tolkning til leseren og brukeren.

5. OPPSUMMERING

I beskrivelsen av arbeidsmetoden og det metodiske rammeverket har jeg vektlagt tre deler:

1. Research by Design, hvor en vesentlig del av min forskningsmetode er å interagere med omgivelsene gjennom fotografering og å interagere med det materielle gjennom modellarbeid. I dette forskningsarbeidet avdekker og tydeliggjør jeg uttrykket i eksisterende gravareal og videreutvikler uttrykket i gravareal ved å vise potensialer og variasjonsmuligheter.

2. Grounded theory, som gir mulighet for å håndtere et stort materiale og videre komme fram til det viktigste. Jeg bruker dette til å trekke fram det vesentlige fra mine gravarealbefaringer og etablere kategorier.

3. Synliggjøring av virkemidler, hvor jeg med hensyn til den visuelle framstillingen henter inspirasjon fra andre arkitekter og landskapsarkitekters måter å gjøre dette på. I de tekstlige beskrivelsene bygger jeg på Søren Kjørups oppbygning av en beskrivelse av et virkemiddel og resultatet av virkemidlet.

Metoden har gitt mulighet for å behandle og sortere et stort materiale, utforske gjennom modellarbeid og synliggjøre virkemidler gjennom sammenstilling av eksisterende gravarealer, modellbilder og billedtekst.

Illustrasjonen på neste side viser hele forskningsprosessen i et skjema. Hvert av avsnittene som inngår i dette metodekapitlet er synliggjort som separate rader i skjemaet. Den horisontale tidslinjen viser sammenhengen mellom de ulike arbeidsperiodene i forskningsprosessen.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
analyse						sammenstilling analyse: befaringsfoto modellfoto beskrivelser + eldre bilder/planer analyse del 2 "andre perspektiv"
metodisk rammeverk				beskrivelse av modellarbeid og teori "Research by Design"		"Grounded Theory" Kjørup teori ny runde teori "Research by Design"
hovedinndeling			fotocollage, vag hovedinndeling	noen visuelle hovedinndelinger	visuell hovedinndeling verbal hovedinndeling	
underinndeling			utprøving av karakterfulle gravareal	noen visuelle underinndelinger	utfylling av visuelt nettverk visuell underinndeling verbal underinndeling	
modellarbeid				modellarbeid FASE 1, interaksjon med materialer og notater av refleksjoner under praksis	modellarbeid FASE 2, interaksjon med materialer	
utplukking og grovsortering		befarings-skjema, verbalt	sortering av fotografier fotocollage, visuell framstilling			
befaring og fotografering		Danmark Norge	Sverige Nederland	Paris London	Bergen Stavanger	
utvelgelse av befaringssteder		Danmark Norge Sverige	Nederland Bergen Stavanger			
	sept	mai	des	des	nov	des

DEL C GRAVAREALETS VIRKEMIDLER

INNHold - DEL C GRAVAREALENES VIRKEMIDLER

1. Innledning	117
2. Gulvflate	121
3. Gravminner	159
4. Romdannelser	187
5. Terrengvariasjon	225
6. Trær og skog	251
7. Andre perspektiv	291

1. INNLEDNING

Gravarealenes virkemidler er strukturert i fem deler:

- gulvflate
- gravminner
- romdannelser
- terrengvariasjon
- trær og skog
- andre perspektiv

Virkemidlene fremstilles gjennom fotografier fra gravareal jeg har valgt ut.

Befaringsfotografiene viser eksisterende gravareal. Enkelte av gravarealene er verdenskjente, andre er bare kjent i lokalmiljøet. Flere av gravarealene er eksempler på en utforming det finnes mange av, andre er unike. Noen ganger har jeg vært opptatt av detaljer og andre ganger helheten. Noen av virkemidlene er slående, mens andre ganger må jeg lete dem fram. Flere er tydelig tegnet med et underliggende formgrep, mange har blitt til over tid. Noen ganger striregner det, andre ganger er det solnedgang. Noen ganger er det vinter og noen ganger er det sommer. Variasjonen er det som utdypes.

Modellbildene viser gravarealene i forenklete og fortolkede varianter. De har vært gjennom den utforskningsprosessen jeg har beskrevet i del B. Gjennom modellarbeidet trekker jeg fram det særegne eller det spesielle. Gravarealene har i modellene et tydelig formspråk og en tydelig karakter. På den måten blir gravarealene lettere å forstå.

En sammenstilling av de eksisterende gravarealene, modellbildene og billedtekst synliggjør virkemidlene.

Til sist viser jeg andre måter å sortere gravarealene på. Gjennom denne nye inndelingen gir jeg innblikk i andre perspektiv på gravarealene.

GULVFLATE

Gulvflate

Gravarealets gulvflate er ofte stor. I mange tilfeller er gulvflaten lett overskuelig og de virkemidlene som ligger i gulvflata får av den grunn stor effekt. Utformingen av de ulike gulvflatene varierer fra nesten naturlig til sterkt kultivert, noen med mange detaljer, andre svært enkle.

I beskrivelsene av gulvflaten kommer jeg først inn på de flyktige virkemidlene som oppstår på bakgrunn av skiftninger i omgivelsene. Gulvflaten er som et lerret som fanger opp lys, skygger og alt som måtte falle på bakken. Videre beskriver jeg tegninger i gulvflaten i form av linjetegninger, geometriske former og mønsterflater. Ulike stisystem er også et virkemiddel som påvirker uttrykket i gulvflaten. Deretter beskriver jeg lave forhøyninger i gulvflaten hvor tuegraver og rammegraver er viktige eksempler. Til sist tar jeg for meg varianter over den tilplantede gulvflaten som skaper et mer frodig uttrykk.

Flyktigheten påvirker uttrykket i gulvflaten. Når sola skinner og skyer farer forbi, endres skyggene stadig. Etter hvert som dagen forløper endres skyggenes retning og vinkel. Skyggene er en del av gulvflatens flyktighet. På solfylte dager tegnes et variert skyggespill. Beplantning og perforerte gravminner gir avdempede skygger. Reinskårede gravminner i stein gir skygger med klar kontrast. På Kirkelandet gravsted fester jeg meg ved de markante skyggene som understreker den egenartede omrammingen av gravene. (Kirkelandet gravsted, Kristiansund, Norge.)

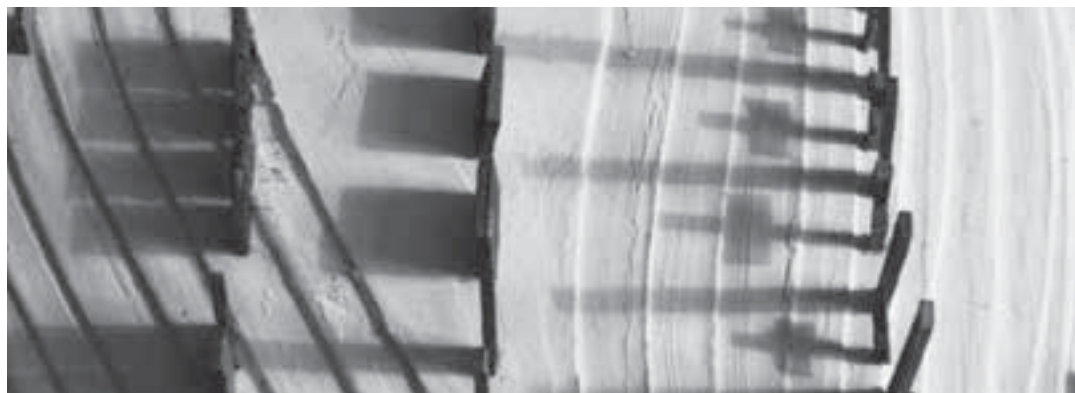
I løpet av de ulike årstidene flyr store og små ting gjennom luften og faller til sist ned på bakken. Gjenstandene tilfører noe mer, men det er kun for en stund og derfor en del av gulvflatens flyktighet. Tørre grener, blomsterblader, frøkapsler, rusk, rask og visent løv. Det tørre løvet på Västra kyrkogården har lagt seg i sprekken og langs kantene på rammegravene. Løvet forsterker hjørner og små nivåforskjeller og tilfører variasjon i linjeføringen. (Västra och Östra kyrkogården, Karlstad, Sverige.)

Snø og rim legger seg som et heldekkende teppe. Endringen fra en dag til en annen kan være stor. Mye snø endrer gravarealet nesten til det ugjenkjennelige. Rimet har en mer forsiktig framtoning og legger seg som et tynt slør over gravarealet. Fargekontrastene blir mindre og detaljene i det enkelte gravsted viskes ut. Fotografiet er tatt tidlig om morgenen. Så snart sola kommer fram forsvinner det duse sløret igjen. (Nolby kyrkogård, Alingsås, Sverige.)

Dette modellbildet har jeg tatt rett ovenfra for å tydeliggjøre hvordan skygger i gulvflaten tegner gravarealets karakter. Gravminnerekkene anes så vidt som mørke linjer. Skyggene er det som beskriver gravarealet. Variasjonen i gravminneutformingen kommer tydelig fram gjennom skyggetegningene i kontrast til den lyse gulvflaten. (Modellfoto. Nesland kirkegård, Telemark, Norge.)

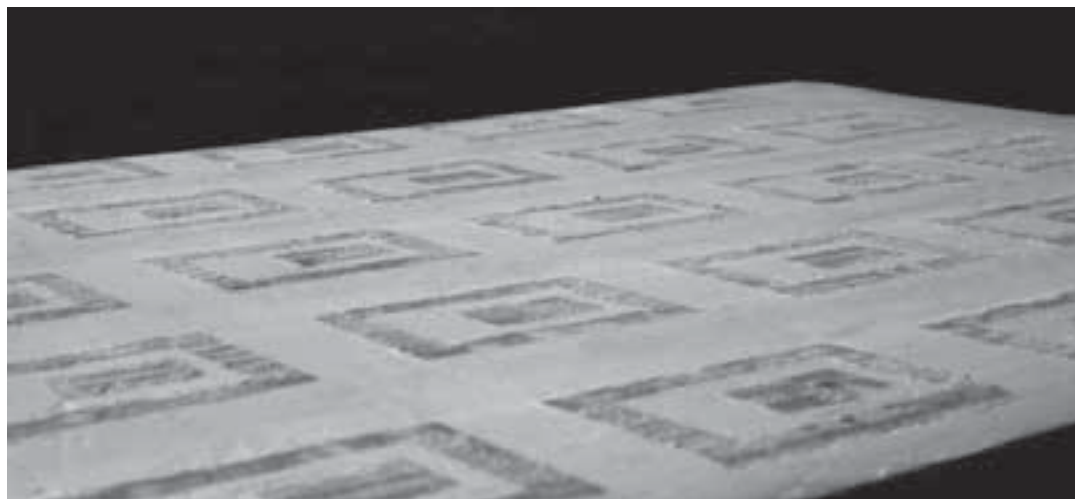
Løvets jevne dekke slører ut de rette linjene. Høstløvet gir variasjon i gulvflaten. (Simtuna kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Ved mye snø blir detaljene i gulvflaten skjult. De store elementene i gravarealet gjør at den eldre kvinnen likevel kan orientere seg og finne fram i det ensartede vinterlandskapet. (Vestre Aker kirkegård, Oslo, Norge. Foto: Henrik Ørsted, 1967. Oslo museum, Byhistorisk samling. Utsnitt.)

Liggende gravminner med omkransende steinrammer danner tegninger i gulvflaten. Gravminnene er repetert over et større areal og et flatemønster oppstår. Bildevinkelen følger de rette linjene parallelt inn i gravarealet slik at mønstersystemet kommer tydelig fram. Trær i et regelmessig grid underbygger mønsteret. Den individuelle graven underordner seg det helhetlige formspråket. Samtidig er den enkelte grav markert med en tydelig innramming. I stedet for bilder på veggen, er det bilder i gulvet. (Kvibergs kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

I modellen er gravminnene noe kraftigere og flatemønsteret kommer tydeligere fram. Sammenlignet med på Kviberg kyrkogård hvor gressplenen stikker en tanke høyere opp enn gravminnene ligger gravminnene i modellen i plan med gulvflaten. For å framheve gulvflaten ytterligere utelater jeg trærne. Uten trær blir tegningene i gulvflaten det eneste virkemidlet. Gravarealet blir i modellen et renskåret gulv med et stramt rutemønster. (Modellfoto. Kvibergs kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

I likhet med det eksisterende gravarealet setter jeg trær inn i modellen. Med trærne oppstår et linjespill mellom gulvmønsteret og skyggene. I modellen oppfattes fargenyansene i mønsteret og skyggene som svært like. På den måten blandes det stramme geometriske mønsteret med de krokete skyggetegningene fra trekronene. Det oppstår et nytt uttrykk i gulvflaten. Linjenes mange brytninger skaper en nesten bølgende bevegelse. (Modellfoto. Kvibergs kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

Jeg fester meg ved dette gravarealet fordi de liggende gravminnene er større enn det som er vanlig i denne type anlegg. Bildeutsnittet viser i tillegg blant annet et tre, en benk og en hekk. Disse gir en fornemmelse av størrelsesforholdene. Med de relativt store gravminnene blir gresset mindre dominerende. Gravminnene ligger en tanke nedfelt. En liten centimeter opp og en liten centimeter ned utgjør en stor forskjell når gravarealet er komponert med få virkemidler. Tilsvarende som på Kvibergs kyrkogård fyller mønsteret hele gulvflaten og gulvet framstår som et selvstendig arkitektonisk element. Treet og benken skaper steder på den åpne gulvflaten. (Vestre kirkegård, København, Danmark.)

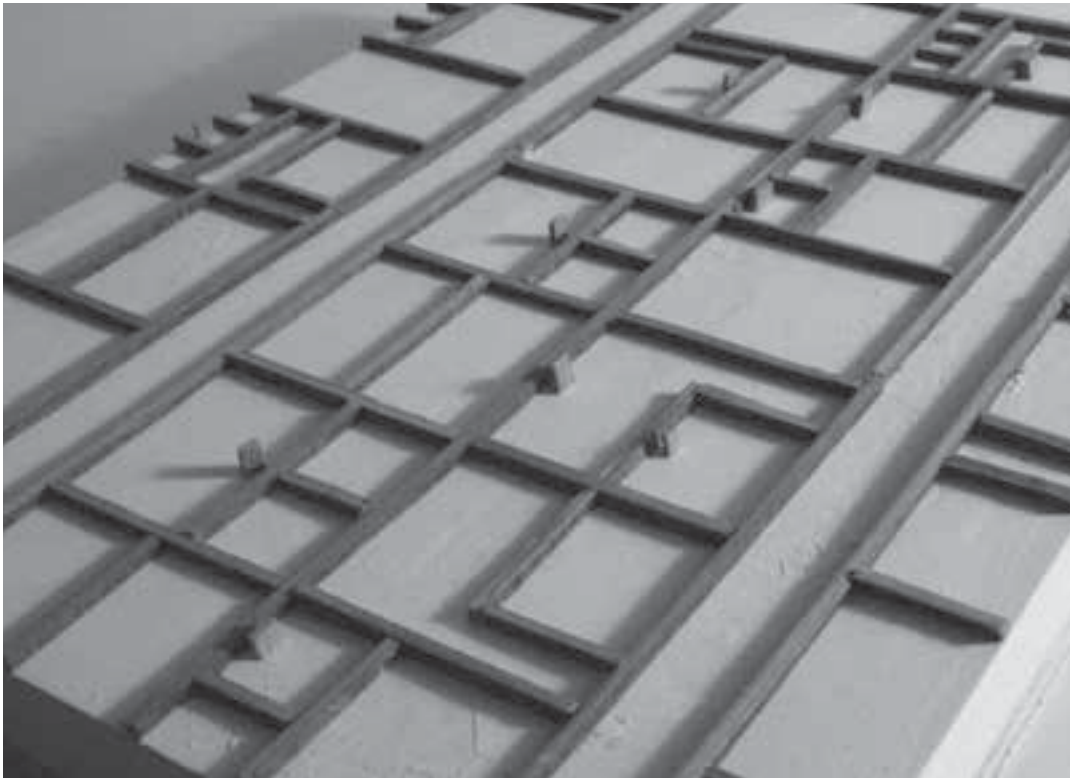

Små avgrensede bøkehekkerom fungerer som små avlukker for felles gravareal for urner. En bred mørk steinramme understreker gulvflatens kvadratiske avgrensning. Det indre gulvet er belagt med raket rød grus. På det tidspunktet hvor fotografiet er tatt, skinner solen. Jeg finner en vinkel hvor det skiftende linjespillet mellom linjene i grusen og skyggene fra bøkehekken kommer tydelig fram. Fargene, skyggene, grusmønstrene, bladene, laven og fotsprene lager nyanser i gulvflaten. (Berthåga kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Når jeg beveger meg gjennom ulike gravareal, følger jeg sjelden bare hovedstien. For å oppleve gravarealeet fra ulike bevegelseslinjer og ståsteder går jeg bort til og mellom gravene. På Esarps kyrkogård kommer jeg over flere romslige familiegraver som senere har fått en inndeling i to, tre eller fire graver. Veldig små og smale buksbomhekker tegner gravinndelingen i et sammenhengende grusdekke. Inndelingen er gjort etter ulike system og resultatet er et variert linjemønster av vinkelrette linjer. (Esarps kyrkogård, Staffanstorps, Sverige.)

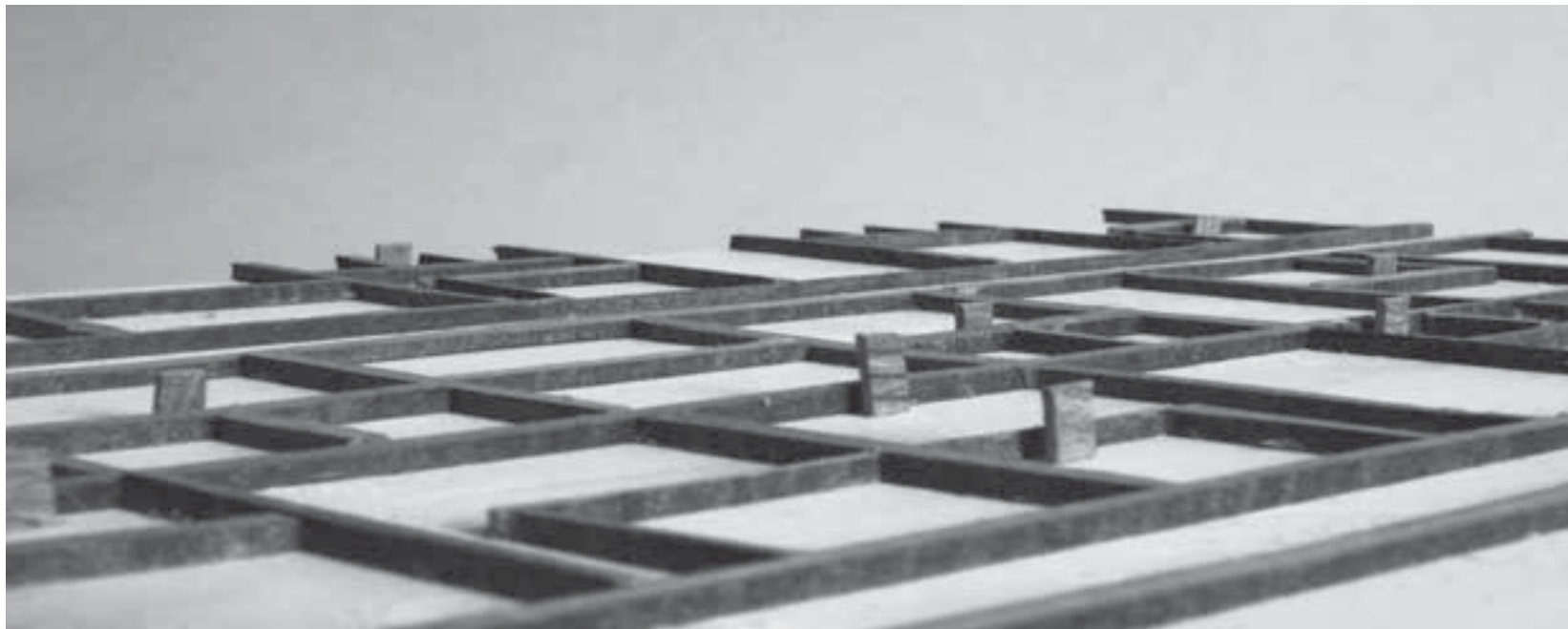

De ulikt inndelte gravene er i modellen repetert over en stor flate, mange flere ganger enn det er på Esarps kyrkogård. Gjennom modellen får jeg vist effekten av gravinndelingen i et større format. Utgangspunktet med de store familiegravene er et rigid system og innenfor dette, ulike inndelinger og en uregelmessig sammenstilling. Med et overskuende blikk, som her på modellfotografiet, får en både en fornemmelse av orden og et inntrykk av vilkårlighet. Overskuelig, men ikke ensformig. Formelt og uformelt. (Modellfoto. Esarps kyrkogård, Staffanstorps, Sverige.)

Sammenlignet med Esarps kyrkogård er hekkene på Grødvad kirkegård noe høyere og hovedvekten av hekkene går her i parallelle linjer. Snøen står i kontrast til de mørke hekkene og den retningsbestemte linjestrukturen blir framtrædende. (Gødvad kirkegård, Silkeborg, Danmark. Fotograf og årstall ukjent. Silkeborg Arkiv. Utsnitt.)

Den samme modellen er her fotografert fra bakkenivå. Med en skrå fotovinkel viskes det formelle ut til fordel for det uformelle. Oppfattelsen av et enhetlig og lett lesbart mønster er ikke lengre så tydelig. De få opprette gravminnene blir viktige for orienteringen. (Modellfoto. Esarps kyrkogård, Staffanstorps, Sverige.)

Gulvflatens store og helhetlige mønsterform slår imot en idet en passerer inngangen. En så vidt antydte skålform og en streng symmetri er forutsetningen for utformingen av den anonyme minnelunden. Fotografiet har et symmetrisk utsnitt som understreker det stramme formgrepet. En rund dam skaper et midtpunkt i anlegget. Med utgangspunkt i sentrum brer ringformede ganglinjer seg oppover og utover i anlegget. Det regelmessige linjesystemet kan minne om ringer i vannet. Kombinasjonen av en enkel geometrisk form, konsekvent symmetri, en klar avgrensning og godt vedlikehold gjør minnelunden til et enkelt motiv. Gravarealet blir et monument, et flatemonument. (Östra kyrkogården, Malmö, Sverige.)

Også her tegner linjer i bakken et monumentalt anlegg. I motsetning til den enhetlige oppfattelsen av minnelunden på Östra kyrkogården, danner gulvet i den anonyme minnelunden på Mariebjerg kirkegård en storslått mønsterflate. Store og små sekskanter tegner en stram komposisjon. Møtet mellom det myke skogbrynet og den uendelige flatekomposisjonen er diffus. Som en horisont tilslørt av skyer. De nyplantede trærne fyller lite på den store flaten. Den store mønsterflatens klare geometriske tegninger fyller rommet. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

“Forslag til Urnehave med brolagt gange”. I planen kommer kontrasten mellom det stramme sekskantede mønsteret og trærnes myke formspråk tydelig fram. (Illustrasjonsplan. Mariebjerg kirkegård, København, Danmark. Forslag til urnehave med brolagte gange, G.N. Brandt, 1941. Courtesy The Danish Architectural Press)

På dette eldre fotografiet ser en store trær som tidligere har fylt gravarealet i høyden. Tretaket blir her et motsvar til den markante gulvflaten. Skyggespill gir variasjon i mønsterflaten og tilfører en ekstra dimensjon til gravarealet. Gressplenene er mindre ensartede og anlegget får et villere preg. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark. Urnehave med brolagte gange, G.N. Brandt, 1941. Foto: Keld-Helmer-Petersen, 1998. Courtesy The Danish Architectural Press)

Stiføringen gjennom gravarealet består av to rette stier som krysser hverandre. Møtet mellom grusstiene er markert med heller som står i kontrast til den matte grusen. Stien som fotostandpunkt understreker stilinjen. Den øvrige utformingen av gravarealet bygger opp under det sentrale midtpunktet og de fire symmetriske ganglinjene. Korsgangen er et markant formgrep som understreker lysningen og stedet i skogen. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

De røde rakte grusstiene og den grønne kortklipte gressmatten danner til sammen et stripemønster. Fotografiet er tatt tett på og stripene kommer på den måten tydelig fram. På avstand, i en mer perspektivisk vinkel, går linjene mer i hverandre. Hver gravminnerekke har en egen gangsti. Kontrasten i de store grove furutrærne framhever det sirlige i gulvflaten. Fargekulørene er motsetninger og overgangene er presise. De klare kontrastene tegner et stormønstret gulvteppe med myke linjer. (Jönköping skogskyrkogård, Sverige.)

En enkel og smal ganglinje er lagt helt ut til siden i anlegget og kan oppfattes som en del av de omrammende veggene. Stien er likevel iøynefallende. Forskjellen i kompleksitet og fargekontrast til det øvrige gravarealet gjør at den blir et godt synlig element. Fotografiet er tatt i inngangen til gravarealet. Stiens perspektiviske virkning er slående. (Östra kyrkogården, Malmö, Sverige.)

De rette og lyst fargede gangstiene står i kontrast til den mer naturpregede overflaten på gravene. Kontrasten er påfallende. Karakteren av de to elementene forsterkes i den tette sammenstillingen. Gangstiene er snorrette, mens gravarealet framstår som urørt. (Frederiksberg ældre kirkegård, Frederiksberg, Danmark. Fotograf ukjent, ca. 1910. Frederiksberg Stadsarkiv.)

En linje med tråkkheller følger ytterkanten av gravarealet. Like mye som stien viser vei og innbyr til å gå på, tegner den også en omramming. De tydelige tegningene av stien er bakgrunnen for at jeg stopper opp og tar dette fotografiet. Den lave høstsola tegner mørke skyggelinjer omkring hellene og understreker variasjonen i stilinen. Stien skaper en mellomzone mellom den asfalterte bilveien og det detaljrike og mer intime gravarealet. (Vestre Aker kirkegård, Oslo, Norge.)

Den symmetriske stiføringen tegner en klar og sluttet form. Fotografiet er tatt på stiens premisser hvor komposisjonen i den sluttete formen skal komme tydelig fram. I motsetning til stilinjenes stramme formspråk har gravminnene en variert sammenstilling og vegetasjonen har en noe friere vokseform. Det klare formgrepet i stisystemet holder orden på det detaljerte og tilsynelatende uformelle uttrykket i gravarealet for øvrig. (Vestre gravlund, Oslo, Norge.)

I modellen er den symmetriske stiformasjonen fra Vestre gravlund gjentatt. For å tydeliggjøre hvordan stiføringen danner en underliggende struktur har jeg gitt gravarealet en nærmest kaotisk karakter. På den måten får jeg gjennom modellen vist hvordan et markant stisystem kan være det overordnede formgrepet i et gravareal. (Modellfoto. Vestre gravlund, Oslo, Norge.)

I motsetning til den stramme sammenstillingen av rammegraven slik en ser den mye brukt, er rammegraven her sammenstilt i et ikke helt regelmessig linjesystem. De rektangulære formene er mer fritstilt. Variasjonen medfører en karakteristisk ujevn stiføring. En gravrekke stopper tidligere enn de andre gravrekkene og medfører ulike bredder i stisystemet. Der det er litt trangt eller litt bratt ordnes dette med små forskyvninger. Stiens avgrensning blir noe vilkårlig. Det ikke helt perfekte blir en del av gravarealeets uttrykk. (Vestre Aker kirkegård, Oslo, Norge. Foto: Anders Beer Wilse, 1939. Arkivnavn: "Utsikt fra Vestre Aker kirke" Oslo byarkiv. Utsnitt.)

Modellen viser forenklede rammegraver i ulik størrelse satt sammen til uregelmessige rekker. Dette er en fortolkning av sammenstillingen av rammegravene og innvirkningen på stisystemet fra Vestre Aker kirkegård. Rammegravene er plassert med klare sprang for å tydeliggjøre effekten av sammenstillingen. Formspråket i gravarealet er verken katisk eller regelmessig. Glidningene i mønsteret har ikke større utslag enn at den underliggende strukturen er lesbar. (Modellfoto. Vestre Aker kirkegård, Oslo, Norge.)

På Esarps kyrkogård er plassering og avgrensning av de ulike gravene blitt til over tid. Dette medfører en stor variasjon i gravenes form og størrelse. Stiene har underordnet seg gravarealets behov og stisystemet har bare blitt som det har blitt. Geometrien og vedlikeholdet i anlegget gjør likevel at gravarealet er preget av orden. De avgrensende buksbomhekkene setter et tydelig skille mellom grav og gangsti. En vekslende vandring mellom smale og brede stier. (Esarps kyrkogård, Staffanstorps, Sverige.)

Stiene i lyngen, blant de mer eller mindre synlige tuegravene, er blitt til av tråkk. De slynger seg i det ulendte terrenget i mellom de mange gravminnene. Under fotograferingen er jeg opptatt av å få fram den slyngende stiføringen. Jeg prøver å følge stiens dybde så langt det er mulig. I en periode er det en del av gravarealet som brukes mye og senere en annen del. En dag vil antagelig deler av dette stisystemet bli borte og nye tråkk etableres et annet sted. Stiene avspeiler aktiviteten og livet på gravplassen. (Karaksjok kirkegård, Karasjok, Norge.)

Fotografiet er tatt på Julaften. Natten i forveien kommer det et lite snødekke. Sporene i snøen viser at gravene har vært besøkt. Mange er innom og minnes sine døde denne dagen. På en vanlig hverdag ville snøen antagelig blitt liggende som et urørt dekke. Med tråkk i snøen avspeiler gravarealet forskjellen på hverdag og minnerike dager. (Sejs Svej-bæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

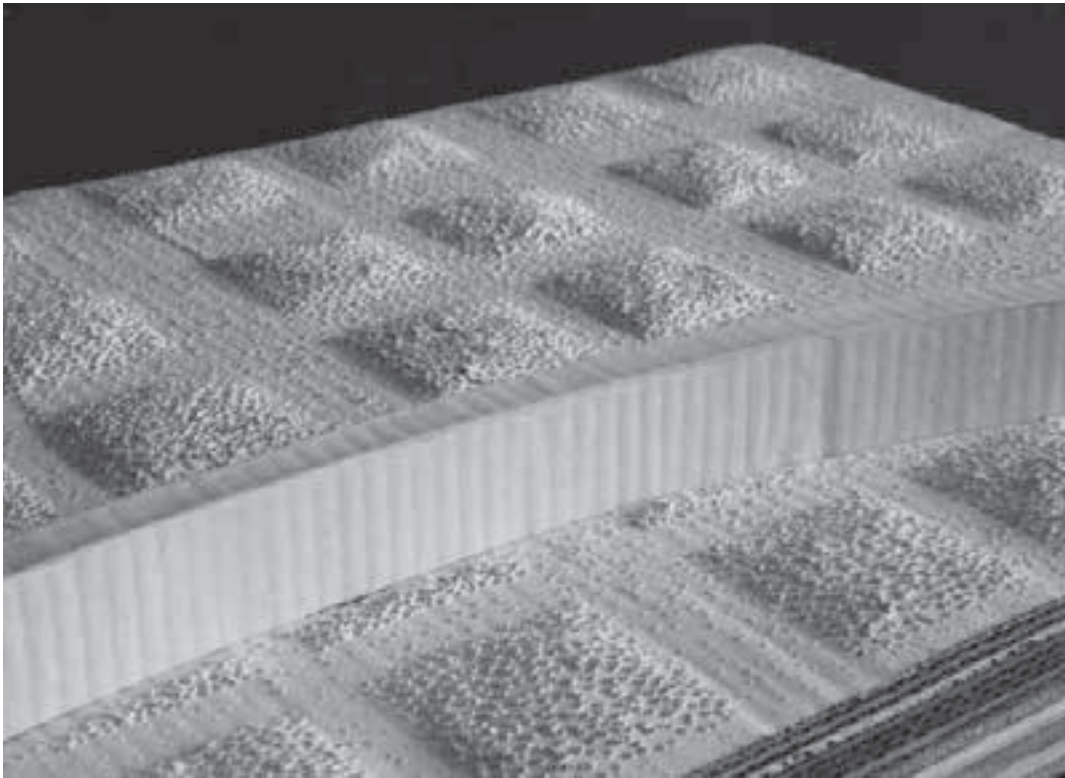
I modellen har jeg tydeliggjort hvordan kombinasjonen av tuegraver og tråkkede stier framstår i terrenget. Fotografiet er tatt rett ovenfra. Den perforerte pappen tegner tuene. Det hvite er tråkket. Kontrasten mellom disse beskriver variasjonen i flata. Stiforløpet får mange vinkler fordi det bukker seg mellom tuegravenes stramme rutesystem. Med tråkk mellom tuene slites hjørnene av de rektangulære tueformene. Noen steder spiser stien mye, andre steder spiser den lite. I motsetning til det regelmessige gravmønsteret som ligger til grunn, blir resultatet et gravareal med et mer vilkårlig formspråk. (Modellfoto. Bonakas kirkegård, Tana, Norge.)

Tråkket sti i gravareal med viltvoksende gress og blomstereng. (Sted, fotograf og årstall ukjent. ILPs bildearkiv, NMBU.)

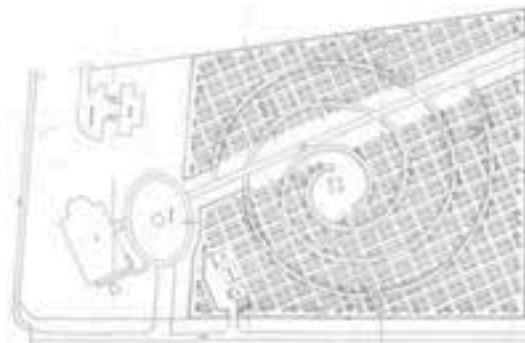

Kortklippede kvadratiske gressputer danner lave forhøyninger. Forhøyningene ligger i et stramt rutesystem som er gjennomgående for hele gravplassen. Fotografiet er tatt en mørk og regnfylt dag og skyggene som understreker relieffvirkningen er svake. De rette linjene etter gressklipperen er med på å forsterke det stramme rutesystemet. På denne delen av gravplassen kommer det liggende gravminner. Med horisontale gravminner vil putestrukturen fremdeles være det karaktergivende elementet for gravarealet. (Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Under modellfotograferingen jobber jeg med å få fram effekten av lys- og skyggevirkningene. Det at modellen er hvit gjør at de mørke skyggene kommer tydelig fram. Putene har i tillegg en noe grovere struktur som også gjør dem lettere å lese. Den stramt klippede bøkehekken er laget som en renskåret vegg som skjærer seg gjennom putemønsteret. I kontrast til den stramme veggen blir putenes stofflighet og bløte linjer ytterligere forsterket. (Modellfoto. Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

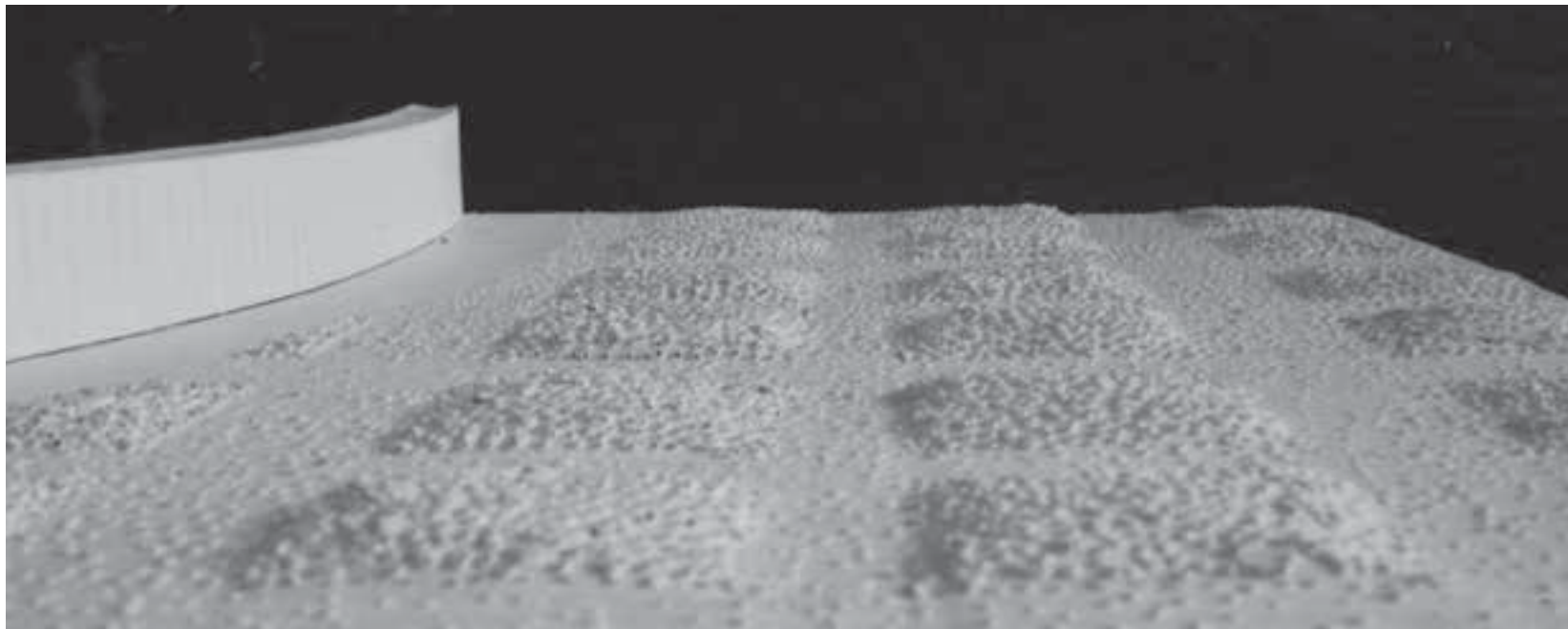

Et konsekvent rutemønster gjennom hele gravarealet. (Gravplan. Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark. Torben Schönherr, 1992. Kontoret ved Sejs Svejlbæk kirkegård.)

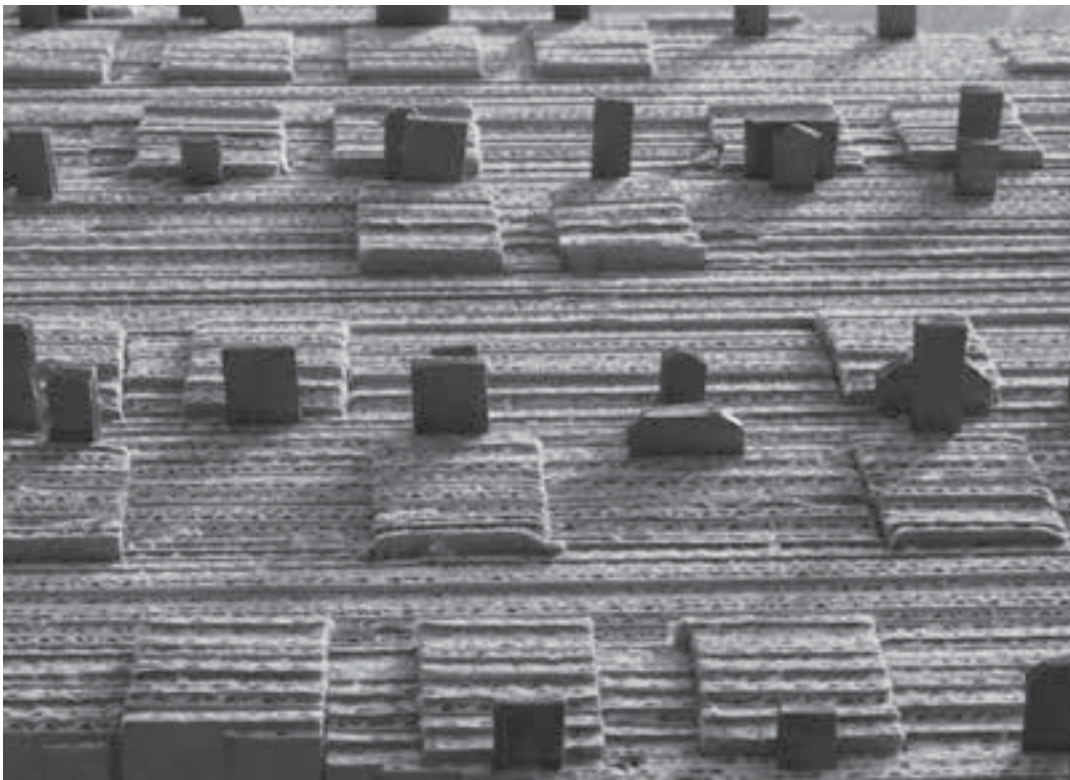
En stor oval terrengform omkranser gravarealet. Den lave forhøyningen har et varsomt formspråk. Gressklipperlinjene forsterker terrengformen. Treet og korset markerer stedet. (Tjøtta krigskirkegård, Alstadhaug, Norge.)

Modellen er her fotografert i øynehøyde. Den enkelte puteform er i seg selv nesten umerkelig. Sammenstilt over et større areal blir effekten av forhøyningene likevel markant. (Modellfoto. Sejs Svejlbæk, Silkeborg, Danmark.)

Gravarealet på Simtuna kyrkogård består av grus. Med et gjennomgående materiale i hele gulvflata oppleves gravarealet enhetlig. Ut over gravminner, er gravene markert med lave forhøyninger i grusen. Under fotograferingen må jeg tett på for å få fram detaljer og nyanser i grusens varsomme formspråk. Forhøyningene har rakte linjemønstre. Linjemønstrene varierer og setter et personlig preg på den enkelte grav. (Simtuna kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Grusens nyanserte formspråk er i modellen formgitt med en røffere og grovere struktur. På den måten har jeg gitt grusen en mer framtreddende rolle. To elementer tegner dette gravarealet, den horisontale grusen og de vertikale gravminnene. I modellen har jeg forsterket uregelmessigheten i begge disse elementene. Ikke alle gravene er markert med en forhøyning og rutemønstret i gulvflaten er noe vilkårlig. Videre varierer gravminnene i størrelse, form og sammenstilling. (Modellfoto. Simtuna kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

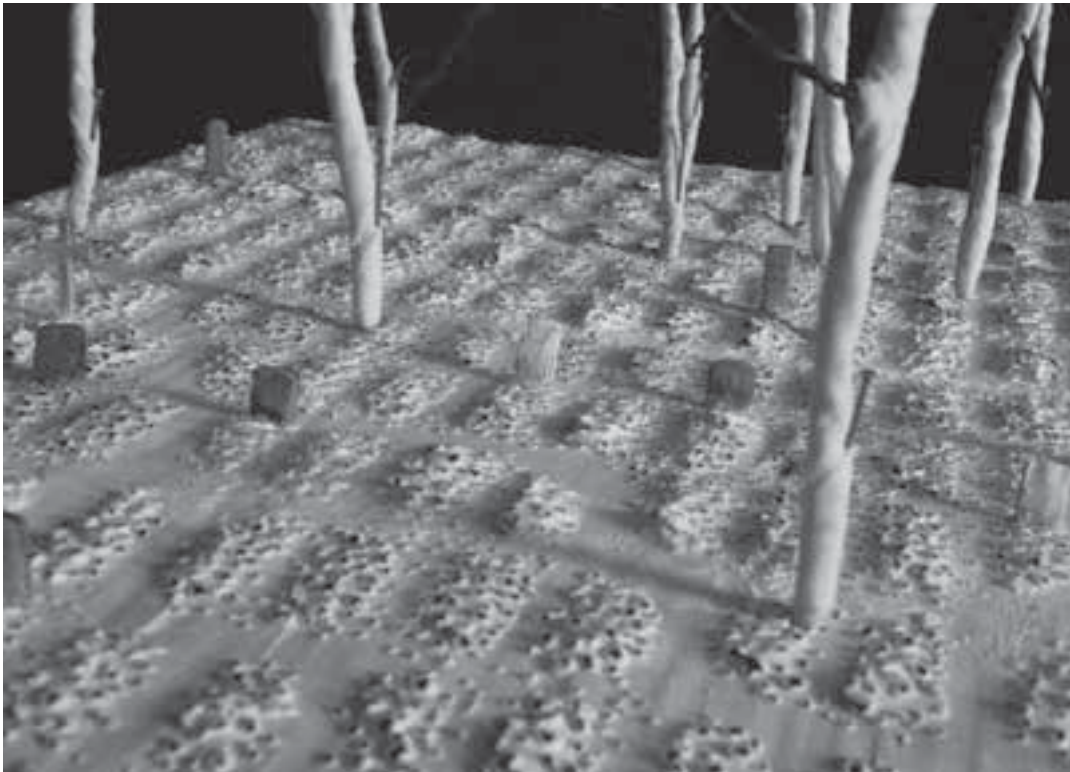
Fra en lavere synsvinkel blir de vertikale gravminnene godt synlige. Ved å følge hovedlinjene inn i anlegget, tegnes kraftige parallelle linjer som en følge av at gravminnene står rygg mot rygg. (Modellfoto. Simtuna kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Sett midt imot blir forhøyningene i grusen mindre synlige og den stramme strukturen i sammenstillingen av gravminnene oppleves ikke. Fra denne fotovinkelen blir uttrykket i gravarealet løsere og mer urytmisk. (Modellfoto. Simtuna kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Når det ikke praktiseres gjenbruk av graver kan den naturlige skogbunnen uforstyrret få gro igjen. Etter mange år er de fleste spor etter menneskelig aktivitet borte. På den eldste delen av Karasjok kirkegård står noen få gravminner av stein og noen av tuene tilbake. Disse tre tuegravene er blant de mest synlige på gravarealet. På andre deler av gravarealet er jeg i tvil om det er tuegraver jeg fotograferer eller om det bare er tilfeldige forhøyninger i terrenget. Den langt komne gjengroingen og bare antydninger etter gravene speiler det lange tidsperspektivet. (Karasjok kirkegård, Karasjok, Norge.)

Eldre gravareal med tuegraver er sjelden regelmessige. Blant annet kan større partier med tuer bli borte. I modellen er tueformen gjentatt over et relativt stort areal. Gjennom denne gjentakende rapporteringen kommer den underordnede regelmessigheten i gravsystemet tydeligere fram. Tuene som spor av tidligere menneskelig aktivitet er absolutt til stede. Samtidig er gjengroingen av skogen kommet så langt at alle overflatene har skogskarakter. (Modellfoto. Bonakas kirkegård, Tana, Norge.)

Her er hele gravstedet markert med staudebloomster. Arealet med blomster er relativt stort sammenlignet med gravminnet. Når flere av denne typen graver er sammenstilt får blomsterfeltene stor betydning for den helhetlige oppfattelsen av gravarealet. Med de ulike årstidene skifter staudene utseende og gravarealet tilføres en kontinuerlig variasjon. (Jarvfjord kirkegård, Sør-Varanger, Norge.)

De lave putelignende eføyformene som markerer gravstedet er klipt etter samme mal. Sammenlignet med tuegravene på Karasjok kirkegård og staudene på Jarvfjord kirkegård framstår disse gravene som mer formgitt. Den omkransende stramt klippede buksbomhekken understreker det stramme uttrykket. (Assistens kirkegård, København, Danmark.)

Jordhaugen på graven før massene har satt seg blir i mange tilfeller liggende ganske lenge. I det jeg ser de presist formede jordhaugene på Tjugum kirkegård, går det opp for meg at dette er et viktig virkemiddel på et gravareal. Den mørke jorda og den relativt høye formen fanger blikket. Spesielt på nyere gravareal hvor mange nye graver kan være samlet, har utformingen av den midlertidige jordhaugen stor innvirkning på helhetsopplevelsen av gravarealet. (Tjugum kirkegård, Balestrand, Norge.)

Jordhaugene på dette gravarealet er delvis sunket sammen. I tillegg til jordhaugen markeres gravstedet med smale gravmerker, et i hodeenden og et mindre i fotenden. Til sammen danner de mange gravmerkene en lav gravmerkeskog. (Östra kyrkogården, Malmö, Sverige.)

På Karasjok kirkegård består grunnen av sand og haugen over graven er derfor en ren sandhaug. Den lyse sanden og de hvite korsene tegner til sammen en stedegen karakter for gravarealet. (Karasjok kirkegård, Karasjok, Norge.)

Den midlertidige jordhaugen er her dekket med gresstorv. Jordhaugen går da mer i ett med den klipte gressplenen. (Blomreina gravplass, Førde, Norge.)

Hver av rammegravene står adskilt fra hverandre på gressplen. De har god plass omkring seg og tegner derfor tydelige forhøyninger. Annenhver grav er enkel og dobbel og til sammen danner de et regelmessig mønster. Gravene består av mørkerøde kraftige steinrammer fylt med en rødlig grus. Utførelsen av rammene er presis og grusen er rakt i sirlige linjemønster. Likt materialvalg og lik utforming binder de i utgangspunktet adskilte gravene sammen. Jeg fotograferte i motlyset av den lave høstsola som tegner kraftige skygger omkring rammene. De markante skyggene understreker tyngden og tydeligheten i gravarealet. (Kviberg kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

Jeg lager opp mange rammegraver for utprøving av gravarealet i modell. Rammegraven fungerer som en modul i et fleksibelt modulsystem og det går lett å prøve ut mange ulike sammenstillinger. I motsetning til gravarealet på Kviberg kyrkogård er uttrykket i den utvalgte sammenstillingen mindre statisk. De ulike retningene i hver av modulene skaper en bevegelse, rammegravene ligger nærmest og flyter oppe på bakken. (Modellbilde. Kviberg kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

De relativt små rammene underordner seg her de høyreiste gravminnene. De opphøyde rammene kan nesten oppfattes som gravminnenes sokkel. Det horisontale uttrykket har her fått et motsvar i de vertikale gravminnene. (Frøya kirkegård, Bremanger, Norge.)

Det eldre fotografiet viser en ytterligere variant av den opphøyde rammegraven. Hver av rammene framstår som enkeltstående hager. Individuelle komposisjoner med blomstrende busker og storslagne gravminner fyller gravstedene. I mellom er det kun smale passasjer. Rammegraven som en enkeltstående opphøyd enhet er mindre tydelig. (Sted ukjent. Foto: Anders Beer Wilse, 1936. Norsk Folkemuseum.)

Høye stauder vokser her fritt på baksiden av gravminnene. Gravminnernes stramme linjer viskes ut og en sky av blomster i ulike farger svever fritt over gravarealets gulvflate. (Alstadhaug kirkegård, Alstadhaug Nordland, Norge.)

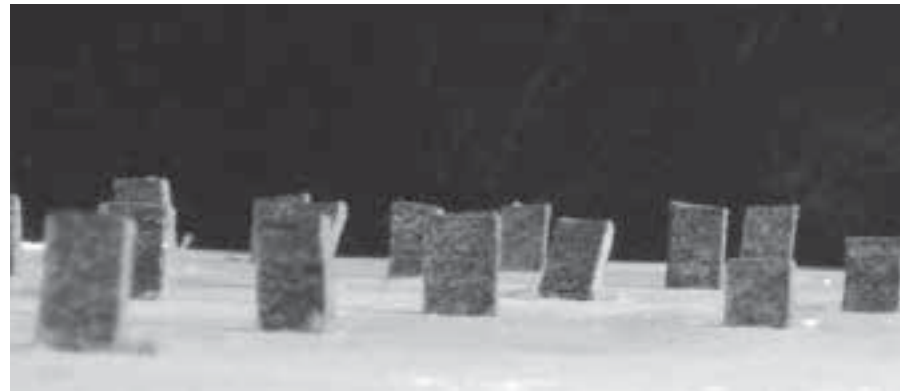

Gravminnernes noe åpne korsform og bregnenes vokseform tegner til sammen et viltvoksende uttrykk. Spredt utover gravarealet danner de en frodig og variert gulvflate. (Bråten kirkegård, Kragerø, Norge.)

Tilsvarende gravarealet på Alstadhaug kirkegård har jeg i modellen latt den blomstrende stauden rage høyere enn gravminnene. For å tydeliggjøre effekten av blomstringen har alle gravminnene lik utforming. Den forenklete framstillingen av gravminnene danner et motstykke til det levende i planteornamentikken. På den måten gir blomstene en tydelig karakter til gravarealet. (Modellfoto. Alstadhaug kirkegård, Alstadhaug Nordland, Norge.)

Dette er samme gravareal uten blomster. Gravminnenes farge og profil preger opplevelsen av gravarealet. Denne situasjonen beskriver gravarealet om våren før plantene har begynt å vokse. (Modellfoto. Alstadhaug kirkegård, Alstadhaug Nordland, Norge.)

Gulvflaten er dekket med markdekkende stauder. Noen få smale stier er tråkket opp, men det meste er et heldekkende teppe. De nymalte hvite trekorsene sees akkurat over blomsterflaten. En bugnende blomsterflate fyller gravarealet. (Hamningberg kirkegård, Båtsfjord, Norge.)

En naturlig skogbunn danner gulvflaten. Et rettvisklet stisystem er markert med gressklipperen. Ubehandlede trekors inngår som en del av det naturlike uttrykket i gravarealet. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

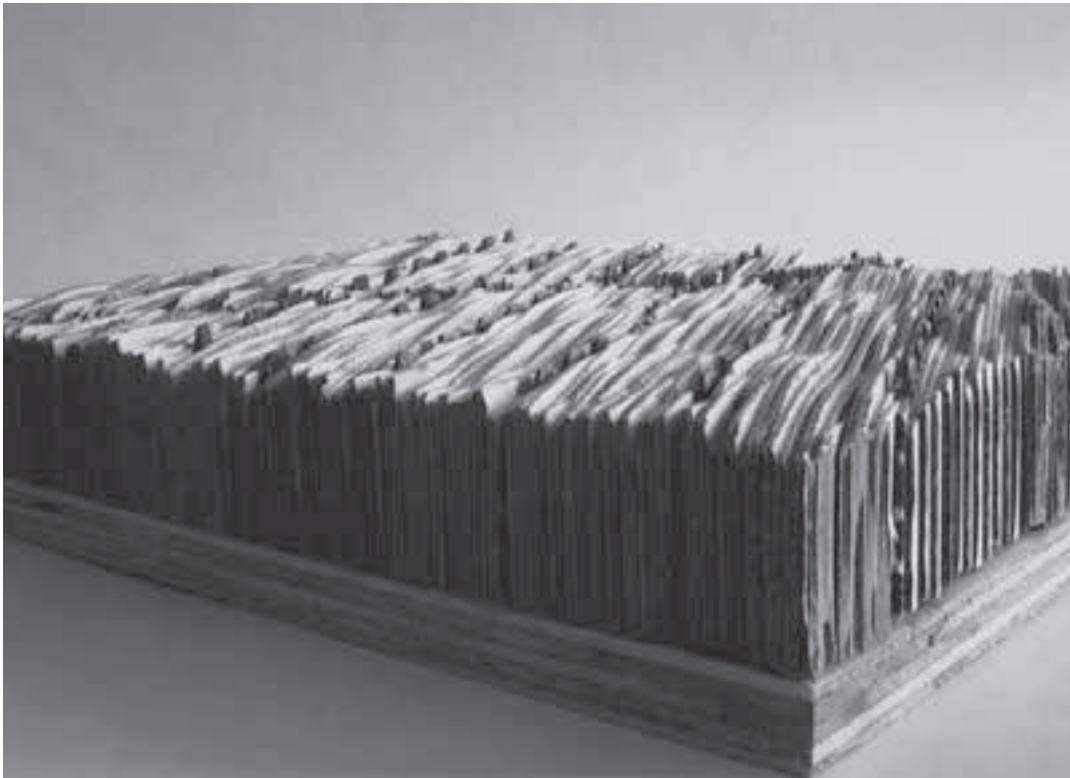
En tettvoksende bregneskog fyller gravarealet. Høyreiste gravminner står midt i blant. Det er nesten uframkommelig og ingen spor av mennesketrakk kan sees. I vinterhalvåret er derimot bregnene borte og gravminnene blir stående som solitære element. (Assistens kirkegård, København, Danmark.)

Den anonyme minnelunden er en åpen bøkeskog. Gravarealet er naturlikt med viltvoksende gressarter. Tre mindre rektangulære steingulv ligger som øyer ute i skogen og omkranser gravarealet. Her kan en sette blomster og tenne lys. Det harde gulvet har et urbant formspråk i motsetning til den viltvoksende skogsbunnen. Med hensyn til hvor du kan gå og ikke skal gå, er anlegget lett å lese. Skogbunnen med urnene blir stående i fred. (Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

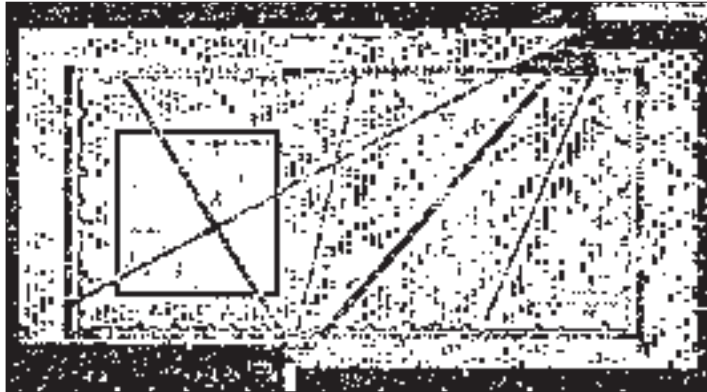

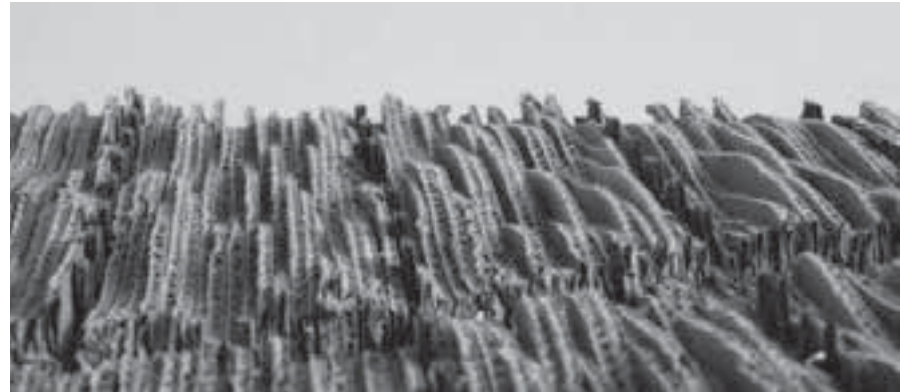
Stauder og løkblomster fyller gravarealet. Gjennom året endres den tilplantede gulvflaten kontinuerlig. I mai, da dette fotografiet ble tatt, er løkblomstene akkurat blomstret av og lilla staudeblomster begynner å komme. Bregnene er allerede ganske høye. De ulike høydene gjør at flata blir bølgende. Når vinden tar tak forsterkes bølgebevegelsene. Den varierende høyden gjør gravminnene mer og mindre synlige. Gravarealet er i stadig endring og i stadig bevegelse. (Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

I modellen er den bølgende vegetasjonsflaten og gravminnerekkenes parallelle linjesystem sammensmeltet til en. To ulike kvaliteter uttrykt som en enhet. Stående papp er limt sammen til den retningsbestemte gravminneflaten. Varierende høyder på pappen tegner den bølgende vegetasjonsflaten. Modellen tegner en frodig skogbunn med en stram linjestruktur. (Modellfoto. Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

Diagonale stilinjer gir ulike perspektiv inn i gravarealet. (Illustrasjonsplan, utsnitt. Nordre kirkegård, Herning, Danmark. J. Palle Schmidt og Knud Joos, 1964. Courtesy The Danish Architectural Press)

Innsyn inn i gravarealet parallelt med gravminnerekken gir en massiv virkning av det parallelle linjesystemet. (Modellfoto. Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

Gravarealet sees i en lav synsvinkel og gravminnerekken sees i front. Linjestrukturen blir mindre påfallende og den bølgende bevegelsen blir mer framtrædende. (Modellfoto. Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

GRAVMINNER

Gravminner

Gravminner er en markering av og et konkret uttrykk for gravene som befinner seg under bakken. Gravminnene gir forståelsen av stedet som gravareal. Utformingen av gravminnene varierer fra å være en felles markering, til individuelle elementer til varsomme antydninger. Gravminnenes virkemidler er knyttet til selve gravminneutformingen og sammenstillingen av de ulike. I samspillet med den ytterlige utformingen av gravarealet varierer gravminnene fra å være det eneste virkemidlet til andre ganger å være et underordnet element.

I beskrivelsene av gravminnene kommer jeg først inn på variasjonen i utformingen, i første omgang de individuelle som er de aller mest brukte. Videre sier jeg kort litt om hvordan tiden preger og endrer gravminnene. Mange oppslag omhandler ulike sammenstillinger av gravminner. Her beskriver jeg både hvordan ulike gravminneutforminger sammenstilles, hvordan gravminner til sammen tegner store gravarealmønstre og hvordan vekslingen mellom tett og åpen har stor innvirkning på gravarealenes uttrykk. Til sist er det et oppslag om solitære gravminner.

Det er stor variasjon innen utforming av gravminner. Disse eksemplene viser et lite utvalg av hva som finnes. Tilhørighet til et trossamfunn eller en bestemt organisasjon er av og til bakgrunnen for valg av utforming av gravminner. Dette er et gresk-ortodoks gravareal hvor flere av gravminnene er gresk-ortodokse kors. Ulik størrelse og utforming av gravminnene gir gravarealet et vekslende uttrykk mellom åpent og tett. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

I mange tilfeller har gravminner blitt til med utgangspunkt i det som er lokalt tilgjengelig. Bestemte steinsorter eller bestemte håndverkstradisjoner blir en del av det lokale uttrykket i gravminneutformingen. Tilsvarende store runde rullesteiner som er brukt på Trans kirkegård finnes lokalt både på stranden og i de nærliggende jordbruksarealene. (Trans kirkegård, Lemvig, Danmark.)

Noen gravareal avspeiler moter og trender helt ned til bestemte tiår. Likheten i gravminneutformingen gir gravarealet et ensartet uttrykk. Mange av disse svarte og blankpolerte gravminnene på Hammerfest kirkegård er fra 1970-tallet. Selv om gravminnene er ulike i silhuett og størrelse, oppfattes gravarealet enhetlig på bakgrunn av den samme mørke fargen. (Hammerfest kirkegård, Hammerfest, Norge.)

Det kristne korset var tidligere mye brukt som gravminne i hele Skandinavia. På dette eldre fotografiet står de korsformede gravminnene tett i tett. Det store antallet gravminner kunne ha medført at gravarealet framstod som en massiv vegg. Det smale korset gjør gravarealet likevel transparent. (Vireda kyrkogård, Jönköping, Sverige. Foto: Gustav Heurlin, årstall ukjent. Riksantikvarieämbetet.)

Gravminner eldes og gravarealet endres. Trekorset på Karasjok kirkegård uttrykker tiden som har gått. Treverket holder i relativt kort tid. Etter to eller kanskje tre generasjoner er det borte. Idet det har veltet og ligger på bakken brytes det hurtig ned. (Karasjok kirkegård, Karasjok, Norge.)

Når lav og mose fester seg på gravminner legger den seg gjerne langs profiler, i strukturer og i ulike dekorelement. På den måten blir tegningene i gravminnet forsterket. Den samme lavens og mosens fester seg tilsvarende på andre element på gravarealet. Mosens og lavens fargetoner skaper en sammenheng og gravminnene blir en del av sine omgivelser. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Skriften på de liggende gravminnene forvitrer bort. Navnet og de velvalgte ordene viskes langsomt ut. (Brødremenigheten kirkegård, Christiansfeld, Kolding, Danmark.)

Ved forfall og manglende vedlikehold blir gravarealets uttrykk på et tidspunkt ikke lengre et vakkert bilde på tiden. På Källa kyrkogård vil noen mene at forfallet er gått alt for langt. Andre vil her fremdeles se estetikken i det at naturen tar overhånd. (Källa kyrkogård, Växjö, Sverige. Fotograf og årstall ukjent. Arkitektur- og designcentrum.)

Kontrasten er stor mellom de en gang storslåtte gravminnene og dagens mosegrodde og forfalne uttrykk. (Møllendal gravplass, Bergen, Norge.)

Eføyen kryper langs bakken, vikler seg opp langs stammer og strekker seg opp mot det enkeltstående gravminnet. Engelen står et godt stykke fra det tilgjengelige stisystemet og inngår i det overgrodde landskapet. (Vestre kirkegård, København, Danmark.)

Den avrundede hekkelinjen og den ensartede gulvflaten fungerer som et bakteppe for det solitære gravminnet. Det i utgangspunktet enkle gravminnet blir i denne scenografien et blikkfang. Det symmetriske bildeutsnittet understreker symmetrien i komposisjonen. (Vestre kirkegård, København, Danmark.)

En urne markerer gravstedet. Urnen er en av mange store og små solitære gravminner som står spredt i det godt tilvokste gravarealet. Med nennsom hånd er både siktlinjer og komposisjon opprettholdt. I fotografiet sees både nære gjenstander og lange siktlinjer. En vandring gjennom gravarealet gir mange ulike gravstedsopplevelser. (Ordrup kirkegård, København, Danmark.)

På det eldre fotografiet sees et gravminne av en harpespillende mann, omgitt av romdannende vegetasjon. Omrammingen skaper et harmonisk rom rundt den enkeltstående skulpturen. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige. Foto: Gunnar Sundgren, årstall ukjent. Upplandsmuseet.)

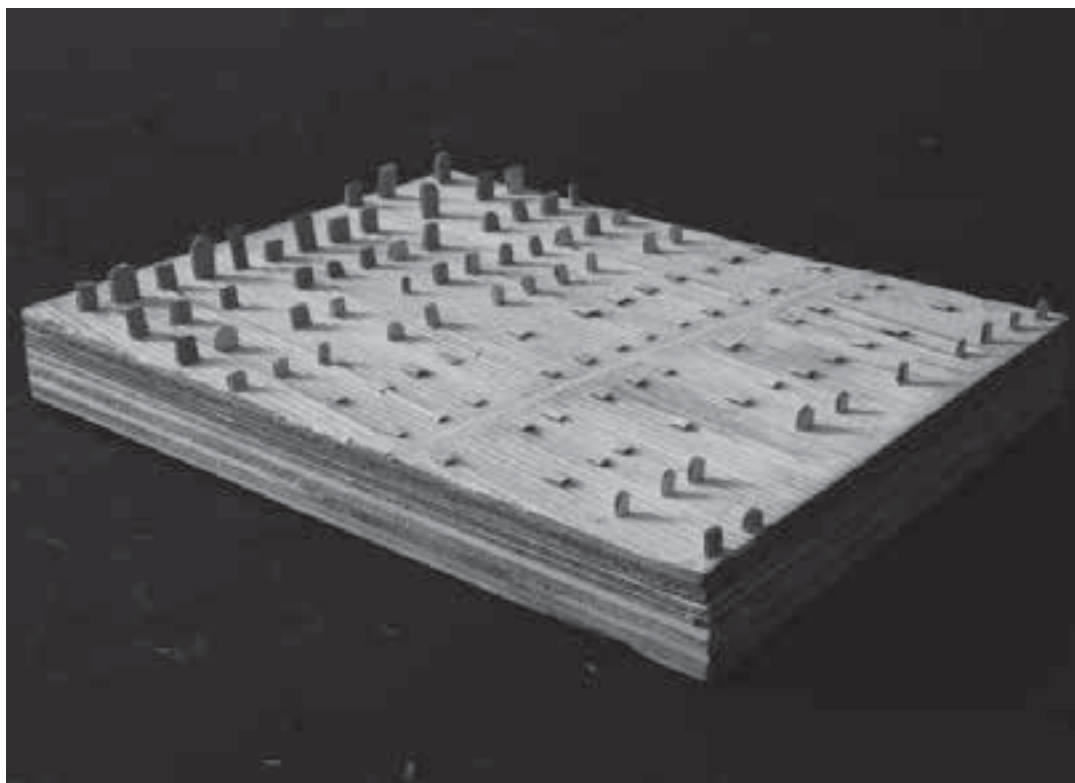

Det samme gravminnet står i dag uten den omrammende vegetasjonen og er nå en av mange gravminner. På dette gravarealet er nesten ingen gravminner like, men fremdeles er dette gravminnet et blikkfang. Den figurative skulpturen skiller seg ut fra de andre gravminnene som er skiver av stein med en forside og en bakside. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

På denne store familiegraven har gravminnene en variert sammenstilling. Bindeleddet er en enkel gulvflate med raket grus i parallelle linjer. Bakerst på gravarealet står de største gravminnene, på midten de mellomstore og lengst framme er det liggende gravminner. Den suksessive oppstillingen gjør at alle gravminnene er godt synlige og står fritt med mye luft omkring seg. Det unike formspråket for hvert enkelt gravminne kommer til sin rett. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

I modellen er variasjonen i sammenstillingen for familiegravstedet på Uppsala gamla kyrkogård utvidet til å gjelde et større gravareal. Utover gravarealet har jeg plassert gravminnene suksessivt. Lave og svakt kulørte gravminner ligger nære ganglinjen, mens høye og mer fargesterke gravminner står lengre bak. Høyden på de mange gravminnene leses som et hele og tegner en ny transparent og sakte stigende flate som ligger over bakkenivå. (Modellfoto. Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

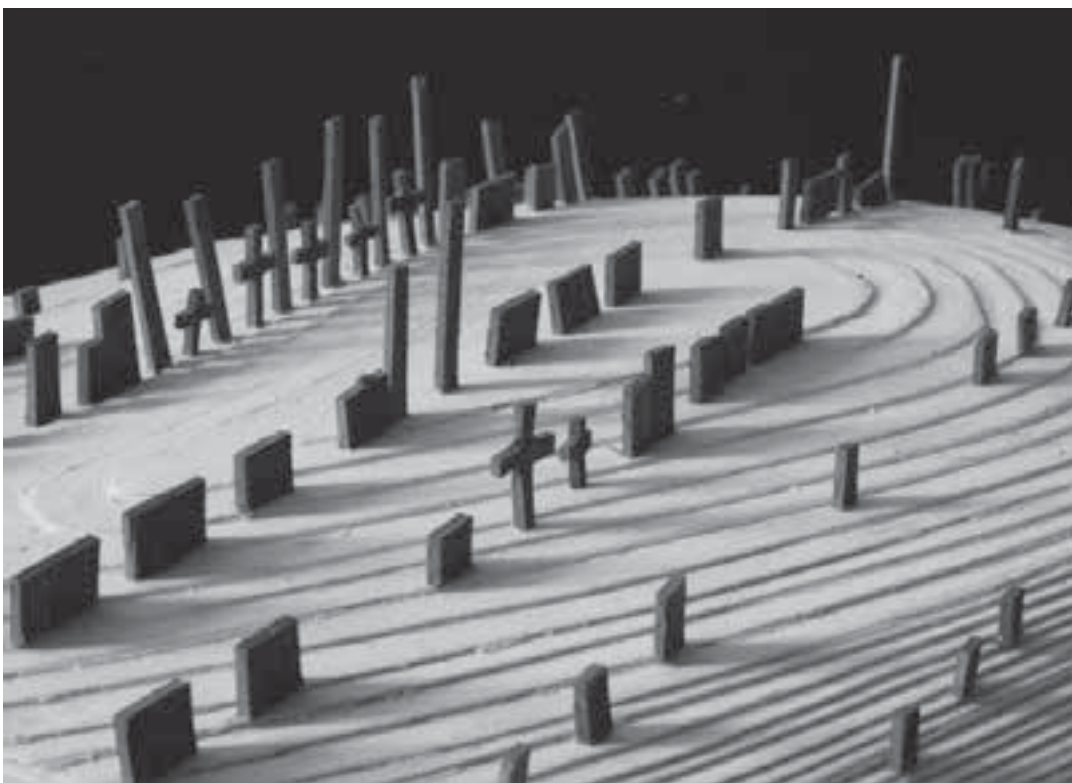
Sett fra et ståsted tett på de høyeste gravminnene blir gravminnernes høydeforskjeller forsterket av perspektivvirkningen. (Modellfoto. Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Gravminnernes mange ulike høydeforskjeller, fargenyanser og utforminger gir gravarealet et mangfoldig uttrykk. Med den overordnede strukturen fra lave til høye gravminner oppstår det samtidig et helhetlig inntrykk. (Modellfoto. Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Alle gravminnene på Nesland kirkegård står på linje. Utformingen av gravminnene og rytmen i sammenstillingen varierer sterkt. Det lille gravarealet framstår mangfoldig. Gravminnene på fotografiet står sentralt på gravplassen. Annenhver i rekken står høyreiste gravminner i skifer og dekorerte jernkors. Gravminnene står tett i tett og danner en vegg - en transparent gravminnevegg. (Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

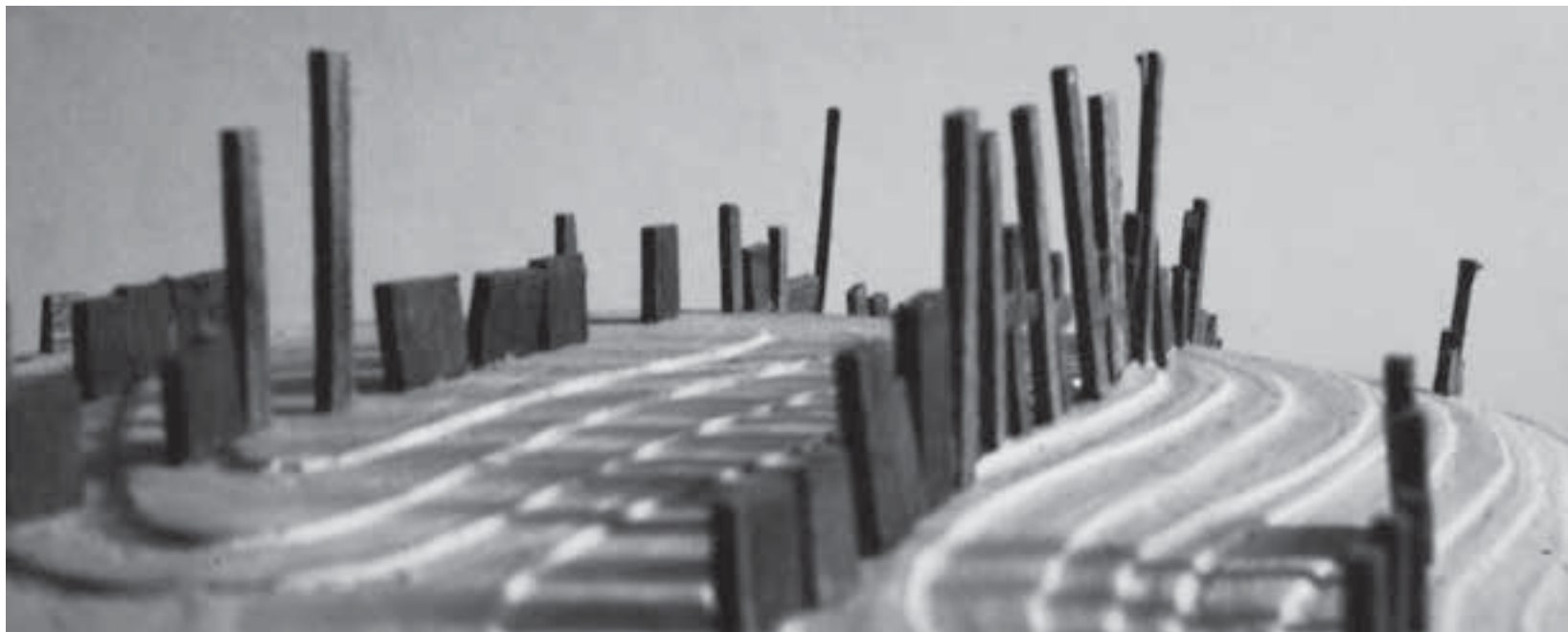

Den svarte og hvite fargekontrasten forenkler gravarealet i to komponenter: gravminnene og bakken. Med en farge på alle gravminnene leses gravminnerekken som en enhet, til tross for gravminnernes varierende avstand, størrelse og form. Variasjonen i gravminnerekken har likhetstrekk med en blyantstrek. En skissestrek hvor trykket i blyanten varierer mellom tung og lett. (Modellfoto. Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

Gravminner med ulik form og i ulikt materiale er her sammenstilt. Et mangfoldig uttrykk oppstår. (Bispebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Fra bakkenivå kommer effekten av den tett sammenstilte gravminnerekken tydelig fram. Blikket ledes bort fra det enkelte gravminne og hver gravminnerekke leses som en enhet. (Modellfoto. Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

På den tyske krigskirkegården i Botn er to ulike gravminneutforminger sammenstilt. Liggende navneplater i bakken angir den enkelte grav. Steinkors i par står spredt utover gressplenen og markerer gravarealet vertikalt. I motsetning til krigskirkegårder hvor gravminnene står stramt i rekker, har denne en mildere framtoning. Åpenheten og korsenes avrundede form gjør gravarealet mindre påtrengende. (Botn, tysk krigskirkegård, Saltdal, Norge.)

Gravminner med samme dimensjon, men utført i ulike materialer er her sammenstilt. I denne kompakte og stramme sammenstillingen kommer de ulike materialeegenskapene tydelig fram. Valg av stein, overflatebehandling og passende skrift er gravminnernes variable. Den gjentakende rytmen i gravminneformene gir et helhetlig uttrykk, samtidig som individuelle valg gir variasjon. (Solheim gravplass, Bergen, Norge.)

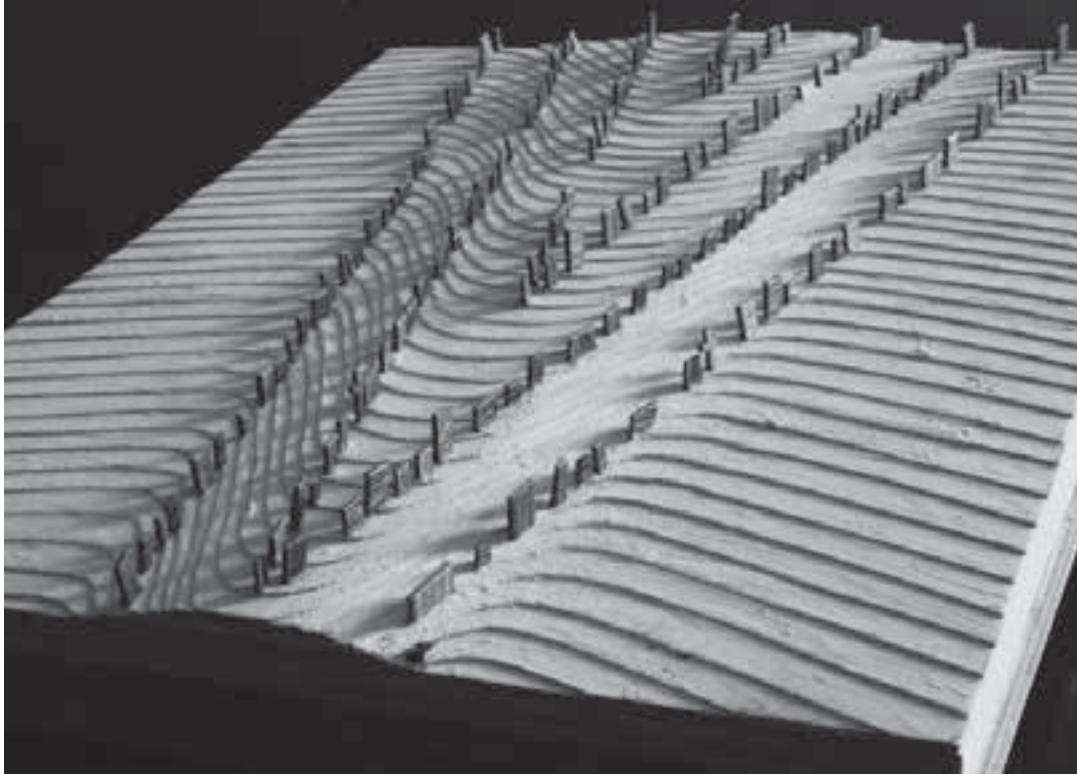

I dette gravarealet er trekors av ulikt materiale, store og små gravminner i stein og en lav og frodig vegetasjon sammenstilt. Gravstørrelsene er som ordinære kistegraver og sammenstillingen blir derfor relativt tett. Tettheten og de personlige valgene som ligger i hver av gravstedene gir gravarealet et frodig og mangfoldig uttrykk. (Bispebjerg kirkegård, København, Danmark.)

De smidde gravkorsene har en transparent konstruksjon. De er relativt høye og ligger i synshøyde. Mange transparente sjikt brer seg over gravarealet. Dybdevirkningen har mange likhetstrekk med en vinternaken bjørkeskog. Bjørketrærne på gravarealet forsterker denne opplevelsen. Det skoglignede gravarealet omhyller de nesten like mange gravminnene i stein. De to gravminneutformingene representerer hver sin yterlighet. Sammenstilt utfyller de hverandre. Det tunge og kompakte steinmaterialet forsterker det transparente i smijernsarbeidet. Det lette i gravkorsene gjør steinene enda mer jordbundne og faste. (Ekshärads kyrkogård, Hagfors, Sverige.)

I midtaksen på Nedre gravlund i Ålesund er gravminnerekkene skråstilt og møtes i spisse vinkler. Gravminnene er mange og de står tett. Den tette sammenstillingen gjør at linjene er lette å lese. I modellen velger jeg å utelate de myke linjene i gresset og de mange blomstene ved gravminnene. Den spisse vinkelen, de tydelige skyggevirkningene og den valgte fotovinkelen framhever i motsetning et hardere formspråk. (Modellfoto. Øvre- og Nedre gravlund, Ålesund, Norge.)

Gravlunden som helhet består av ulike linjemønstre som underbygger en stor skålforn i anlegget. Størstedelen av linjemønsteret tegnes med tunge og brede hekkelinjer. Gravarealet i midtaksen skiller seg ut fra resten ved at gravminnene alene er det som tegner linjene. Dette gir en luftig kontrast til de lukkede hekkelinjene (til høyre og venstre i bildeutsnittet). I midtaksen slipper mere lys til, øyet rekker lengre og helheten blir klarere. (Øvre- og Nedre gravlund, Ålesund, Norge.)

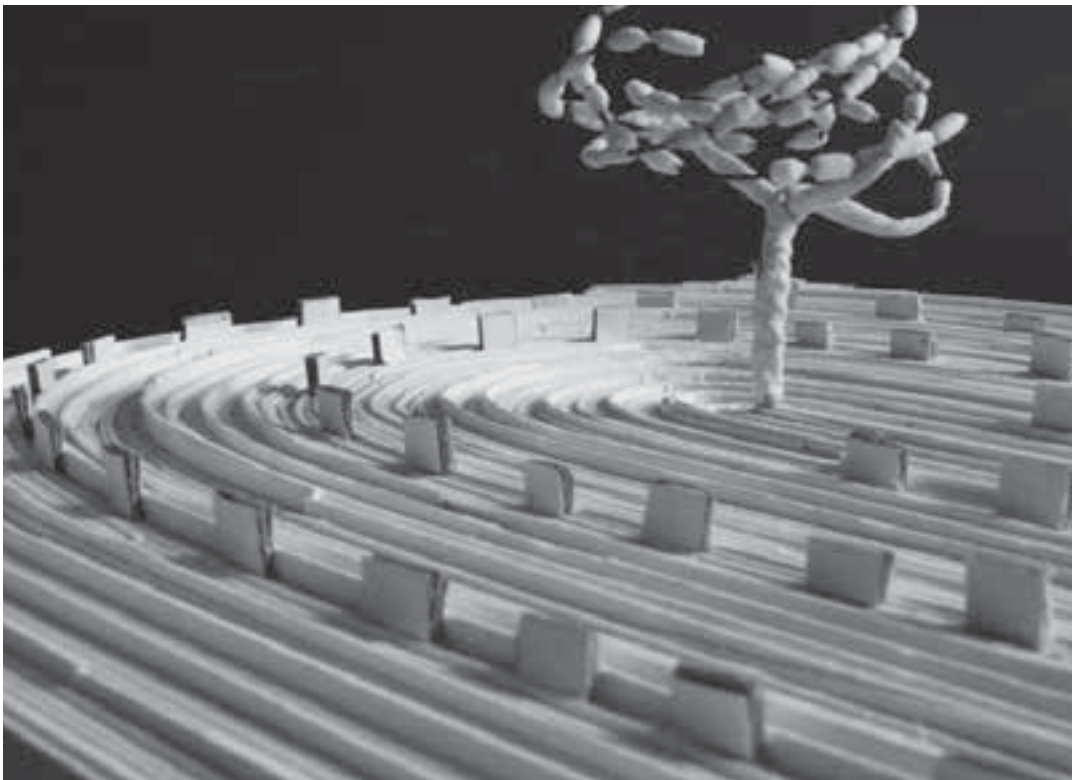
I midten av gravarealet er det i modellen lagt til en liten forhøyning. Denne fortolkningen har jeg gjort for å prøve å få en bedre opplevelse av den skråstilte sammenstillingen når en befinner seg tett på gravarealet. Få synsvinkler på nært hold gir fornemmelsen av den spisse vinkelen. Etter flere fotorunder er dette det eneste modellbildet hvor jeg lyktes. Effekten av gravminnenes sammenstilling er størst med hensyn til gravarealets overordnede og helhetlige formspråk. (Modellfoto. Øvre- og Nedre gravlund, Ålesund, Norge.)

De to vinkelformede gravarealene skaper en åpen akse gjennom anlegget. (Illustrasjonsplan, utsnitt. Øvre- og nedre gravlund, Ålesund, Norge. Eilert M. Bele, 1935. Foto fra informasjonstavle.)

Dette er et kompakt og småskala urnegravfelt hvor mindre gravminner står sammenstilt i tette gravminnerekker. På hver side av de seks gravrekkene avsluttes gravarealet med en enkel gravminnerekke som tegner en buet linje. Et lite tre markerer avslutningen i hver ende av gravarealet. Gravminnerekkenes buede linjer tegner en avrundet form. Med den fullendte formen oppstår en samhörighet i mellom gravminnene. Fotografiet er tatt oven fra slik at den helhetlige formen kommer tydelig fram. (Os gravlund, Halden, Norge.)

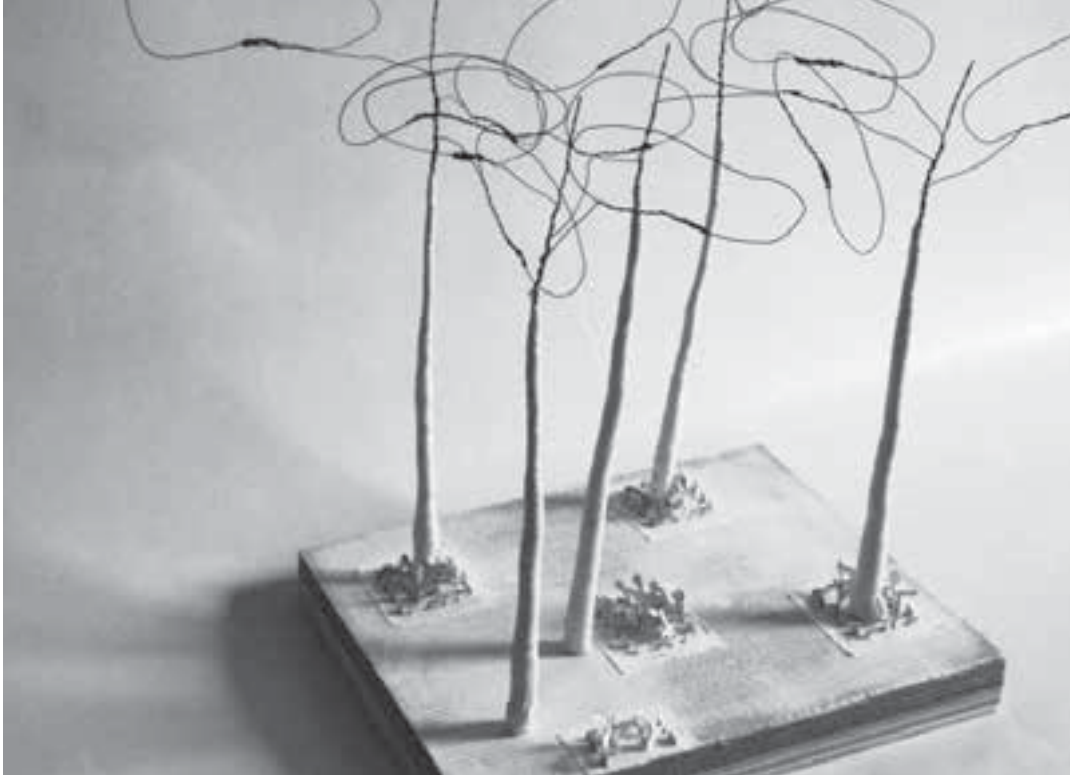
I modellen er effekten av gravminnesammenstillingen forsterket ved å la to gravminnerekker tegne den buede linjen som avslutter gravarealet. Også her står gravminnene relativt tett i rekkene. Avstanden mellom de ulike gravminnerekkene har samme dimensjon som en kistegrav slik at gravarealet brer seg over et større område. Modellen viser en luftig variant av den samme formideen. I modellen er det lagt til linjer i bakken som ligger parallelt med gravminnerekkene. Dette er en effektiv forklaring som understreker den helhetlige formen og tilsvarende samhörigheten mellom gravminnene. (Modellfoto. Os gravlund, Halden, Norge.)

Dette fotografiet er fra motsatt ende av midtaksen på Nedre gravlund i Ålesund som ble omtalt på forrige oppslag. Her omrammes gravminnerekkene av en stor buet hekkelinje. Den avsluttende linjeføringen har likhetstrekk med gravarealet på Os gravlund. Den klare formen, den omrammende effekten og samhörigheten. (Øvre- og Nedre gravlund, Ålesund, Norge.)

Med en synsvinkel som følger de parallelle linjene i gravarealets lengderetning blir symmetrien i anlegget markant. (Modellfoto. Os gravlund, Halden, Norge.)

På Ängelholms kyrkogård har gravarealets utforming på bakkeplan en tydelig veksling mellom tett og åpen. Kompakte kvadrat fylt med lave busker skaper ryggdekning for tett sammenstilte gravminner. Avstanden mellom hvert av kvadratene er stor og skaper åpenhet. I modellen er buskene større og mer entydige enn det de er i virkeligheten. Denne enkle forsterkningen av gravarealets karakter underbygger vekslingen mellom det kompakte kvadratet og åpenheten i mellom. (Modellfoto. Ängelholms kyrkogård, Ängelholm, Sverige.)

Det som ikke kommer fram i modellen er hvordan fargene i gravarealet poengterer vekslingen mellom tett og åpent. Gravminnene og gravbeplantningen har ulike nyanser av rødt. Fargene i den tette sammenstillingen står i kontrast til den svakt grønne og åpne plenen. (Ängelholms kyrkogård, Ängelholm, Sverige.)

Sett fra bakkeplan blir detaljene i gravarealet viktigere. Samspillet mellom gravminnene og buskvegetasjonen blir en vesentlig del av opplevelsen. Tre-stammene blir store sammenlignet med de småskala gravarealene. (Modellfoto. Ängelholms kyrkogård, Ängelholm, Sverige.)

Tilsvarende som på Ängelholms kyrkogård står gravminnene også her med en ryggdekning av lav vegetasjon. Sammenstillingen tegner en buet linje. Motsetningen mellom tett og åpent er et tydelig virkemiddel som skaper vekslning i gravarealet. (Undersbo kirkegård, Larvik, Norge.)

Gravarealet består av to hovedkomponenter, den kompakte vertikale hekken og den åpne horisontale gulvflaten. Gravminnene er plassert tett inntil den stramt klippede hekken. Gravminnene inngår som en del av den vertikale veggen og underbygger hekken som et solitært og kompakt element. Et dryss av høstens løvfall fyller den horisontale gulvflaten og gir et motsvar til veggflatens gravminnedekor. (Östra kyrkogården, Jönköping, Sverige.)

Også her er gravminnene tett tilknyttet en kompakt vegg i kontrast til en åpen gulvflate. Innimellom buskene kan en skimte gravminnene. Mellom de kompakte busklinjene er det åpne areal med spredte bjørketrær. Det velkomponerte anlegget kan minne om et parkdrag, stedet som gravareal kan så vidt anes. (Hässleholms Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

Gravminnene står her tett inntil den lyse muren. Byggverket "sluker" ikke gravminnene på samme måten som hekken (øverst til venstre) og den lyse fargen gjør at de kommer tydeligere fram. (Sted, fotograf og årstall ukjent. Pfister 1952 s.94)

Et variert og detaljrikt gjerde omkranser et åpent gravsted. Gjerdets konstruksjon består av en transparent planteornamentikk. Bildets perspektiv gjennom gjerdet poengterer den transparente effekten. Gravminner i metall er festet til gjerdet. Tett bak gjerdet vokser vegetasjon. Et samspill av planteornamentikk og krypende greiner omkranser gravminnene. (Gamle Aker kirkegård, Oslo, Norge.)

To typer gravareal er sammenstilt. Et urnegravfelt er kompakt og komplekst. En omkransende terrengmur med nisjer til gravminneplater er åpen og enkel. I forgrunnen av fotografiet sees de enkle gravminneplatene som flukter med muren. I bakgrunnen, det kompakte urnegravfeltet hvor gravminnene varierer i størrelse, farge og profil. Muren danner et bakteppe for det komplekse og det komplekse supplerer det enkle. (Bragernes kirkegård, Drammen, Norge.)

Tre linjer tegner det rektangulære gravarealet. Hekkelinjen, gravminnerekken og den lange smale plenen. De skråstilte gravminnene danner en overgang mellom hekken og plenen. De lyse gravminneplatene og detaljene i bladverket i hekken tegner dekoren. Gressplenen står som et åpent og enkelt motstykke. Det dype fotoperspektivet får fram den enkle og gjentagende rytmen i gravarealet. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

På anonyme minnelunder, hvor det ikke er gravminner, blir blomstene ofte det som markerer stedet som gravareal. Blomster rundt trestammene skaper en tett og konsentrert markering av stedet. I kontrast den store og åpne gressplen og vannspeilets refleksjoner av tretaket og himmelen. (Västra kyrkogården, Halmstad, Sverige.)

ROMDANNELSER

Romdannelse

Gravplassen er i mange tilfeller et stort anlegg. For å gi gravarene en overskuelig størrelse får de som regel en underinndeling. Romdannelsenes oppbygningsmaterialer består ofte av vegetasjon, men også andre byggematerialer som stein, mur og treverk blir brukt. Romdannelsenes virkemidler varierer fra lave punkter og linjer som antyder en inndeling, til elementer som en kan gløtte forbi eller over, til høye vegger som danner mer lukkede rom.

I beskrivelsene av romdannelse gir jeg først noen generelle betraktninger om hvordan vegetasjonen som byggelement endrer seg gjennom året og hvordan dette gir endringer i opplevelsen av rommene. I denne sammenhengen nevner jeg også farger. Med vertikale flater slår fargene mot en på en mer direkte måte. Videre beskriver jeg hvordan ulike sammenstillinger skaper et spekter av romdannende former. Jeg tar for meg linjer og korridorer, rammer, vegger og tak. Gravplasser som fra de ble anlagt følger en overordnet plan har ofte tydelige romsekvenser. Disse beskriver jeg spesielt. Til sist nevner jeg gravarene som har romdannende vei- og gateforløp.

Vegetasjon er mye brukt som romdanner på gravareal. Årstidsvariasjonene kommer tett på når vegetasjon utgjør de vertikale fysiske skillene. Årstidene er derfor en viktig medspiller i den tredimensjonale utformingen. Blader som visner, greiner med snø, små skudd som spirer, humler som surrer. Lerkehekken på Västra kyrkogården i Karlstad er sistemann ut. På sene høstdager lyser den opp. (Östra og Västra kyrkogården, Karlstad, Sverige.)

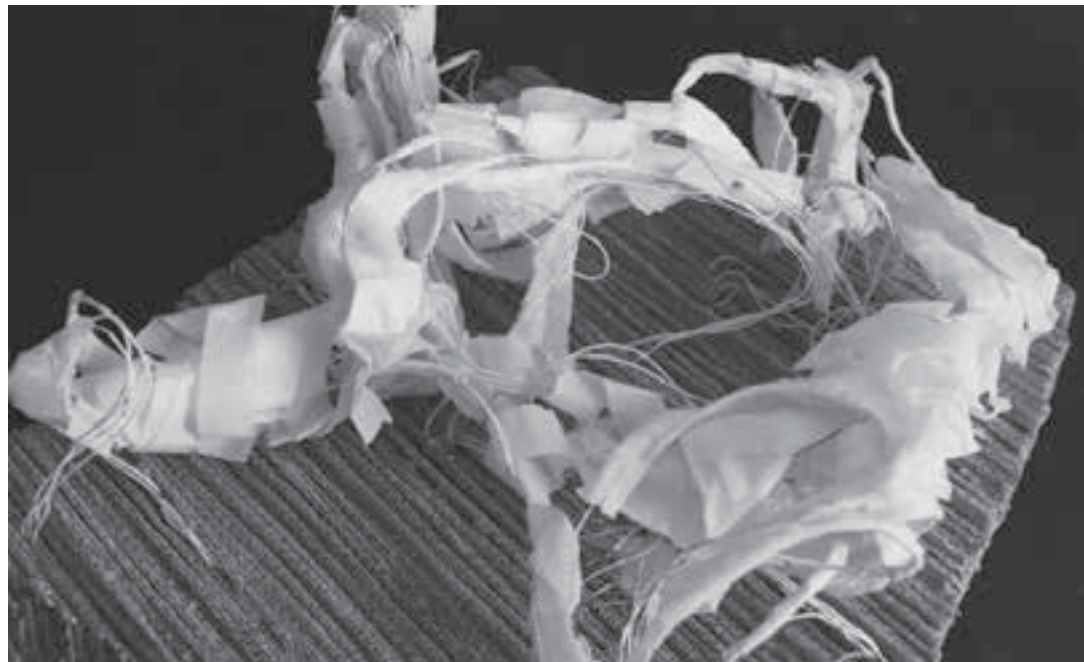

Om vinteren går vegetasjonen i dvale. Det er stillstand i veksten. Gravarealet endres av ytre påvirkning. Snø og rim legger seg på overflatene. På fotografiet fra Sejs Svejlbæk kirkegård kommer kontrasten mellom den lyse horisontale snøen og den mørke vertikale hekken tydelig fram. De enkle romdannende formene blir lett å lese. (Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Kontrastene er store når vinteren ebber ut og våren kommer. Knopper brister, fugler synger og det blir lysende grønt. På Greve kirkegård kommer våren godt til syne i den vertikale flatekomposisjonen. (Greve kirkegård, Greve, Danmark.)

I modellen har jeg tatt utgangspunkt i et gravareal hvor den romdannende vegetasjonen har et viltvoksende uttrykk. Det er vinterstid, og et tungt snødekke har lagt seg over de krokete greinene. Med snødekket er den ville karakteren i greinstrukturen ytterligere forsterket. (Modellfoto. Ordrup kirkegård, Gentofte, Danmark.)

Det markante vertikale og den ofte rene overflaten i den bygde veggen gjør fargesettingen godt eksponert. Farger er et sterkt virkemiddel som har stor innvirkning på helhetsopplevelsen. Med ulik kulør- og lysstyrke skapes det brede spekteret av fargenyanser. Her på Assistens kirkegård er det brukt kulørsterke farger. Hver av gravstedene har sin malte fargeflate som definerer det enkelte gravsted. (Assistens kirkegård, København, Danmark.)

En kulørsvak mur skaper et sammenhengende bakteppe for de mange gravstedene som ligger relativt tett. Et stort spekter av kulørsterke gravblomster markerer det enkelte gravsted. (Haslum kirkegård, Bærum, Norge. Kirkedepartementets bildearkiv.)

Spilene i veggflaten, de ulike enkeltstående elementene og vinterhalvårets lyse gressfarge har alle kulørsvake farger. Den helhetlige opplevelsen av gravarealet er avdempet og lite framtrepende. (Højen kirkegård, Frederikshavn, Danmark.)

Mørke skygger fra høye tette trær og et mørkt grønt bladverk gir mørke fargetoner til stedet. Korridorens romdannende vegetasjon ligger i samme mørke fargeskala, men skiller seg likevel ut fra sine omgivelser. Kombinasjonen av en annen struktur og en annen kulør markerer ganglinjen. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Det at bøketrærne ikke er like store og at de står i en uregelmessig linje gir en dynamikk i den romdannende linjeføringen. Disse klypte bøkeformene er for små til å være trær og samtidig for store til å være busker. Sammenstillingen er for lite lineær til å være en hekk eller en trerekke og samtidig for mye på rekke til å være et skogholt. Gravminnenes forskjellige størrelse, uregelmessige utforming og varierende refleksjon underbygger dynamikken i rommet. (Norra begravningsplatsen, Stockholm, Sverige.)

I parallelle linjer med gravrekkene er det plantet et stort antall ulike buskvekster. Forskjellige farger, fasonger og løvstrukturer skaper en veksling. Den smale korridoren og den kompakte sammenstillingen gir et tett, bugnende og overveldende inntrykk. (Vestre Aker kirkegård, Oslo, Norge.)

Rette gravrekker danner linjer i det åpne gravarealet. Syrinhortensiaens voluminøse og løse vekstform visker ut noe av det stramme uttrykket som ligger i gravrekkenes stramme linjeføring. (Undersbo kirkegård, Larvik, Norge.)

I modellen har syrinhortesiaen fra Undersbo kirkegård vokst seg høy. I tillegg har jeg lagt til en ekstra vegetasjonsrekke slik at det oppstår en korridoreffekt med både vegger og tak. Gjennom denne fortolkningen, blir den romdannende effekten av de blomstrende buskene mer betydningsfull. Med levende byggematerialer vaier taket med vinden, veggene slipper lyset inn og fargene skifter med de ulike årstidene. (Modellfoto. Undersbo kirkegård, Larvik, Norge.)

Den åpne strukturen i buskrekke gir en transparent rominndeling. (Modellfoto. Undersbo kirkegård, Larvik, Norge.)

De tre påfølgende fotografiene har mange likhets-
trekk og alle er tatt på Hässleholms Östra begrav-
ningsplats. Tåke og rim ligger som et slør over
gravarealene. Detaljer og elementer i bakgrunnen
viskes ut. Konturene av de presist klippede hekkelin-
jene er lett å lese. (Hässleholms Östra begravnings-
plats, Hässleholm, Sverige.)

Alle hekkelinjene har et enkelt formspråk og en
gjentagende rytme. Fotovinkelene understreker per-
spektivvirkningen i de lange hekkelinjene. Grav-
arealenes overordnede inndeling har en regelmessig
rytme av korridorer og hekkelinjer. (Hässleholms
Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

Hekkelinjene har en innebygd struktur som danner
en enkel rommarkering for hvert av gravstedene. Et
lite lukke innhyller gravminnene. Underinndeling-
en er stram, proporsjonene og utformingen av de
mange gravrommene og gravminnene er gjentagen-
de. En jevn rytme følger linjene gjennom gravareal-
et. (Hässleholms Östra begravningsplats, Hässle-
holm, Sverige.)

I modell prøver jeg ut med belysning på de kuleformede hekkelinjene. Når lyset kommer inn fra siden danner den mørke skyggesiden en stor kontrast til den neste hekkelinjen som fanger lyset. Med et kraftig sidelys får korridoren en tydelig todeling. I mellom hver av kulene er det et lite gløtt. Her siver lyset ut gjennom smale sprekker og tegner en rytme som understreker regelmessigheten i hekkelinjen. (Modellfoto. Hässleholms Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

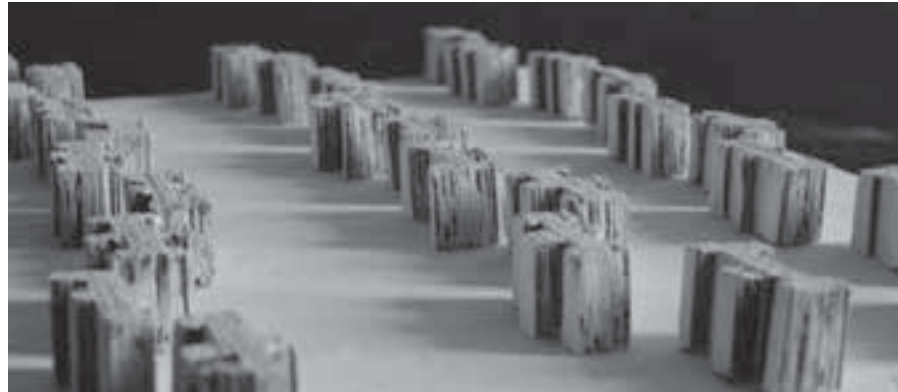
Gløttene mellom hver busk gjør at en kan se gjennom gravarealet på tvers av de langsgående rominndelingene. De mange lagene med kuler gir dybdevirkning. (Hässleholms Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

Mange små hekkemoduler bygger til sammen en linjestruktur som fyller hele gravarealet. Modulenes plassering er vekslende og skaper en dynamikk og lekenhet i linjeføringen. Hver hekkemodul rommer et eller flere gravsteder. Størrelse og utforming av det enkelte hekkerom er tilpasset gravstedene. På den måten er variasjon og dynamikk videreført i den underordnede rominndelingen. (Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

I modellen står hekkemodulene tettere sammenstilt. Vekslingen mellom åpent og lukket og de ulike typene hekkerom blir hyppigere. Den karakteristiske linjestrukturen blir på den måten forsterket. Noe blir framtrædende og noe blir tilbaketrukket. Noe blir lyst og noe blir mørkt. Bøkehekken har i virkeligheten en ensartet overflate. Jeg gir hekkemodulene en vertikal linjestruktur. Med denne endringen får gravarealet en ny karakter. De stramme formene kan gi assosiasjoner til bygninger. Uavhengig av målestokk kan modellbildene minne om en bystruktur. (Modellfoto. Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Sett ovenfra kommer vekslingen i sammenstillingen tydelig fram. (Modellfoto. Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Mange mellomrom og ulike hekkerom skaper et gravareal med mange små romopplevelser. (Modellfoto. Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

De presise hekkerammene omkranser de frodige og viltvoksende gravstedene. Gjennom den tette sammenstillingen forsterkes de to ulike karakterene. De stramme rammene blir tydelig markante og det viltvoksende så veldig livskraftig. (Butterup kirkegård, Holbæk, Danmark.)

Ulike rektangulære former tegner omrammingen av gravstedene og gir de indre rommene ulike proporsjoner. Et tak av langstrakte greiner brer seg over noen av gravstedene. Med de to komponentene, hekker og langstrakte greiner, er et fleksibelt rommodulsystem skapt. Som i en bystruktur oppstår smale smug og åpne plasser. Trær danner tak over flere av kvartalene. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Hekkene tegner en romstruktur hvor en går inn i en smal passasje med avlukker til hver side. I kontrast til hekkerommens grove vegger er gravminnet utpreget glatt, rent og hvitt. Sollyset som faller inn understeker kontrasten i hekkens grove struktur og gravminnets sirlighet. (Arendal kirkegård, Arendal, Norge.)

En helhetlig omramming skapes av en trinnvis oppbygning av store og parallelle linjer. Gangstien, de lave gravarealene, de høyere hekkene og til sist de store trærne. (Skovlunde kirkegård, Ballerup, Danmark.)

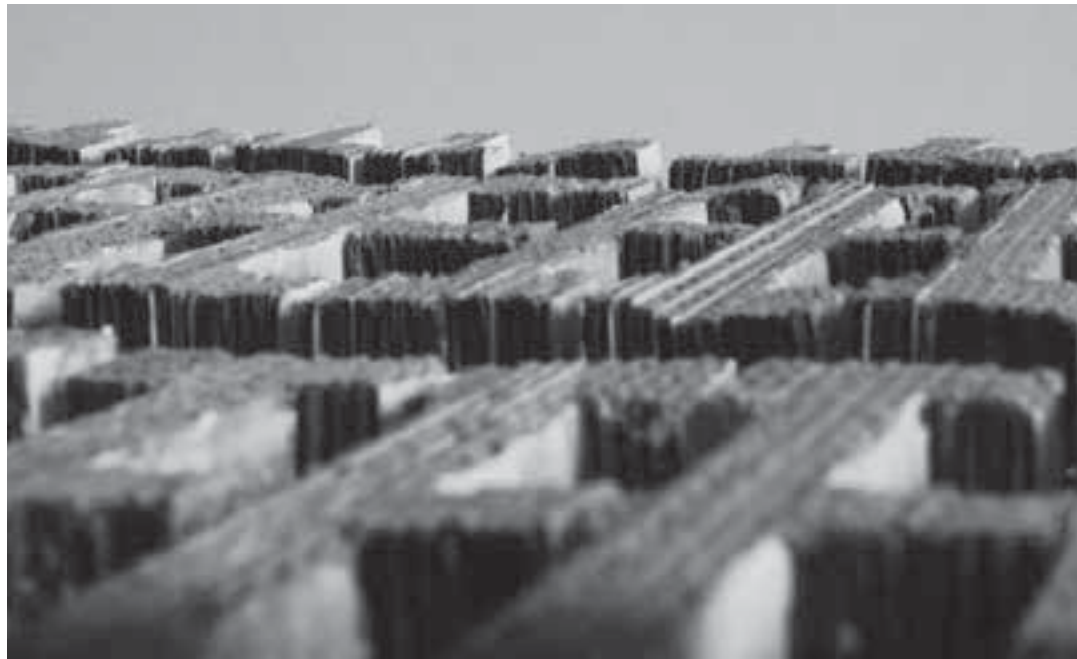

Det kraftige og omrammende hekkesystemet danner små beskyttende hulrom omkring gravstedene. Utsnittet i fotografiet understreker gravarealets to dimensjoner, det lille lukkede gravstedet og den uendelige mønstrede flaten. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Her har små og lave hekker opprinnelig omrammet små og smale gravminner. Så kom det likevel store gravminner og det i utgangspunktet stramme hekkesystemet har innrettet seg. De ikke lenger snorrete linjene i de skrått tilpassede hekkene og de mange ulike og tett sammenstilte gravminnene tegner et lekent og lite formelt gravarealuttrykk. (Solheim gravplass, Bergen, Norge.)

Gravarealet på Mariebjerg kirkegård er i seg selv så enkelt at en modell vanskelig kan vise det enklere. Som et eksperiment har jeg lagt inn en fortolkning. Inne i hver av hekkerommene er to motstående vegger malt lyse. Effekten av den lyse fargen er stor. Den hvite veggen fanger lyset inn i det lille rommet. For den helhetlige oppfattelsen av gravarealets mønsterflate gir det en kraftig lys- og skyggeeffekt. (Modellfoto. Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Ved å endre fotovinkelen på modellen nitti grader blir mønsterflaten underordnet hver av de store hekkemodulene. (Modellfoto. Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

De mange stakittgjerdene rammer inn hvert enkelt gravsted. Innrammingen er delvis transparent. Gjennom spaltene skimtes nabograven. Du er alene ved graven, men ikke helt alene likevel. Med de hvite og nymalte stakittgjerdene får gravarealet et forfint uttrykk. (Fjaltring kirkegård, Lemvig, Danmark.)

Det romavgrensende smijerngjerdet har en åpen struktur. Funksjonen som avgrensning er tydelig, mens den romavgrensende effekten for den besøkende på graven er mindre. Linjeføringen i smijernarbeidet har likhetstrekk med planteornamentikk. Når klatreplantene vokser seg til litt mer, vil snart gjerdet inngå som en del av omgivelsene. (Arendal kirkegård, Arendal, Norge.)

I modellen er den transparente strukturen i det omrammende gjerdet fra Arendal kirkegård gjort bredere og kraftigere. Når en ser gjerdet mitt imot kommer mønsteret klart fram. Sett fra en skrå vinkel framstår gjerdet mer som en lukket vegg. Denne forskjellen skaper variasjon i omrammingen. (Modellfoto. Arendal kirkegård, Arendal, Norge.)

Innrammingen av familiegravstedet har en gradvis komposisjon som starter i gulvflaten og bygger seg oppover med hekker i ulike høyder, skråstilte og vertikale gravminner og en omkransende mur. Komposisjonen er stram, samtidig som den frodige vegetasjonen myker opp de rette linjene. Mange elementer er samlet på et relativt lite areal. De mange detaljene kan minne om et innredet stuerom. Et mønstret teppe på gulvet, en frodig mønstertapet på veggen, skråstilte stoler i hjørnene og to familieportretter på veggen. (Frederiksberg ældre kirkegård, Frederiksberg, Danmark. Fotograf ukjent, 1959. Frederiksberg Stadsarkiv.)

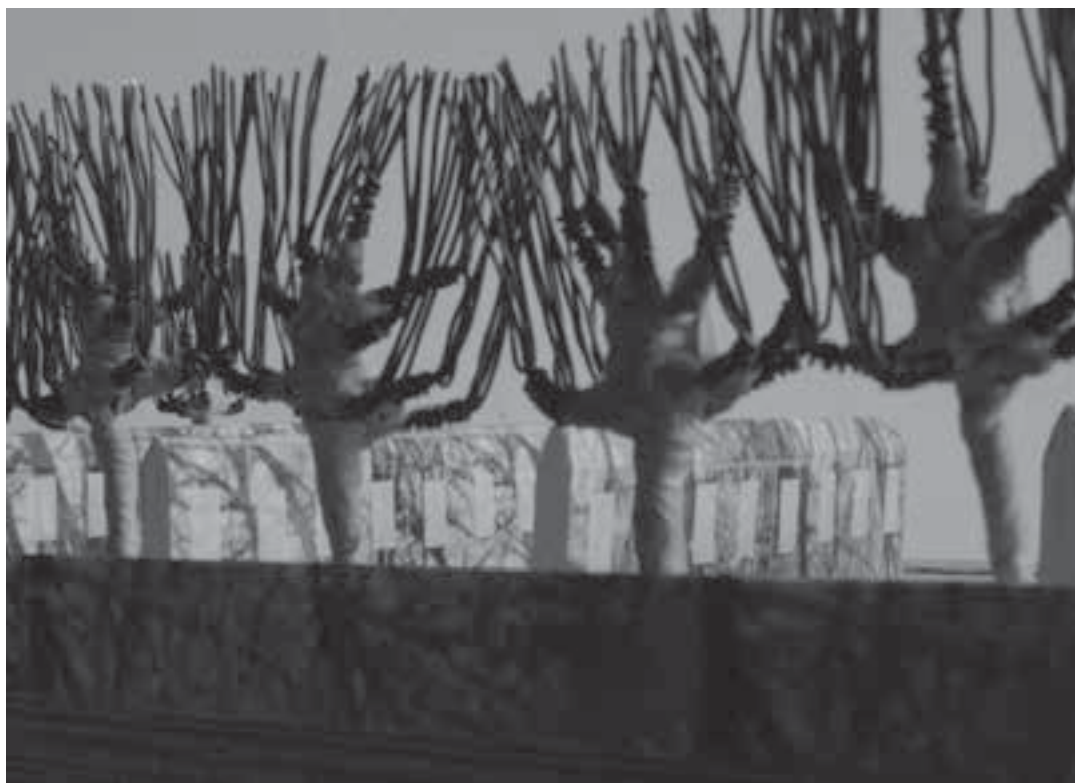
Viltvoksende blomster, busker og trær skaper en myk ramme omkring gravarealet. Gravminnene stikker opp mer eller mindre tilfeldig mellom bladverk og busker. Et varsomt vedlikehold gir inntrykk av uberørt natur. Skogbrynets artsmangfold, krypende planter og lange nyskudd som kryper langs bakken. Gravrommet er lite og den utemmede naturens rørelser kommer tett på. (Kirkelandet gravsted, Kristiansund, Norge.)

I modellen er konseptet fra gravarealet på Kirkelandet gravsted utprøvd i et større format. Det perforerte silkepapiret illustrerer vegetasjon som omkranser og skaper en ramme om gravarealet. Mengden med vegetasjon kan i utgangspunktet oppleves som en stor masse. Men ved å se litt nærmere på den, består omrammingen av tre horisontale vegetasjonssoner. I front et lavtvoksende felt hvor gravminnene stikker fram. I midten en tettere skogsformennelse. I bakkant den høyeste vegetasjonen som et transparent bladverk mot himmelen. Med ulike horisontale soner får vegetasjonsrammen et mer nyansert formspråk. (Modellfoto. Kirkelandet gravsted, Kristiansund, Norge.)

To svært ulike veggelementer, den ene over den andre, danner tilsammen en høyreist gravminnevegg. Den hvite muren har mange likhetstrekk med større menneskeskapte byggverk. De formklippede trærne har utviklet kraftige koller gjennom mange års gjentakende klipping. Begge bestanddelene i den høyreiste veggen er karakterfulle og representerer hver sin ytterlighet. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

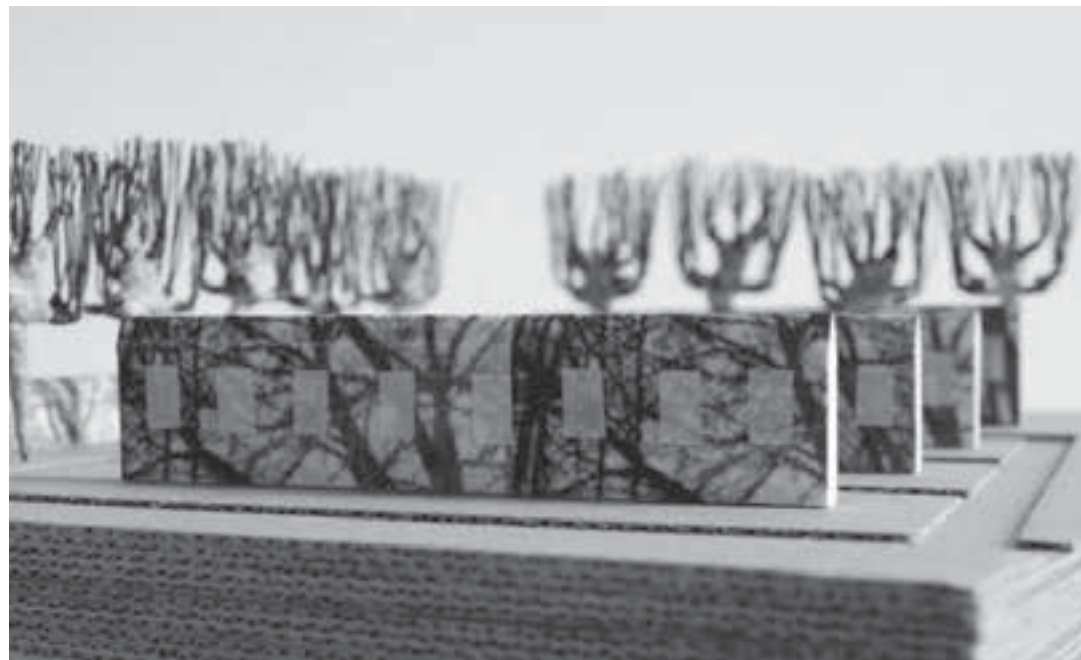

Gravarealet med gravminneveggene på Skogskyrkogården har flere kvaliteter som jeg ser muligheter å arbeide videre med i modell. To modeller viser to ulike aspekter. Et par av gravminneveggene er delvis tilvokst med klatreplanter. I denne modellen sitter klatreplantenes trådverk på alle gravminneveggene. Et linjespill fyller flatene. De svart/hvite tegningene har mye til felles med de vinternakne trærne. Til sammen tegner de et grafisk uttrykk som er et av vinterens sterke karaktertrekk. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

I denne modellen er veggens glatte overflate og trærnes kraftige struktur karakterisert. Den samme lyse fargetonen på begge elementene gjør dem lettere å sammenligne. Lyset faller jevnt på den lyse og glatte vegg. I den grove greinstrukturen skapes derimot et spekter av lys og skyggevirksomheter. I sammenstillingen kommer egenarten for hver av de to elementene tydelig fram. Veggene framstår enda glattere, hvitere og sartere. Greinstrukturen enda grovere, kraftigere og villere. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

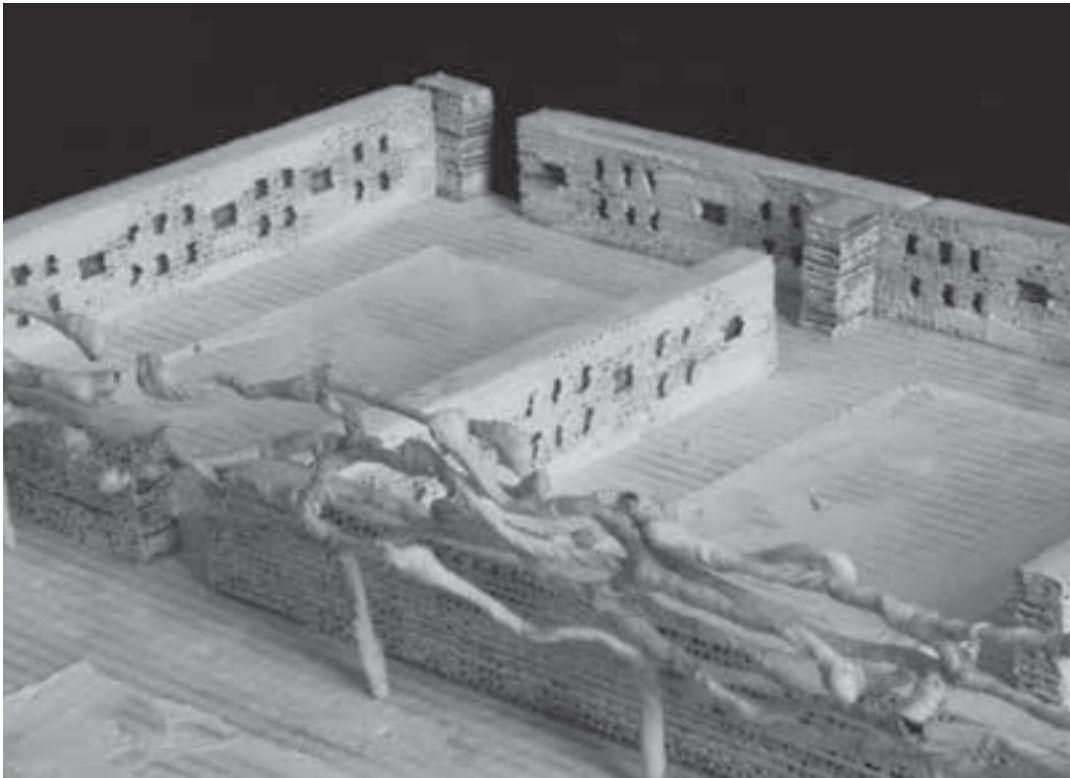

I begge modellene er en ekstra rekke med trær lagt til. En omkransning fra to sider understreker trærnes romdannende effekt omkring gravarealet. Det horisontale transparente sjiktet av greinstruktur skaper en overgang mellom de massive veggene og det åpne himmeltaket. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

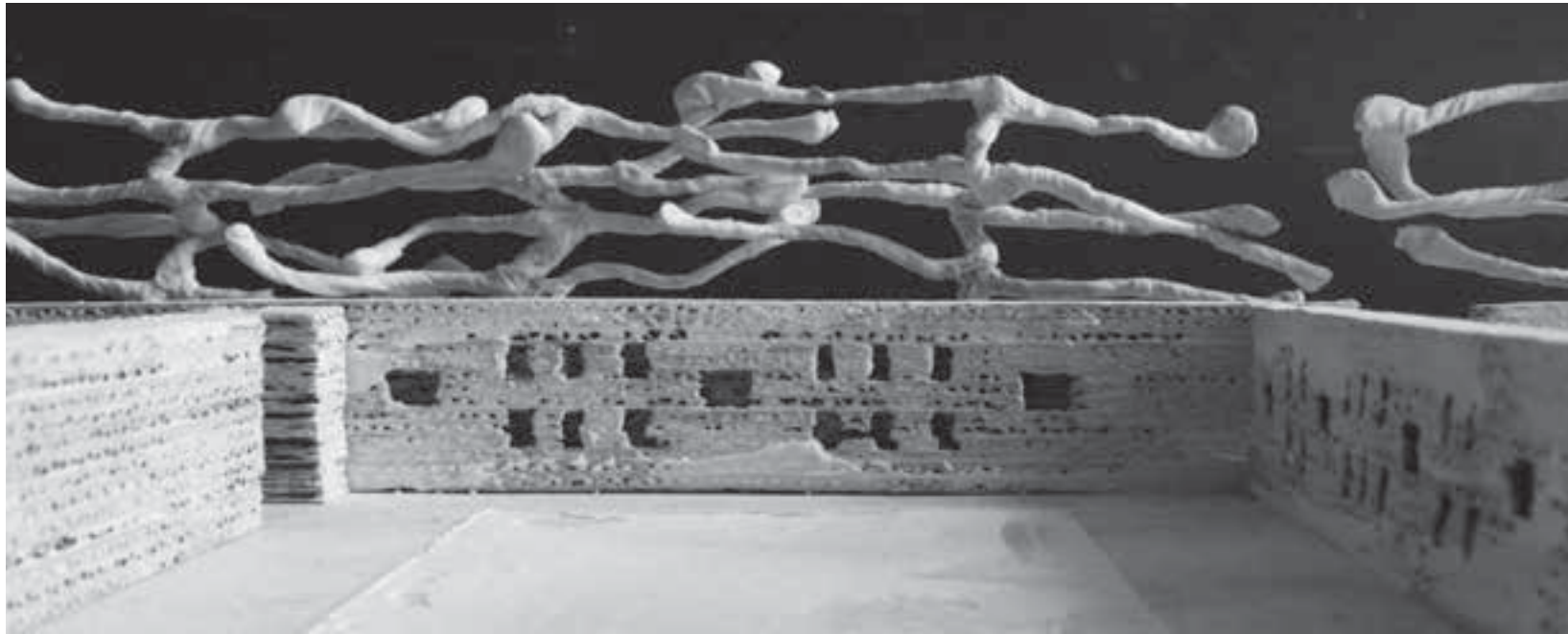

Urneveggene i kolumbariet har en relativt lav høyde og et tydelig lengdeformat. Disse proporsjonene gir urnegården en luftig opplevelse til tross for at omrammingen består av tette vegger på alle sider. Himmelen, fuglene og vinden i trærne gjør at utefølelsen er nærværende i det omsluttete rommet. Urnene i veggen er plassert i nisjer og danner en langsgående mønsterrytme i veggflaten. Små personlige komposisjoner tilfører variasjon til urneveggens mønsterflate. (Krematoriekirkegården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

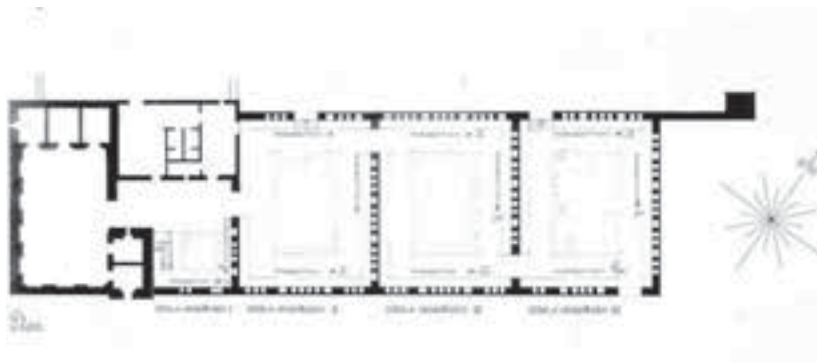

I modellen har jeg beholdt det høye detaljnivået i urneveggene. Gulvet har i virkeligheten et vintergrønt dekke. Den mørke gulvflaten er forenklet til en hvit rektangulær flate som fanger opp lyset. Trærne i bakkant er omformet for å tilpasses det helhetlige uttrykket. (Modellfoto. Krematoriekirkegården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

I arbeidet med modellen har jeg fortolket flere av elementene for å forsterke det horisontale formspråket. I tillegg til det langsgående nisjemønsteret har veggene i modellen fått en langsgående linjestruktur. Den beskjærte trerekken i bakkant av urneveggene er i modellen espaljert med lange slanke horisontale greiner. På den måten kommer det særpregede lengdeformatet i urnegården tydelig fram. Resultatet av modellarbeidet viser et helhetlig og ensartet formspråk. (Modellfoto. Krematoriekyrkogården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

Kolumbariet består av tre urnegårder som sees til høyre i planen. (Illustrasjonsplan. Krematoriekyrkogården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige. Per Friberg, 1964. Helsingborgs kyrkogårdsförvaltning.)

Åpningene inn til urnegårdene er relativt smale. Et lite gløtt inn gir en fornemmelse av hva som befinner seg innenfor. (Modellfoto. Krematoriekyrkogården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

I tilknytning til et par av ytterveggene på kapellet på Uppsala gamla kyrkogård er det etablert en navnet minnelund. Navneplatene er sammenstilt med et svart espalier. Til sammen danner de en mønsterflate som dekker hele veggene. De pårørendes blomster danner et fargerikt rektangel i gulvflata. Disse to elementene, det ene knyttet til veggene og det andre til gulvet, danner til sammen hovedkomponentene i den navned minnelunden. Det enkle og forutsigbare i komposisjonen skaper et ryddig og rolig rom. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige.)

Kolumbariet består av fire urnevegger som til sammen danner et atrium. I veggflatene er det nisjer som samler gravminnene til større enheter. Duse farger i gravminnene, svake skyggeoverganger i nisjene og sjatteringer i den lyse veggflaten skaper et sart uttrykk. I bildeutsnittet er himmelen tatt med. I lyset fra himmelen tegnes det stille rommet. (Krematoriekirkogården, Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige.)

Innsiden er gravplassmuren er benyttet som fondvegg med plass for gravminner. Noen av gravminnene er integrert i muren, andre er festet utenpå. Enkle geometriske former tegner gravminnene. Den geometriske likheten skaper et overordnet formspråk. Ulike farger, dimensjoner og komposisjoner gir likevel et individuelt uttrykk for det enkelte gravsted. (Assistens kirkegård, København, Danmark.)

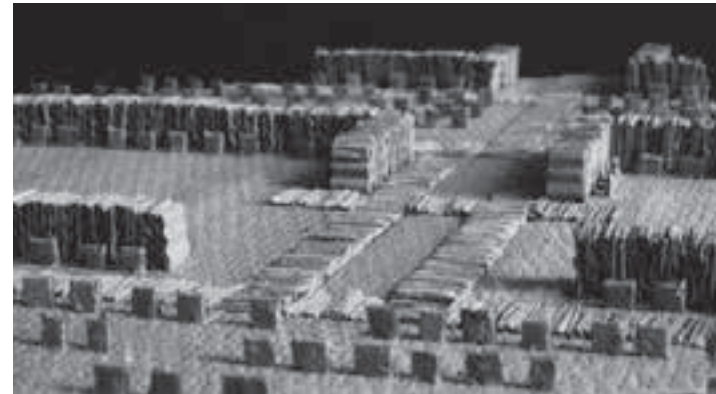
En stor og svakt nedsenket terrengform og frittstående sirkelformede hekkerom danner et gravareal med skiftende og uforutsigbare romsekvenser. Rommene tegnes med avrundede og bevegelige linjeføringer. Høstløvets tilfeldige dryss over gulvflaten forsterker mangfoldet i de ulike romdannelsene. (Östra kyrkogården, Jönköping, Sverige.)

Et stiforløp langs en akse er utgangspunktet og bindeleddet i et komponert romforløp i flere sekvenser. Langs den markante akse deles, splittes og samles stien igjen. Ståstedet under fotograferingen og bildeutsnittet understreker den symmetriske akse. Kombinasjonen av de våte hellene og den lave vintersola gjør at den varierte ganglinjen kommer tydelig fram. (Bragernes kirkegård, Drammen, Norge.)

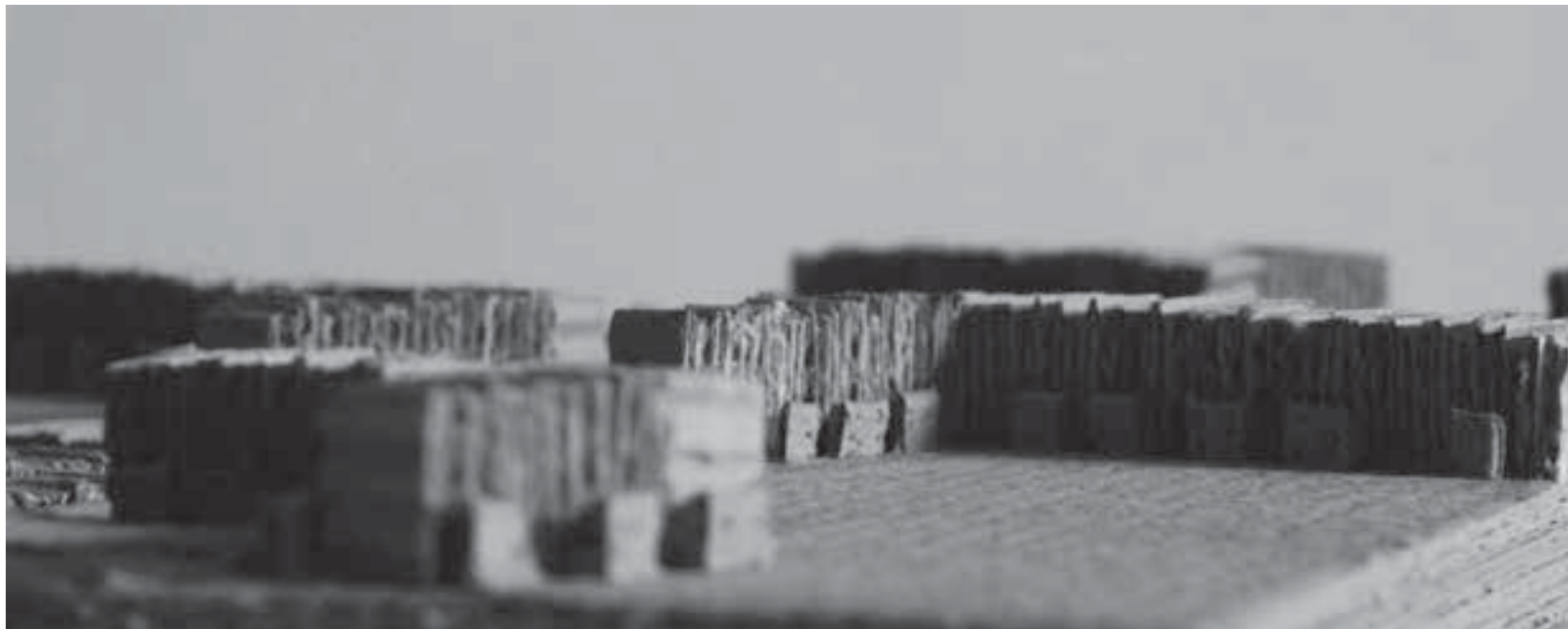

De mange, lange og likt klippede hekkene danner en romkomposisjon i mange like og etterfølgende sekvenser. Når en ser utover gravarealet gir de repeterende hekkene et nesten uendelig dybdeperspektiv. Hver av hekkene omslutter en gravrekke. Inn gjennom smale passasjer får en et lite gløtt inn til gravene. (Fladbjerg kirkegård, Frederikshavn, Danmark.)

Modellen fra Bragernes kirkegård er et eksperiment hvor alt har samme farge og alt har en form for tekstur. De mange ulike strukturene stjeler oppmerksomheten fra romsekvensene som er en vesentlig del av utformingen. (Modellfoto. Bragernes kirkegård, Drammen, Norge.)

Når modellen fotograferes fra et ståsted utenfor stilen forsvinner opplevelsen av det strengt symmetriske i anlegget. (Modellfoto. Bragernes kirkegård, Drammen, Norge.)

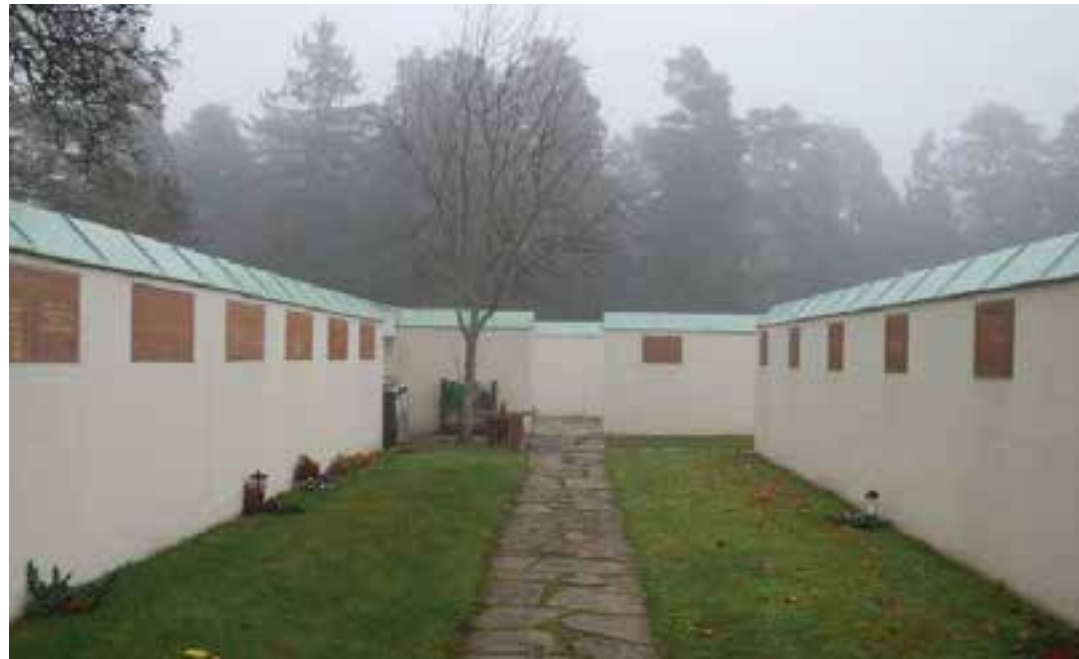

Parallele urnevegger danner et regelmessig og stramt romforløp. En utskåret passasje lager et dybdeperspektiv gjennom gravarealet. Et litt uvanlig, men utsøkt fargevalg gir gravarealet særpreg. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

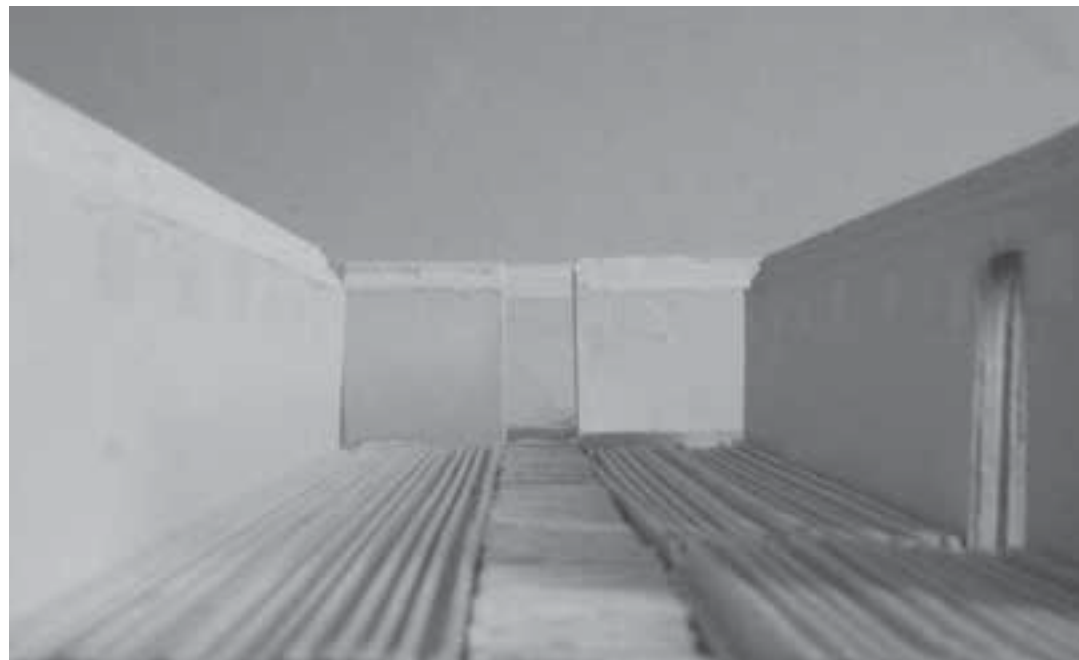

I modellen har jeg fjernet detaljene slik at blikket ledes mot de store urneveggelementene. De klare formene, den rene hvite overflaten og den gjentakende rytmen danner med få virkemidler et entydig romforløp i sekvenser. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

Helleganger følger midtlinjen i rommene. Disse understreker symmetrien i anlegget. I partiene inn mot veggene er det gressplen. Gangstien, gressplenen og urneveggene danner tydelige perspektiviske linjer som forsterker dybdevirkningen. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

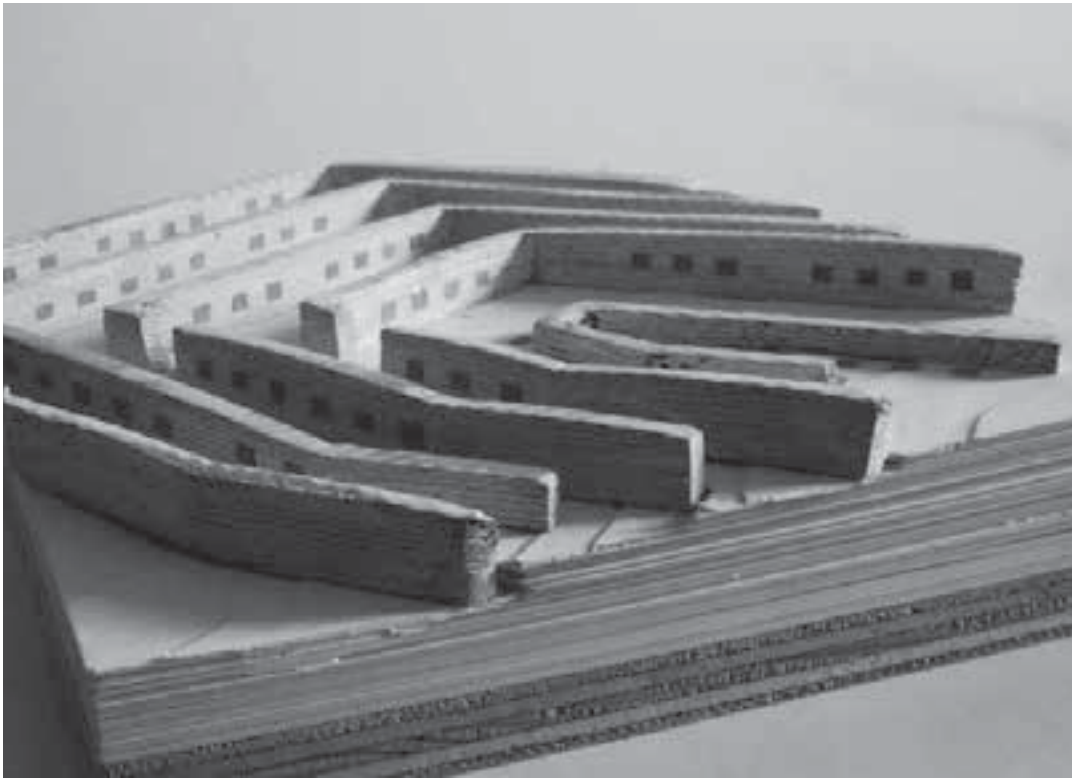

I modellen er gressflatene erstattet med en retningsbestemt gulvflate hvor parallelle linjer følger hovedretningen i gravarealet. Dette forsterker den perspektiviske virkningen ytterligere. Tydelige skyggevirkninger understreker karakteren i gulvflaten. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

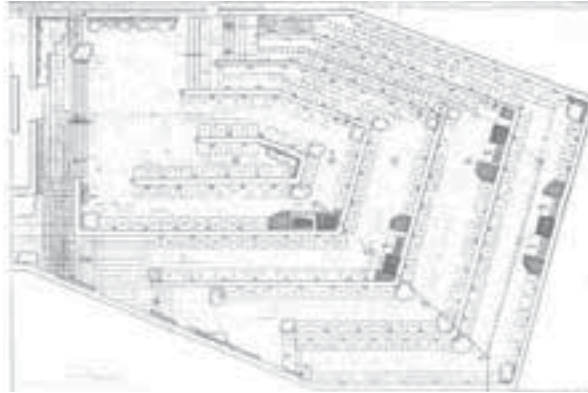

Gravarealene består av langstrakte betongvegger som lag på lag deler det skrånende terrenget inn i lange smale vinkelformede korridorer. Gravminnene er festet med fast høyde et stykke oppe på veggene. Materialbruken og utformingsprinsippet er gjennomgående for hele anlegget og skaper en klar sammenheng. Høyden på veggene gjør at en opplever et rom av gangen og en kan lett få følelsen av å oppholde seg i en labyrinth. Fotografiet er tatt på strak arm og fra et av få steder hvor det er mulig å se mer enn et rom av gangen. (Haslum kirkegård, Bærum, Norge.)

Etter befaringen på Haslum kirkegård hadde jeg ingen klar fornemmelse av den overordnede strukturen av gravarealet. Først under oppbygningen av modellen får jeg en forståelse av helheten. Mer enn at jeg har forenklet eller fortolket i modellen, er denne modellen en hjelp til å forstå stedet. Lag på lag bygger veggene seg utover og nedover i terrenget. Fra hver terrasse får en utsyn til omgivelsene som gir en viss åpenhet i det ellers lukkede anlegget. (Modellfoto. Haslum kirkegård, Bærum, Norge.)

Sett i plan kommer vinkelformen på de mange korridor-lignede gravrommene tydelig fram. (Gravplan. Haslum kirkegård, Bærum, Norge. John Engh, 1966. Kirkegårds-kontoret, Bærum kommune.)

Kjernen eller utgangspunktet for linjenes videre bevegelser i anlegget starter øverst og sentralt med en liten og lav mur. (Modellfoto. Haslum kirkegård, Bærum, Norge.)

Dette modellbildet er fra den nordre delen av anlegget hvor veggene står tettere. Fra dette ståstedet kommer de ulike nivåene på veggene tydelig fram. I tillegg er det interessant å se den kraftige lyskontrasten som oppstår på bakgrunn av den åpne passasjen mellom to nivå. (Modellfoto. Haslum kirkegård, Bærum, Norge.)

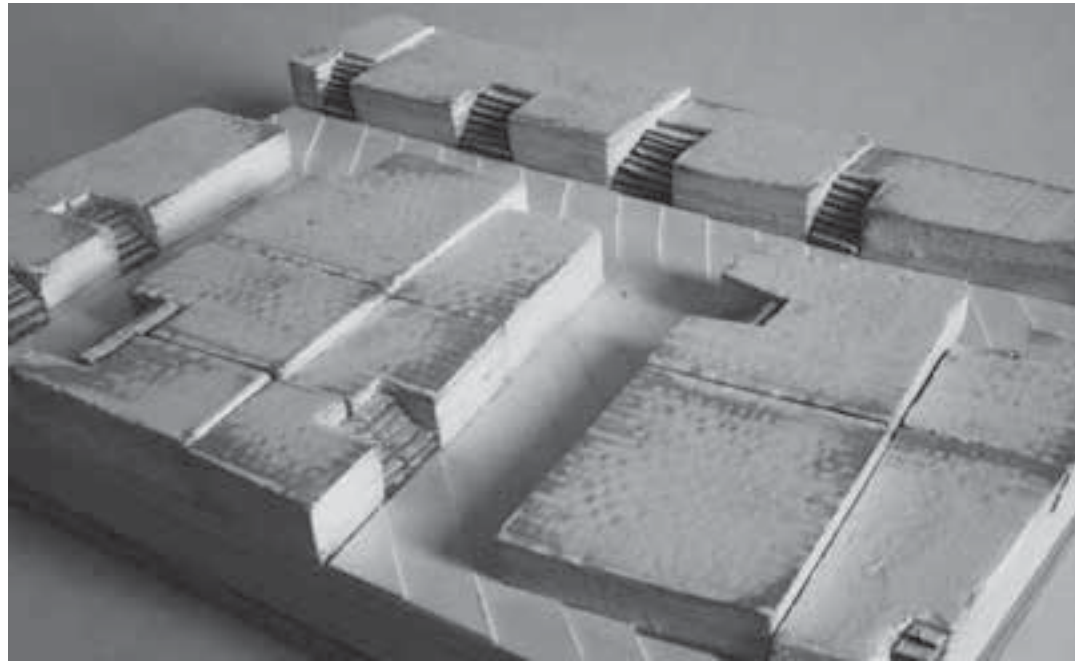
Her er gravene bygd høye og gravarealet får likhets-trekk med et bygatesystem. Flere graver er plassert inntil hverandre og til sammen danner de en kvartalsstruktur. Hver av gravene har en integrert trapp som gjør det mulig å komme opp på graven der gravstedet med gravminne og blomster ligger. Fotografiet viser hvordan gravarealet oppleves fra "gatenivå". (Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

Gravkammer, eller også kalt mausoleum, står her som hus langs et gateløp. Den gode plassen omkring gravkamrene gir assosiasjoner lik hus med hager i et villastrøk. Det enkelte gravsteds store areal og de påkostede og rikt dekorerte gravkamre gir et imponerende, men også overdådig uttrykk. (Norra begravningsplatsen, Stockholm, Sverige.)

I arbeidet med modellen fra gravarealet på Kirkelandet gravplass har jeg konsentrert meg om å få fram formspråket i gravarealets rutestruktur. Linjene i mellom gravene er uttrykt med små sprang eller smale sprekker. Vegsystemet er tilsvarende uttrykt med store høydeforskjeller og brede avstander. De smale og brede linjene speiler et i utgangspunktet regulært system, men som på bakgrunn av skrå vinkler gir uregelmessighet i rytme og komposisjon. (Modellfoto. Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

Trappene opp til toppen av gravene skaper flere brudd i gateløpet. Dette forsterker uregelmessigheten som allerede ligger i gravarealets utforming. (Modellfoto. Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

TERRENGVARIASJON

Terrengvariasjon

Terrengvariasjonens eller høydeforskjellenes virkemidler ligger i formgivningen av terrenget. Allerede i slake skråninger har terrengbehandlingen innvirkning på utformingen av gravarealene. Ved store høydeforskjeller framstår gravarealene dramatisk annerledes. I en del tilfeller er kreativiteten stor, og en kan tenke at det var heldig at det ikke var flatt terreng tilgjengelig.

I beskrivelsene av terrengvariasjonen forklarer jeg først litt om hvordan gravareal, i utgangspunktet ment for flatt terreng, tilpasses det skrånende terrenget. Videre beskriver jeg et spekter av gravarealuttrykk i kombinasjon med ulike terrengformer som skråninger, hauger, nivå, terrasser og store landskapsformer. Det finnes mange måter å formgi gravareal ved hjelp av terrasser. I flere av beskrivelsene forklarer jeg også hvordan terrasser kombineres med andre gravarealutforminger.

På gravplasser med høydeforskjeller blir ofte formgrep fra flate gravareal tilpasset det skrånende terrenget, gjerne i kombinasjon med noe nytenkning. På Solheim gravplass er det mye brukte horisontale hekkesystemet som omrammer det enkelte gravsted tilpasset et skrånende terreng. Øverst og nederst er hekkerammene horisontale, mens sidekantene av rammen følger skråningen. Den skrå vinkelen gir et godt innsyn på gravarealet og gravene står litt mer på utstilling. Fotografiet er tatt fra siden for å synliggjøre høydeforskjellen. (Solheim gravplass, Bergen, Norge.)

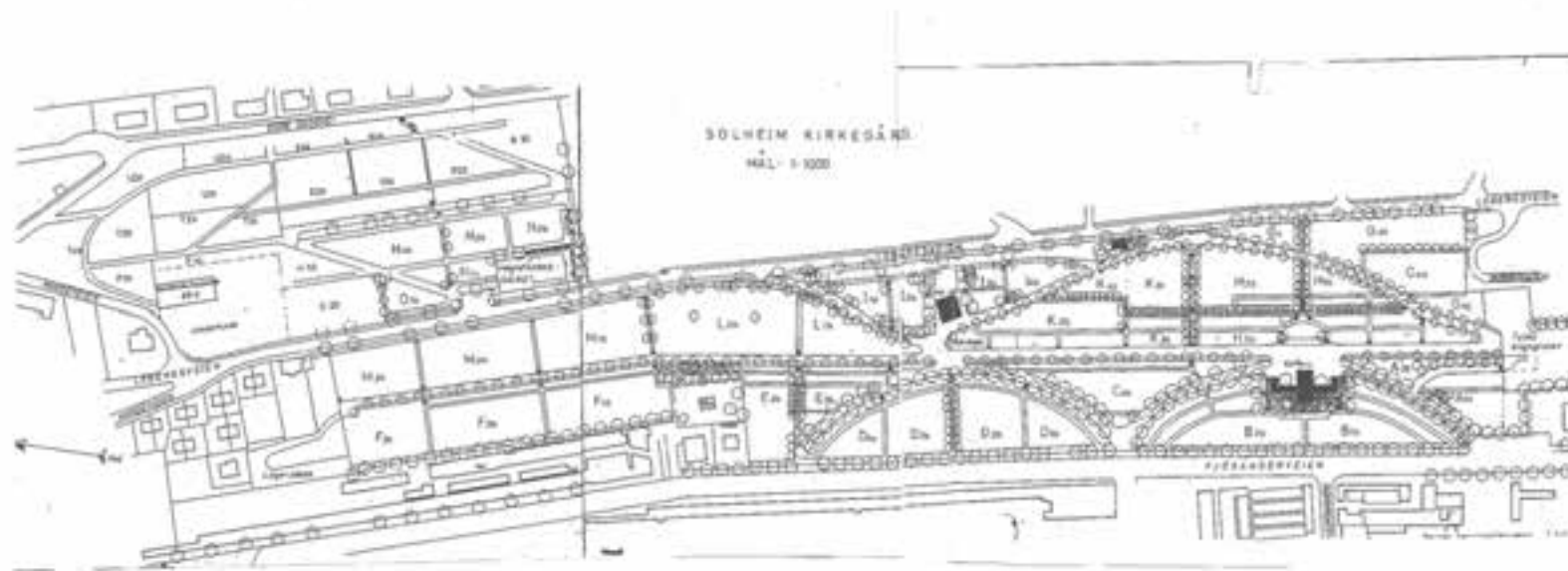
Terrengmurer gir god utnyttelse i bratt terreng. Her flukter terrengmuren i bakkant av gravminnene. Sett nedenfra binder murkanten de mange gravminneelementene sammen til et enhetlig formuttrykk. Sett forfra oppleves gravminnene nærmest som svevende med gravplassens utsikt som bakgrunnsteppe. (Solheim gravplass, Bergen, Norge.)

Skogskyrkogården i Karlstad ligger i en stor dødisgrop. Terrengtilpasninger er her en viktig del av gravarealets uttrykk. Deler av gravarealene ligger i nesten uframkommelig terreng. Stigelignende trapper gjør det mulig å komme opp til gravarealene på neste nivå. Mindre hyller i terrenget gir plass til små avgrensede gravsteder. (Karlskoga skogskyrkogård, Karlskoga, Sverige.)

Solheim gravplass ligger i en stor sammenhengende skråning. På planen kan en lese de mange langsgående linjene som følger kotene i terrenget. Ganglinjer, trekker og lange smale gravareal følger det samme langstrakte formspråket gjennom hele gravplassen. (Illustrasjonsplan. Solheim gravplass, Bergen, Norge. Ingolf Eide, 1917. Akasia, Bergen kirkelige fellelsråd.)

Her er gravminneskriften festet til den skrånende berget. Omkring skriften er mosen vasket bort. Skillet mellom der det er mose og der det ikke er mose antyder et avgrenset gravminne. Egentlig er det bare skriften i seg selv som markerer graven. Berget ligger som et langt drag og markeringen av graven er en del av en stor landskapsform. (Ekeberg kirkegård, Sandefjord, Norge.)

I en planert skråning ligger flere like gravminner. Bunnvegetasjonen danner et mønster fra tett til åpent til tettere igjen. Skråningen har en rett avgrensning både øverst og nederst og kan lett forstås som en skråstilt vegg. Gravminnene henger som bilder på veggen. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

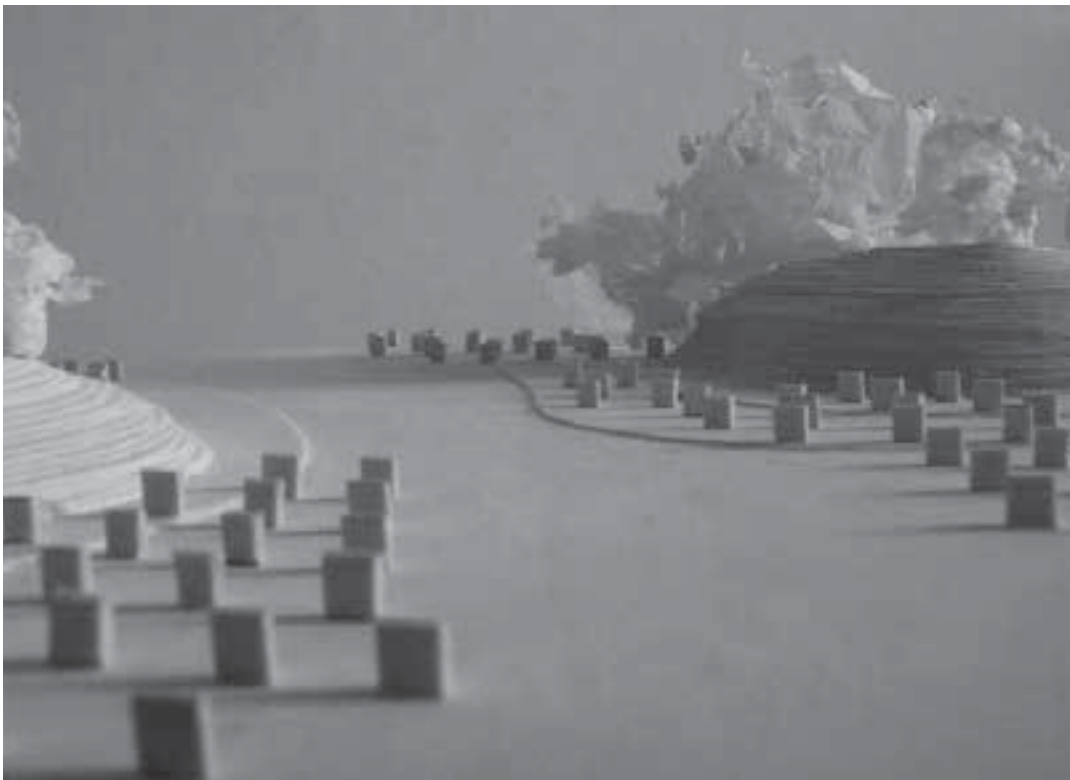
I en skråning ligger en skråstilt inngang til et gravkammer. Døren er tydelig markert med et presist formspråk som skiller seg ut fra den viltvoksende vegetasjonen omkring. Idet en trer inn i gravrommet er overgangen stor mellom utenfor og innenfor, over og under bakken. (Norra begravningsplatsen, Solna, Stockholm, Sverige.)

I det skrånende gravarealet følger hekkeløpene terrengets fall, mens ganglinjen tegner det horisontale. Sammenstillingen presiserer vinkelforskjellen mellom det skrå og det horisontale. Bildeutsnittet er orientert etter den horisontale ganglinjen og det skrånende terrenget blir i kontrast lett å lese. (Møllendal gravplass, Bergen, Norge.)

Runde bergknauser med store eiketrær ligger spredt. I mellom knausene ligger gravareal, i tilknytning til bergflatene og på den nærliggende plenen. De frodige øyene gir karakter til stedet. Eiketrærne brer seg utover i forlengelse av bergene og danner halvtak over deler av gravarealet. (Orelund kirkegård, Sandefjord, Norge.)

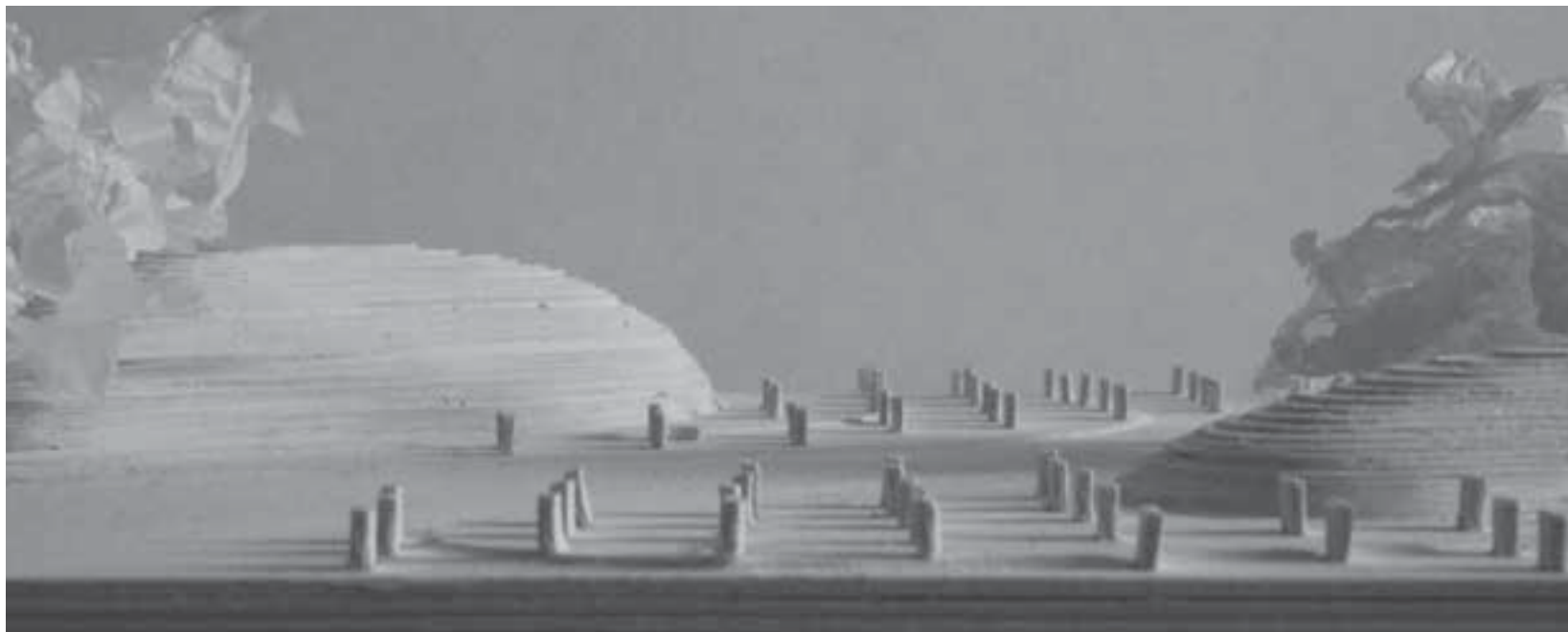

I modellen fra Orelund kirkegård har jeg lagt gravminnene i en tydelig forlengelse av bergknausene. I mellom er deler av arealet beholdt som åpne flater som skaper en kontrast til detaljene i gravene, trærne og knausene. (Modellfoto. Orelund kirkegård, Sandefjord, Norge.)

På gravfeltkartet sees gravarealene i tilknytning til bergknausene som de ikke geometrisk avgrensede gravfeltene (N1-N7). (Plan over gravfelt, utsnitt. Orelund kirkegård, Sandefjord, Norge. Foto fra informasjonstavle.)

Under arbeidet med modellen vurderer jeg ulike sammenstillinger av gravminnene. Med rette gravrekker knyttes gravminnene til flaten. Omgivelsene omkring bergknausene blir enkle og egenarten i bergknausene kommer tydelig fram. (Modellfoto. Orelund kirkegård, Sandefjord, Norge.)

Gravarealet er her delt i to nivå. En stor indre kjerne ligger på bakkenivå og et omkransende areal ligger på et høyere nivå. To forskjellige gravarealuttrykk identifiserer de to nivåene. Den indre kjernen har et kultivert formspråk med frukttrær, klippte hekker og stramme kvadratiske puteformer i gulvflaten. Gravstedene er her tydelig markert. Det ytre og høyere nivået har et naturlikt formspråk og minner om en skog. En markering av gravene og lave gravminner kan så vidt anes når en kommer tett på. (Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Karaktertrekkene i hver av de to nivåene er tydeliggjort i modellen. Frukttrærne på det laveste nivået er forfinede og detaljerte. Skogen på det omkransende høye nivået er mer røft laget. Sammenstilt kommer karaktertrekkene på de to nivåene tydeligere fram. Det åpne og det lukkede. Det kultiverte og det naturlike. Det forfinede og det grove. Gravplassens rutesystem på bakkenivå er i motsetning utformet likt på begge nivåene. Likheten underbygger den sammenhengen som de to gravarealene også har. (Modellfoto. Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

I modellen bruker jeg samme materialer og samme teknikker på begge nivåene. Dette tydeliggjør ulikhetene i de to gravarealene og gjør sammenligningen lettere. (Modellfoto. Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark.)

Når terrenget er bratt og når en ønsker seg en flate, er terrasser en god løsning. De tydelige terrangformene ligger godt eksponert i bratte skråninger, terrasser er derfor ofte virkningsfulle. Terrassene på Karlskoga skogskyrkogård er myke i formen og har en liten trapp opp til hver enkelt grav. Trappen og gravminnet danner til sammen gravstedet. (Karlskoga skogskyrkogård, Karlskoga, Sverige.)

Ned langs en lang og bratt skråning ligger mange terrasser. En gjentakende rytme med horisontale linjer fyller skråningen. Det horisontale inntrykket bryter opp det bratte terrenget, men gravarealet oppleves fremdeles bratt. Opplevelsen fra fotoståstedet på toppen av gravarealet, gir både en tydelig perspektivvirkning og en klar høydefornemmelse. (Karlskoga skogskyrkogård, Karlskoga, Sverige.)

Dess høyere og brattere terrasse desto større blir de flate arealene. På Moss kirkegård holder kraftige murer terrenget effektivt oppe. Terrassenes byggverk danner store veggflater. De tunge murene er oppbygd etter en symmetrisk struktur. Tyngde og symmetri gir et monumentalt uttrykk. (Moss kirkegård, Moss, Norge.)

Lave omrammende hekker fyller både den store flaten og det sterkt skrånende terrasserte terrenget. På flaten følger hekkene et regelmessig system. Oppe i terrassene innretter hekkene seg etter terrassenes varierende bredder. På flaten underbygger hekkene det stramme og formelle. Oppe i skråningen blir hekkene en del av det lekne og uformelle. Sammenhengen og likheten i utformingen av det bratte og det flate terrenget er likevel ikke til å ta feil av. (Pedersborg kirkegård, Sorø, Danmark)

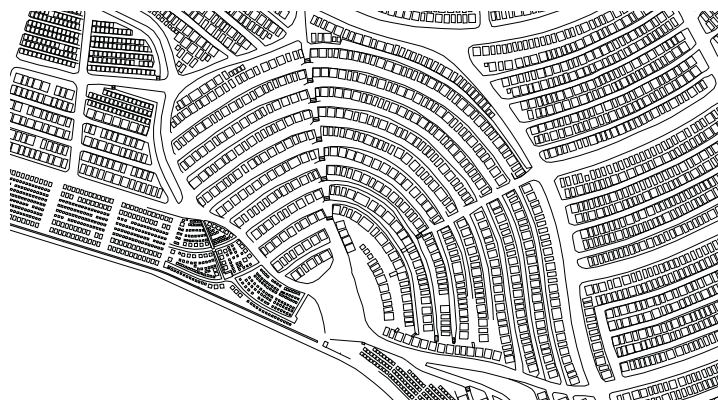

Horisontale og vertikale linjer er to markante komponenter i dette gravarealet. De horisontale linjene er terrassenes langstrakte former og rammegravens brutte linjer. Til sammen danner disse et horisontalt samspill. De mange vertikale og høyreiste gravminnene har ulike tykkelser og høyder. Sammenstilt med de høye og slanke trestammene danner de et vertikalt linjespill. Helhetsbildet tegner en dybdeev av det liggende og det stående. Med rimet som duser ned de ulike fargekontrastene blir sammenvevingen enda tettere. (Östra kyrkogården, Göteborg, Sverige.)

På Hässleholms Östra begravningsplats ligger rammegravene med lave terrassesprang tett på bakkenivå. I motsetning til gravarealet på Östra kyrkogården i Göteborg er synsvinkelen her oven fra og ikke fra siden. Linjespillet er borte, i stedet er rammegravens areal og overflatestruktur det framtrepende. Ulike grusfarger, strukturer og mosedekker skaper nyanser i en flatekomposisjon. (Hässleholms Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

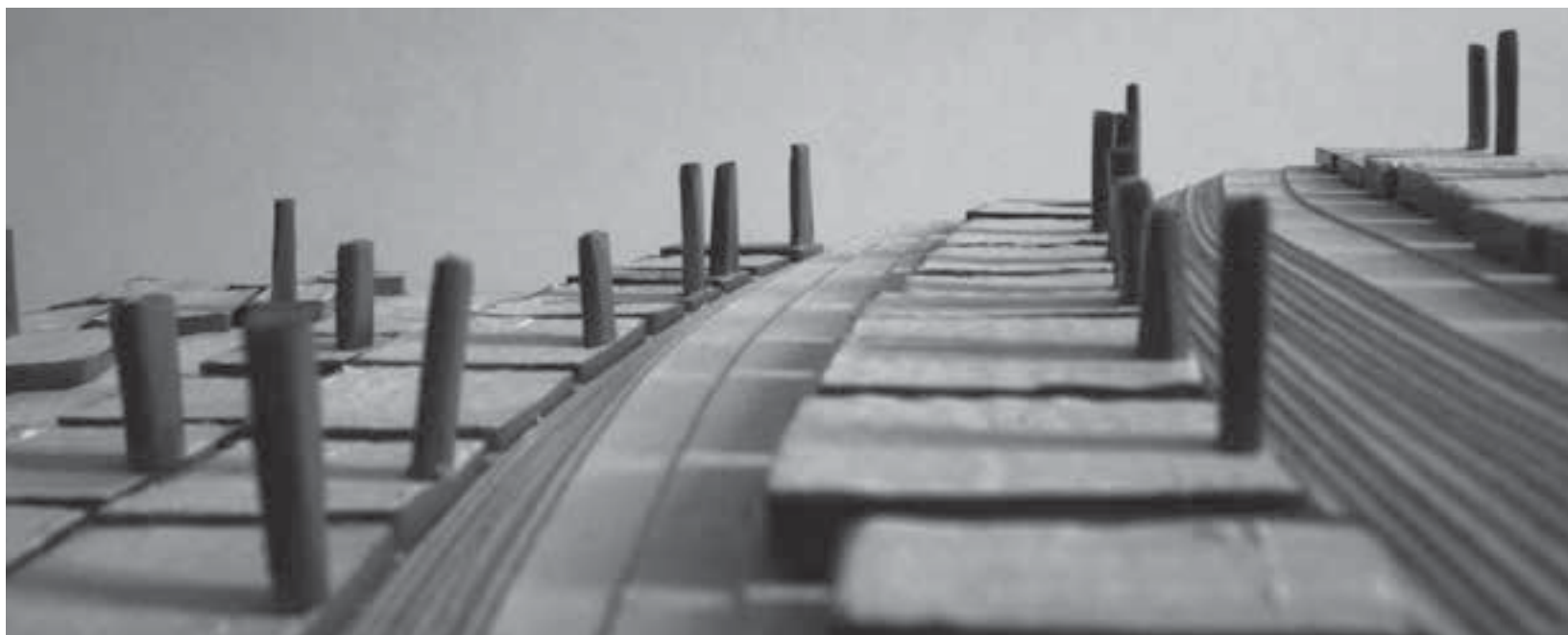

Det terrasserte gravarealet ligger i svakt kurvede linjer over en større terrengform. Terrengformen gjør at bare deler av gravarealet sees av gangen. (Gravplan, utsnitt. Östra kyrkogården, Göteborg, Sverige. J. H. Strömberg, 1860. Kyrkogårdsförvaltningen i Göteborg.)

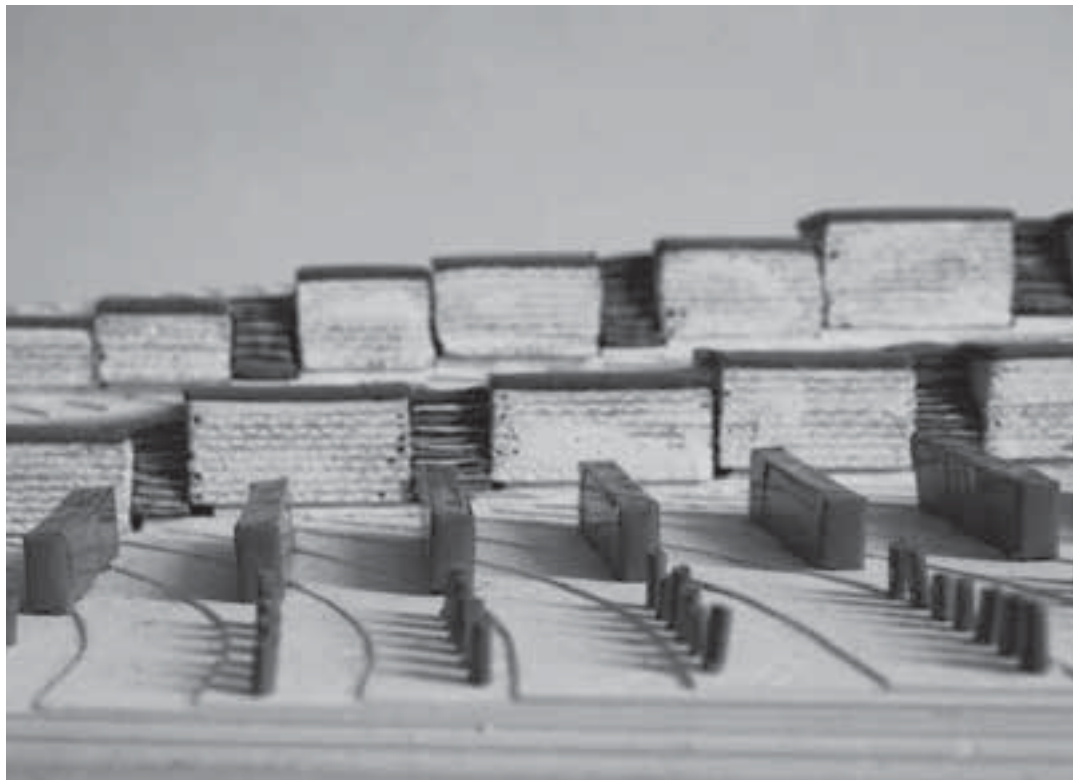
I modellen er gravminnene og rammegravene fra Östra kyrkogården framhevet med en mørkere farge. Effekten av fargen er kraftig og både de horisontale og vertikale linjene blir dominerende. Sammenlignet med det duse rimbildet har gravarealet fått et hardt, nesten aggressivt uttrykk. (Modellfoto. Östra kyrkogården, Göteborg, Sverige.)

De svakt kurvede linjene i terrenget gjør at terrasselinjene sakte bøyer av og forsvinner ut av horisonten. (Modellfoto. Östra kyrkogården, Göteborg, Sverige.)

En sammenstilling av terrasser, hekker og enkeltstående gravminner karakteriserer gravarealet. I utgangspunktet er hver av komponentene forskjellige både i materiale, høyde og utforming. En felles linjestruktur gir likevel et samspill. Smale parallelle linjer den ene veien og tre brede belter den andre veien - et terrassebelte, et hekkbelte og et plenbelte. (Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

I modellarbeidet har jeg vektlagt å få den felles linjestrukturen tydelig fram. Sammenstillingen er tettere. De linjedannende elementene er mørkere. Detaljer er fjernet. På modellbildet går synsvinkelen inn i anlegget parallelt med de mange linjene. Først i samme retning som gravminnene, deretter langs hekkene og til sist inn i terrassene langs skyggelagte trapper og mørke sammenføyninger. Linjeføringen skaper en sammenheng og en samhörighet til tross for en forskjelligartet utforming av gravarealene. (Modellfoto. Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

På tvers av de smale linjene danner de tre ulike hovedkomponentene tre parallelle gravareal i tre brede belter. Hvert av gravarealene er underlagt det samme overordnede og klart avgrensede systemet. I denne stramme komposisjonen blir hvert av gravarealene likeverdige. Ulik størrelse og form på byggelementene og ulike geometriske mønster er det som gir komposisjonen karakter. (Modellfoto. Kirkelandet gravplass, Kristiansund, Norge.)

Høyden på rammegravene varierer avhengig av hvor stor terrenghøyde de kompenserer for. Videre er ingen av gravstedene like store. De ulike høydene og størrelsene gjenspeiler et fleksibelt system. Enkelte høyreiste gravminner og busker forsterker den store variasjonen i gravarealet. Smale ganglinjer antyder en enkel overordnet struktur. Gravarealet er som en eldre bydel hvor ulike hendelser over tid setter preg på bystrukturen. (Os gravlund, Halden, Norge.)

To kontrastfylte formspråk som tegner terrenget er det jeg har prioritert å tydeliggjøre i modellen. Rettvinklede rammer som beveger seg oppover i terrenget med sprang og et mykt markdekke som smyer seg oppover med bløte linjer. I tillegg er et par vegetasjonselementer trukket fram og vist med en mørkere farge og en grovere struktur. Disse fungerer godt som orienteringspunkter når en studerer flere av modellbildene. (Modellfoto. Os gravlund, Halden, Norge.)

Fra toppen av høyden oppleves den store avrundede terrengformen. Omrisset av de mange rammegravene gir en kantete konturlinje. (Modellfoto. Os gravlund, Halden, Norge.)

Med et ståsted nede fra oppleves de ulike høydene i rammegravene som markante vegger. Rammene blir som hus og husene blir til en by. (Modellfoto. Os gravlund, Halden, Norge.)

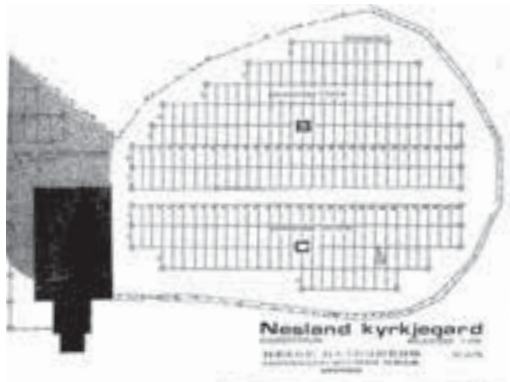

Den eldste delen av Nesland kirkegård er en stor haug med bratte skrenter på tre sider. Oppe på toppen er det et flatt parti. Ellers består gravarealet av skrånende terreng. Plasseringen av gravene er etter samme system som på et flatt gravareal. Uavhengig av den store landskapsformen går gravrekkene i rette linjer og deler terrengformen inn i langsgående skiver. (Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

I modellen framhever jeg gravarealets karakter ved å gi det bratte terrenget en tydelig horisontal retning og gravminnene en markant vertikal retning. Den store landskapsformen er bygd opp lag på lag med mange koter. De mange horisontale linjene gjør landskapsformen lett å lese. Mørke gravminner tegner vertikale linjer i kontrast. Skyggene understreker hver av karakterene. (Modellfoto. Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

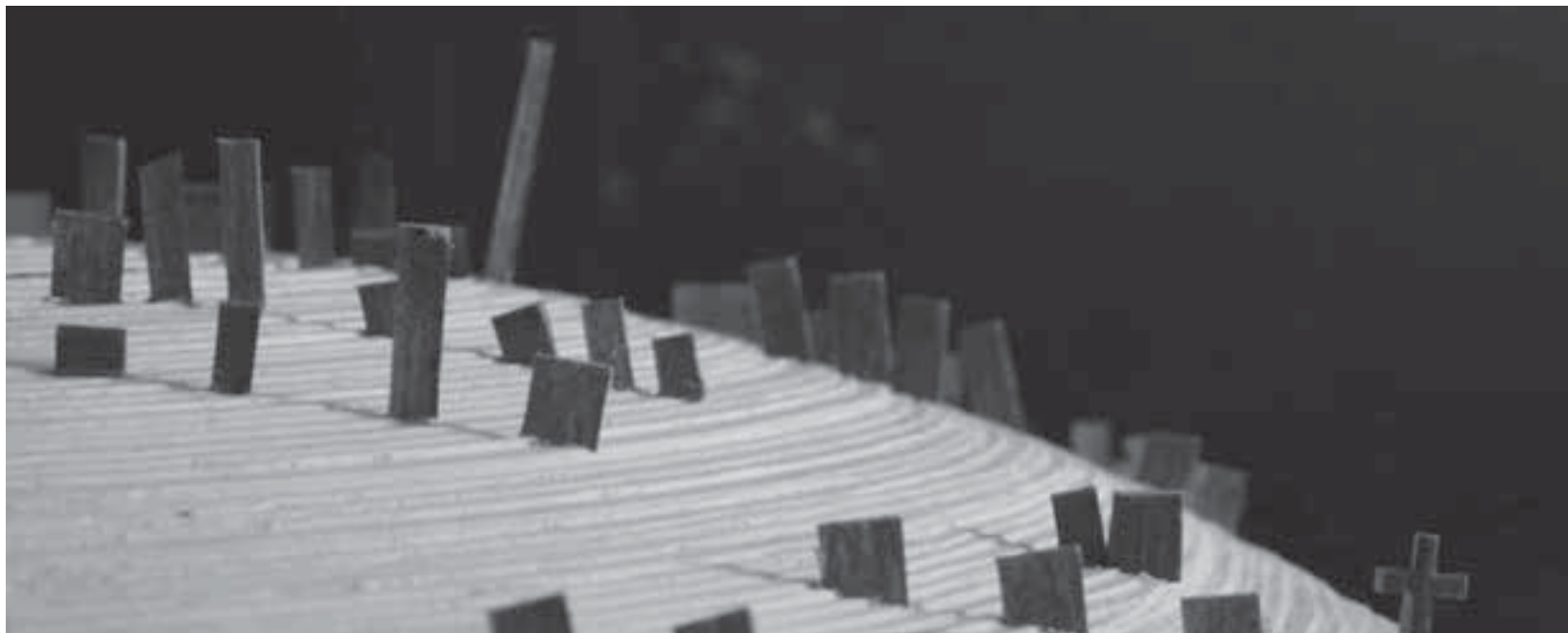

Når en ser gravplanen forstås gravarealet som flatt til tross for store høydeforskjeller. (Gravplan, utsnitt. Nesland kirkegård, Vinje, Norge. Helge Klingberg, 1979. Kirkevergen, Vinje kommune.)

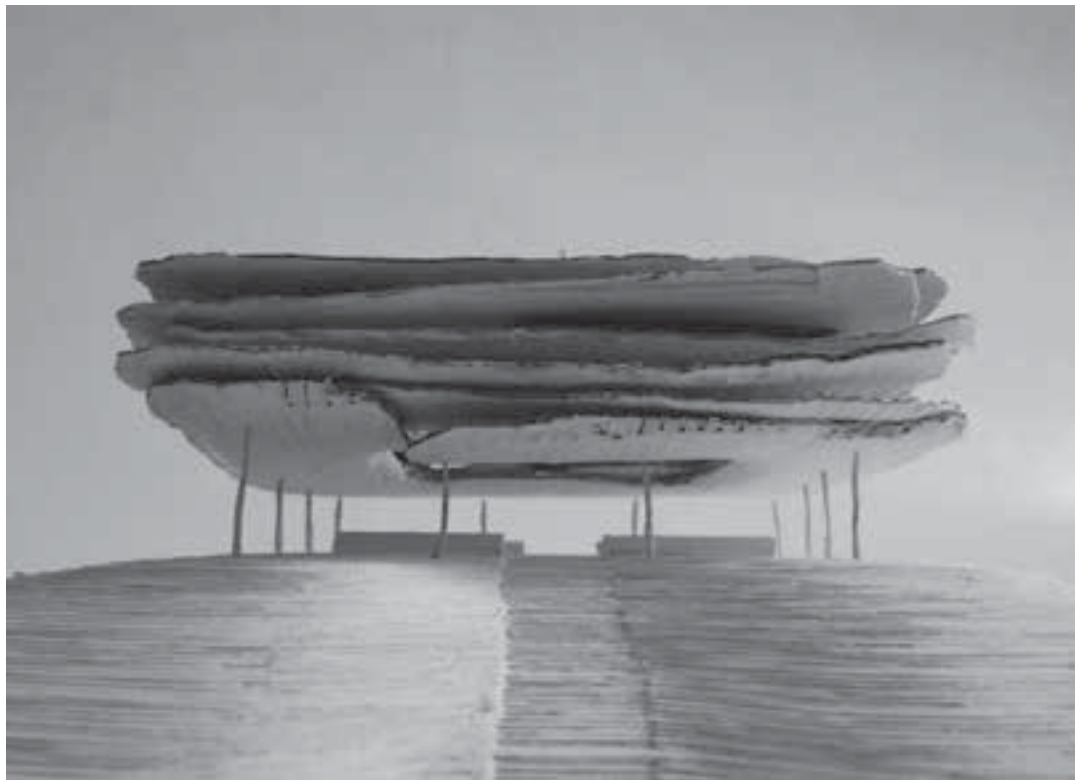
Terrenget er brattere enn hva en normalt ser på en gravplass. Noen partier blir stående uten graver. (Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

Modellen poengterer hvordan gravminnene er satt opp i det bratte terrenget. Noen gravminner ligger horisontalt, andre følger det skrånende terrenget. Noen steder er det for bratt til å sette opp gravminner, andre steder står de desto tettere. Linjetegningene får stor variasjon. (Modellfoto. Nesland kirkegård, Vinje, Norge.)

Almhöjden på Skogskyrkogården i Stockholm er en meditasjonsplass med mulighet for å legge blomster. Måten den fungerer på er svært lik en anonym minnelund og er derfor tatt med til tross for at den ikke er et reelt gravareal. Almhöjden består av få og lett lesbare virkemidler. En sluttet form og på det høyeste punktet, en kvadratisk mur omkranset av en gruppe trær. En trapp og en grussti tegner rette linjer opp mot toppen. Den renskårede formen og markeringen av det høyeste punktet, tegner et landemerke på gravplassen. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

Trærne på toppen av Almhöjden skaper et volum. Til ulike årstider med ulik karakter. I modellen danner en fortolkning av trærne et tak i flere sjikt. Formspråket beveger seg bort ifra det vegetative og kan nesten oppfattes som en bygd konstruksjon. Uttrykket er tungt og understreker tregruppens monumentale formspråk. Den lave synsvinkelen i modellbildet forsterker det mektige uttrykket. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

Oppe på toppen av Almhöjden blir den omkransende muren viktig for underbyggingen av stedet som et sluttet rom. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

Modellen sett fra siden beskriver hvordan den store landskapsformen og den klart avgrensede tregruppen til sammen bygger opp under et felles og entydig formspråk. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

TRÆR OG SKOG

Trær og skog

Et tre er et stort element som gir betydelig effekt på gravarealets uttrykk. Flere trær sammenstilt til en skog fyller gravarealet i alle dimensjoner. Med tanke på trærnes og skogens virkemidler tenker en i første omgang på den fysiske størrelsen, men trærnes effekt på utformingen er i realiteten mange flere. Dette kan være detaljer i greinstrukturen, varierende skogbunn, lysskiftninger, fugleliv, kongler, frø og ulike årtidvariasjoner.

I de innledende beskrivelsene av trærnes og skogens virkemidler tar jeg for meg ulike generelle virkninger de har på gravarealutformingen. Her beskriver jeg trærne som lysfangere, som skapere av skyggespill, hvordan vinden preger og hvordan duftene beveges. Videre omtaler jeg trær som skulpturelle element på gravarealet. I noen tilfeller har trærne og gravminnene mange likhetstrekk, samhörigheten gir et eget uttrykk. Formasjoner av trær kan også være strukturdannende i et gravareal. På mange oppslag omtaler jeg ulike måter trær og skog danner vegger og tak på gravareal, variasjonen er stor. Et par hus i skogen nevnes også. Til sist beskriver jeg et par eksempler på gravareal hvor skogen og naturen får muligheten til å ta over igjen.

Trærne fanger opp lyset og reflekterer lys ned på gravarealet. Dette er vanskelig å forstå når en får det forklart. Det er derimot lett å forstå når en ser det. (Nolby begravningsplats, Alingsås, Sverige.)

De gule høstfargene blir ekstra sterke når solen skinner. Høstløvet er gode lysfangere. (Vestre gravlund, Oslo, Norge.)

Kontrasten mellom det tette vintergrønne og de lette løvtrærne kommer tydelig fram når solen skinner. (Vestre gravlund, Oslo, Norge.)

Når solen skinner skaper trærne lys og skygge. De spinkle greinene slipper lyset akkurat forbi. De kraftige stammene ligger mørke skyggesider. (Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige. Foto: Gunnar Sundgren, årstall ukjent. Utsnitt. Upplandsmuseet.)

Det vintergrønne har en jevn og mørk overflate og reflekterer lite lys. Tåka slører her overflaten ytterligere. På toppen av den smale hekken ligger et tynt lag med rim. Rimet reflekterer lyset og tegner den avrundede hekkeformen. (Hässleholms Östra begravningsplats, Hässleholm, Sverige.)

Gjennom det tette vintergrønne skimtes små glimt av lys. Nede mellom stammene kommer solen til og avslører at vegetasjonsveggen på den andre siden bader i sol. (Kungälv's gamla kyrkogård, Kungälv, Sverige.)

Modellen illustrerer en høyreist vintergrønn busk. Den runde formen tegner myke skyggeoverganger. (Modellfoto.)

På Vellinge kyrkogård er det mye vintergrønn vegetasjon. Modellen er belyst med en kraftig lyskilde. Vegetasjonens kantete former gir et skarpt skille mellom lys og skygge. Flatene som vender direkte mot lyskilden fanger lyset. Resten står nærmest i mørke. (Modellfoto. Vellinge kyrkogård, Vellinge, Sverige.)

Når solen skinner over eikeskogen på Nordre kirkegård i Herning dannes et skyggespill mellom åpent og lukket, lyst og mørkt. Når det blåser beveger skyggene seg over den ujevne skogbunnen. (Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

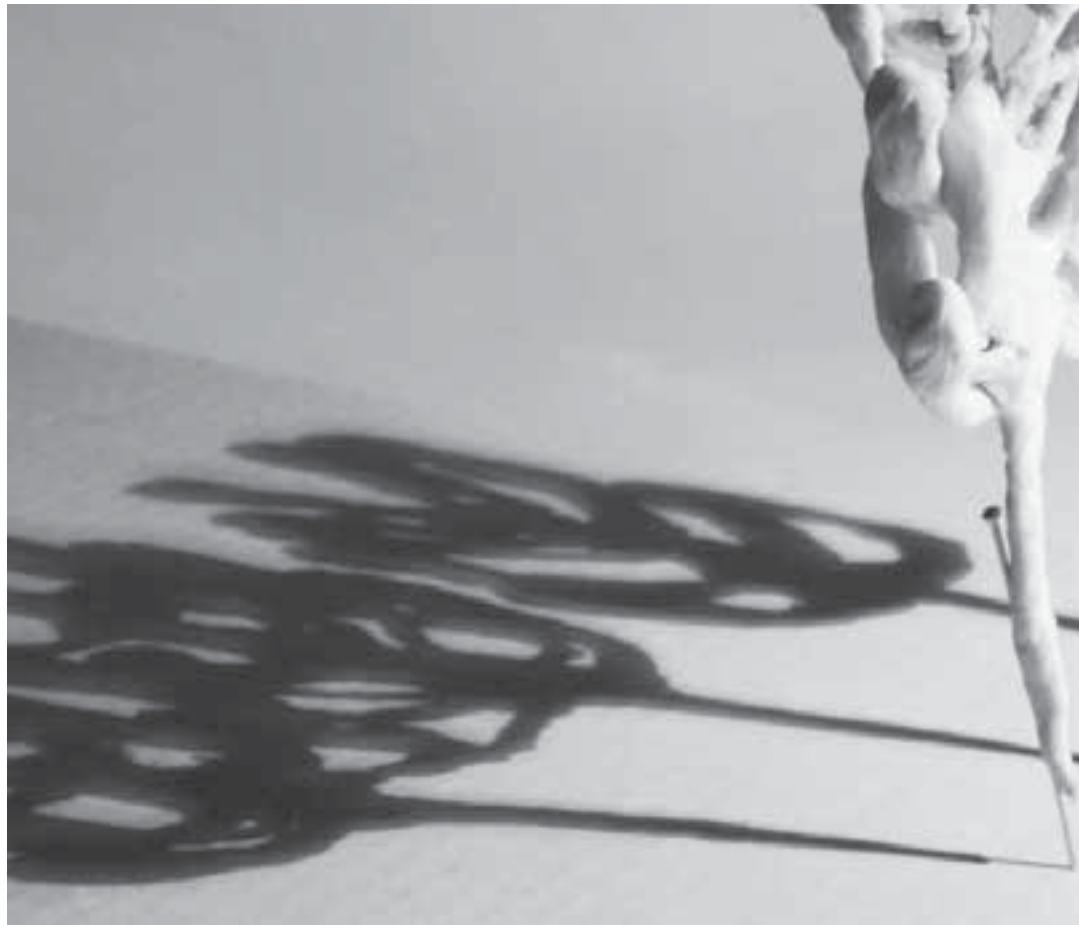

Når gravarealet har en ensartet flate tegner skyggene tydelige tegninger. De skarpe konturene overdøper det enkle gravminnemønsteret i plenen. (Søllerød kirkegård, Søllerød, Danmark.)

Gravminnene står tett i tett - også kommer det et pusterom. På den åpne gressflaten får skyggene fritt spillerom. Den stramme alleen som står like ved danner et linjemønster som brer seg over gravarealet. (Strømsø kirkegård, Drammen, Norge.)

Modelltrærnes kraftige greinstruktur gjenspeiles i trærnes skyggespill. (Modellfoto. Skogskyrkogården i Stockholm, Stockholm, Sverige.)

De sirlige skyggelinjene betegner det karakterfulle ved det enkle lille treet. En forenklet utgave av karakteren gjenspeiles. (Modellfoto.)

På gravareal med mye vind setter ofte vinden preg på stedet. På den høye vegetasjonen sees dette tydelig. Stammer og greiner danner en struktur som følger vindens hovedretning gjennom året. (Morlanda kyrkogård, Orust, Sverige.)

Med vinden beveges duftene. Når mange blomster blomstrer på en gang blir duftene en viktig del av opplevelsen av å være på gravarealet. (Greve kirkegård, Greve, Danmark.)

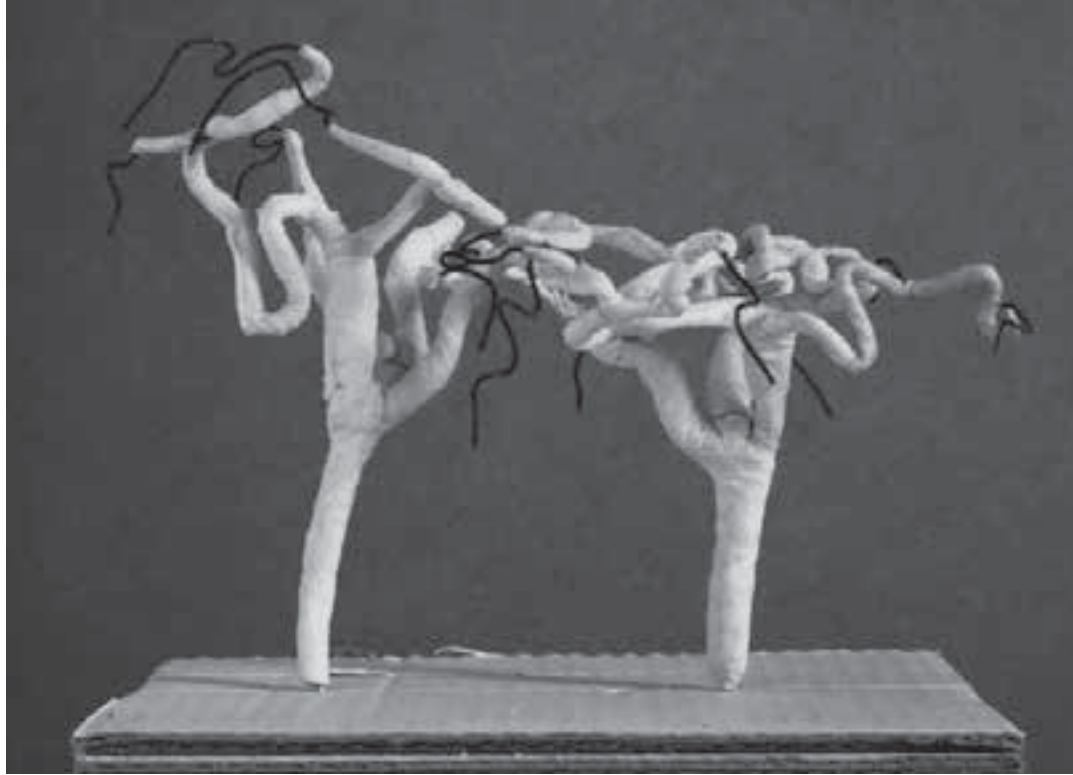

Suset er et stille vindpust og kan godt fornemmes. Hvis en tar en pause på benken under den store eika på Hof kirkegård vil et sus kunne høres, til tross for en vindstille dag. (Hof kirkegård, Hof, Norge.)

På dette fotografiet fra Nordre gravlund i Oslo ser en at benker er oppstilt ved mange av gravene. Rosebusker omringer benkene og sommerens dufter kan nytes mens en tar en stille stund ved graven. (Nordre gravlund, Oslo, Norge. Foto: Erik Gustavsen, årstall ukjent. Oslo museum, Byhistorisk samling.)

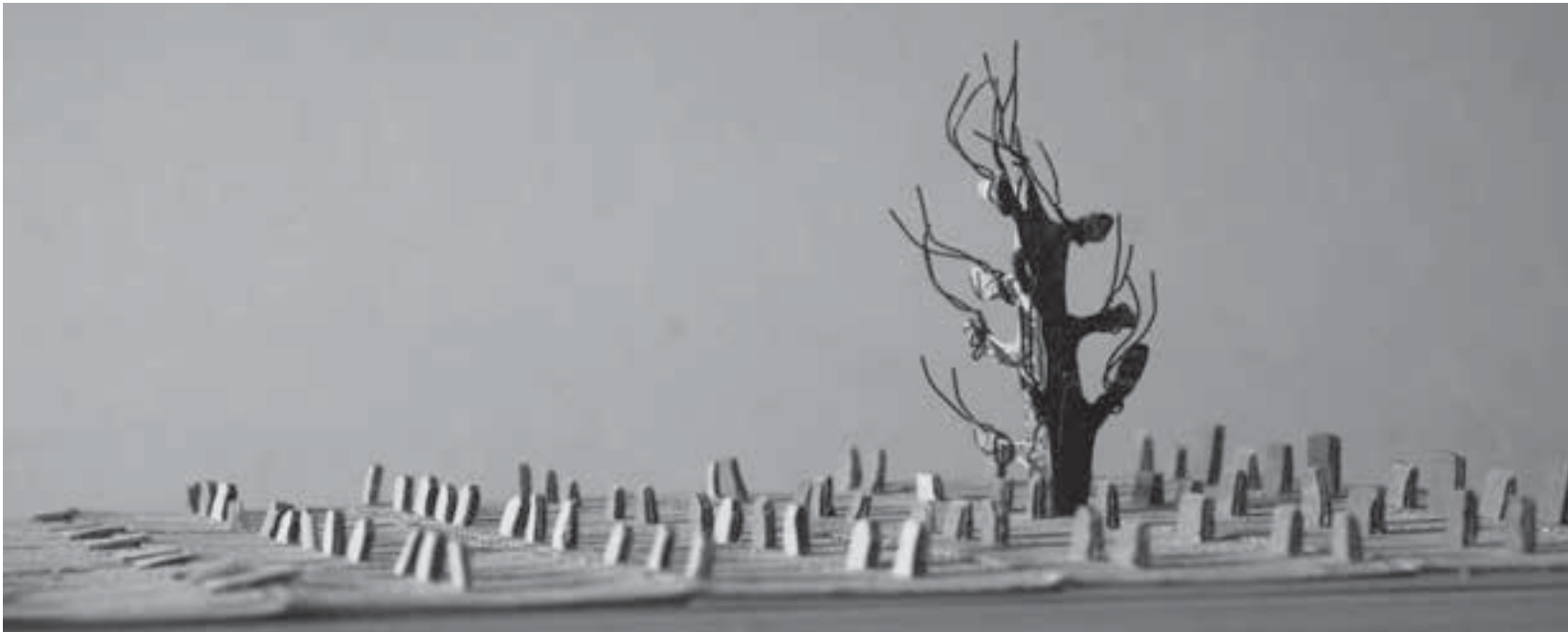

Trær er skulpturelle. Noen trær strekker greinene mot himmelen, andre bøyer seg med krum rygg. Noen har mange tynne følsomme greiner, andre er mer robuste med en stor stamme. Noen er spesielt vakre om våren, andre er skiller seg ut om høsten. I modellen står to trær tett sammen. Greinene knytter seg sammen. Ideen er hentet fra Enebakk kirkegård hvor flere gravsteder har to tett sammenstilte trær ved graven. (Modellfoto. Enebakk kirkegård, Enebakk, Norge.)

Et tre tett på et gravminne blir snart en del av gravminnet. Når fargen i steinen og trestammen er nokså lik, blir samhörigheten mellom dem enda klarere. Gravminnet står i skyggen av treet og et rom skapes omkring gravstedet. En familie deler denne graven gjennom flere generasjoner. Treet er omkring hundre år gammelt. (Norra begravningsplatsen, Stockholm, Sverige.)

Når et tre står solitært på et gravareal blir det et blikkfang og setter en tydelig karakter på gravarealet. Treet i modellen illustrerer et tre som er klipt og formgitt gjennom mange år. Det gamle treet speiler tiden. (Modellfoto. Østre gravlund, Oslo, Norge.)

Hengende greiner gir trærne en sorgtung holdning. (Ås kirkegård, Ås, Norge.)

Det er en likhet mellom de himmelstrebende linjene i trærne og de høyreiste gravminnene. Gravminnene innlemmes i skogen eller trærne innlemmes i gravarealet. Samspillet gir et tvetydig uttrykk. (Gamle Aker kirkegård, Oslo, Norge. Foto: Anders Beer Wilse, 1917. Norsk folkemuseum.)

Grove trær og gravminner i stein. Ingen trær eller gravminner er like. En artsrik skog eller et gravareal med et individuelt preg. (Tromsø gravlund, Tromsø, Norge.)

Kvibergs kyrkogård har en stram oppbygning med repeterende mønster over store flater. Trær og gravminner følger det samme formspråket. De litt høye og litt smale gravminnene danner et samspill med de oppstammede trærne. (Kvibergs kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

En gang var det to søte små grantrær som i hvert sitt hjørne av rammegraven skapte en enkel markering av graven. Proporsjonene har med tiden endret seg. (Tromsø gravlund, Tromsø, Norge.)

Sammenstilte trær i bestemte formasjoner er strukturdannende for gravarealene. Her er den noe forskutte hovedstien gjennom anlegget antydnet med høye smale søyletrær. Det i utgangspunktet lave anlegget har med søyletrærne fått et ekstra formuttrykk. Blikket lar seg lett lede opp langs de høye slanke linjene og videre opp mot himmelen. (Tjugum kirkegård, Balestrand, Norge.)

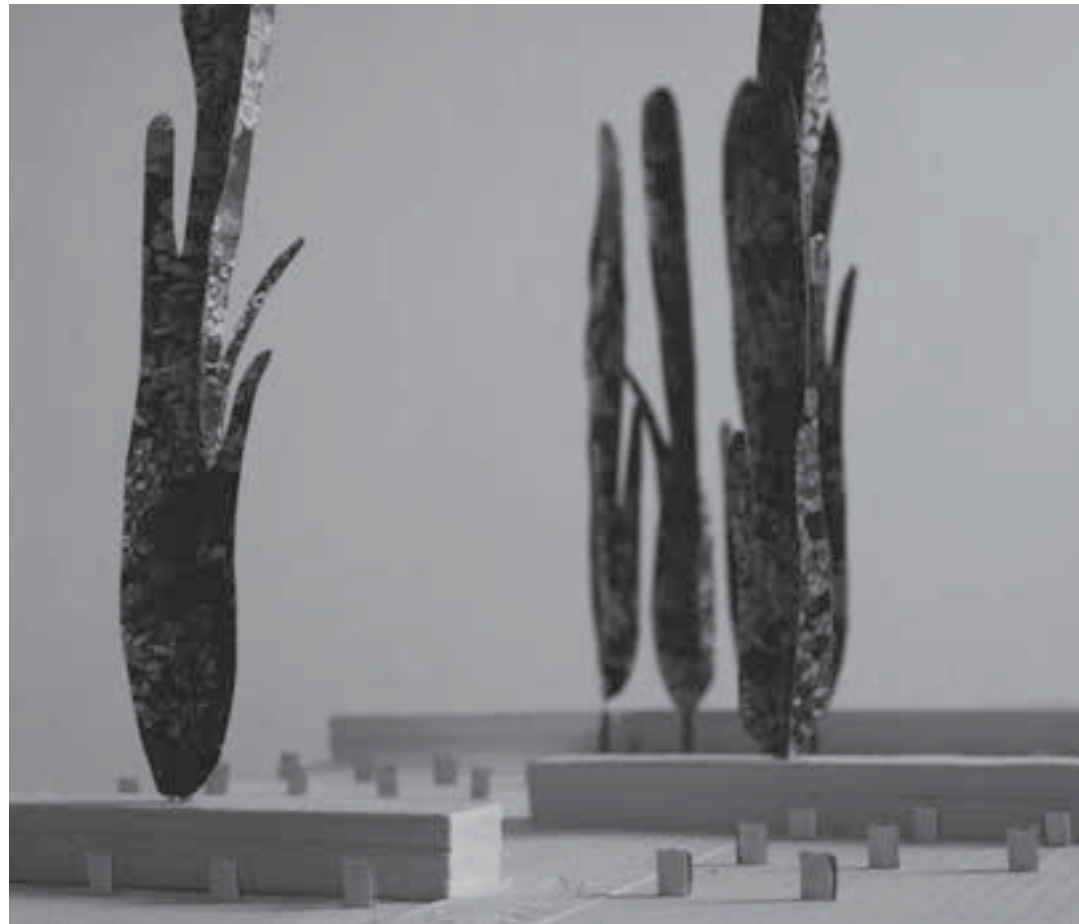

Bastante former i mørk blodbøk markerer passasjen gjennom gravarealet. De formklypte trærne er så store at de danner vegger og rom. Det geometriske formspråket er lett å lese. Med den formklypte blodbøka har gravarealet fått en tydelighet og en tyngde. (Vennesla kirkegård, Vennesla, Vest-Agder.)

Lave trær danner en allé. De små dimensjonene gjør passasjen liten og intim. Flere av trærne er skråstilt og strekker greinene ut over gravarealet. Fotografiet er tatt nærmest inne i greinene og herfra ser en ned på gravarealet. Bildevinkelen understreker viktigheten av trekronenes karakter. (Nordre gravlund, Oslo, Norge.)

I modellen har jeg gjort søyletrærne på Tjugum kirkegård større og kraftigere og i tillegg skiller de seg ut med en fargekontrast. Sammenlignet med de lette svaiende trærne i anlegget blir uttrykket i modellen noe tyngre. Hekkene og gravminnene samler gravarealene til en enhet. Trærne gir stedet en tydelig karakter. (Modellfoto. Tjugum kirkegård, Balestrand, Norge.)

Modellen sett ovenfra forklarer gravarealets overordnede struktur med forskyvninger i gangsti og romforløp. (Modellfoto. Tjugum kirkegård, Balestrand, Norge.)

Lave og høye busker er vokst sammen og klipt til bølgende former, de fleste av dem så høye at de danner vegger. Byggematerialet er gjennomgående tett vintergrønt. De bølgende veggene brer seg over de rette linjene som markerer den geometriske gravinndelingen på bakken. Det stramme og rigide gravsystemet viskes sakte ut. De stadig voksende veggformene danner flere rom og større rom. Gjennom denne endringsprosessen lukkes gravarealet stadig mer. (Vellinge kyrkogård, Vellinge, Sverige.)

På Vellinge kyrkogård er de romdannende formene klipt med harmoniske og bølgende linjer. I modellen er vegetasjonen kuttet med grove skjær som gir et råere uttrykk. På fotografiene er det lav kveldssol med varme farger og myke skyggeoverganger. Under modellfotograferingen bruker jeg en mer markant belysning som gir større kontrast mellom lyst og mørkt. Modellens ulike romopplevelser, sammenlignet med det eksisterende gravarealet, gir en mer dramatisk stemning. (Modellfoto. Vellinge kyrkogård, Vellinge, Sverige.)

Veggenes byggematerialer vokser ustanselig, skjuler og pakker inn. (Vellinge kyrkogård, Vellinge, Sverige.)

De presise og rettvinklede linjene som tegner den underordnede gravstrukturen i gulvflaten er tydeliggjort med hvitt. Denne presiseringen i modellen står i kontrast til de lave og høye, runde og spisse, skjeve og rare vegetasjonsformene. (Modellfoto. Vellinge kyrkogård, Vellinge, Sverige.)

De mange beskjærte greinene tegner en takkonstruksjon. Konstruksjonen har dybde og danner en kraftig ornamentert struktur. Uten bladverk, som her, blir himmelen og himmelens stadige skiftninger også en del av takets opplevelse. (Gentofte kirkegård, Gentofte, Danmark. Fotograf ukjent, ca. 1950. Lokalhistorisk arkiv Gentofte.)

Utgangspunktet for modellen er Kviberg kyrkogård som har et tilsvarende ornamentert greinstrukturak. Sammenlignet med Gentofte kirkegård er dimensjonen på anlegget mindre og tretaket kommer tettere på. I modellen er trærne laget med et tydelig skille mellom tykke og tynne greiner. Dette gir en forenklet mønsterstruktur. Greinene fra de mange trærne fletter seg inn i hverandre og med det forsterkes det sammenhengende taket. (Modellfoto. Kviberg kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

I modellen kommer karakterforskjellene i de to horisontale lagene, taket og gulvet, klart fram. Et stramt mønster i gulvplanet og en kraftig struktur i takflaten. (Modellfoto. Kviberg kyrkogård, Göteborg, Sverige.)

Den hengende greinstrukturen berører de høyreiste gravminnene. En myk bevegelse mot det stillestående. (Førde kirkegård, Førde, Norge.)

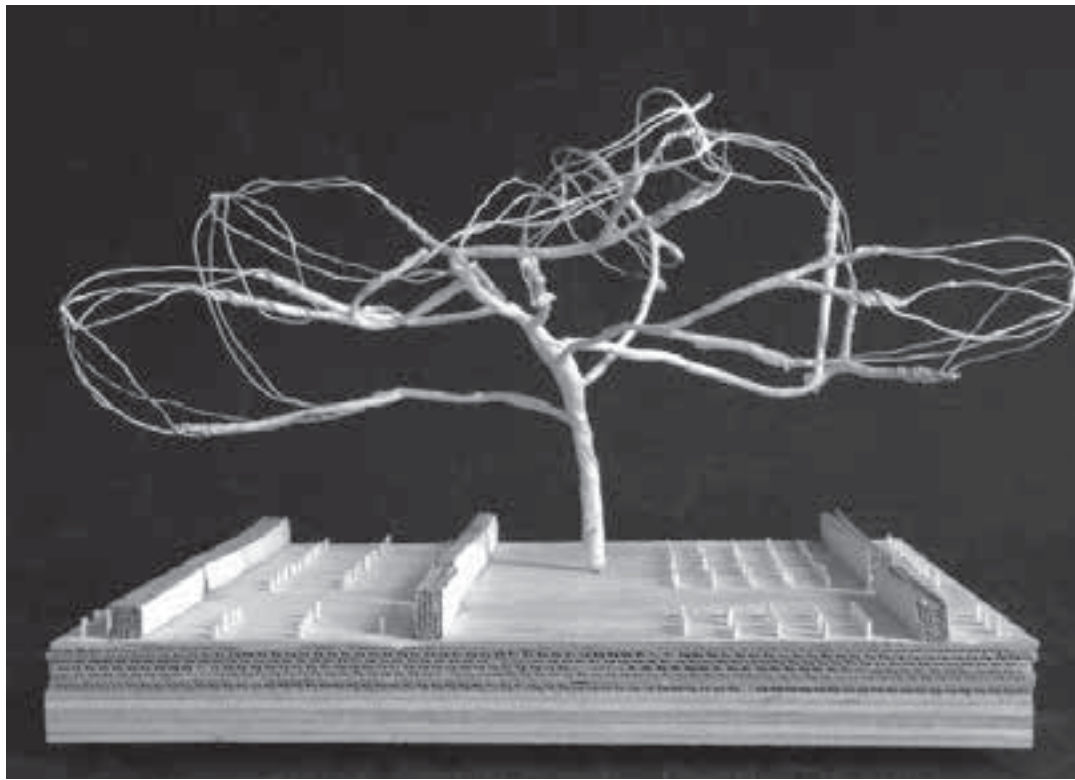
Med hengende lianer skapes et åpent romforløp gjennom gravarealet. Med vinden vil veggene komme i bevegelse. (Lesja kirkegård, Lesja, Norge.)

En stor krans av hengende greiner skaper et stort og sammenhengende rom uavhengig av gravplasseringen på bakken. (Vår frelsers gravlund, Oslo, Norge.)

Et stort og gammelt tre brer sine tykke greiner utover og danner et omfangsrikt løvtak over gravarealet. Om sommeren kanskje svalende og om vinteren kanskje beskyttende. (Hedvig Eleonora kyrkogård, Stockholm, Sverige. Foto: Efraim Lundmark, 1914. Riksantikvarieämbetet.)

Modellen er fra gravarealet på Bispebjerg kirkegård som har et tilsvarende stort tre. I modellen er trekronen forenklet med tynne skisselinjer. Mer enn den tegner et løvtak, så tegner den en form. Den skyggnende formen strekker seg utover, blir et bindeledd og skaper samhörighet mellom flere mindre gravareal. (Modellfoto. Bispebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Greinene i trekronen tegner en åpen og luftig struktur. Bladverket sitter først ytterst på greinene og blander seg med det grønne for øvrig. (Bispebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Med et stort tre i rommet en befinner seg i, oppstår følelsen av at rommet blir større. (Modellfoto. Bispebjerg kirkegård, København, Danmark.)

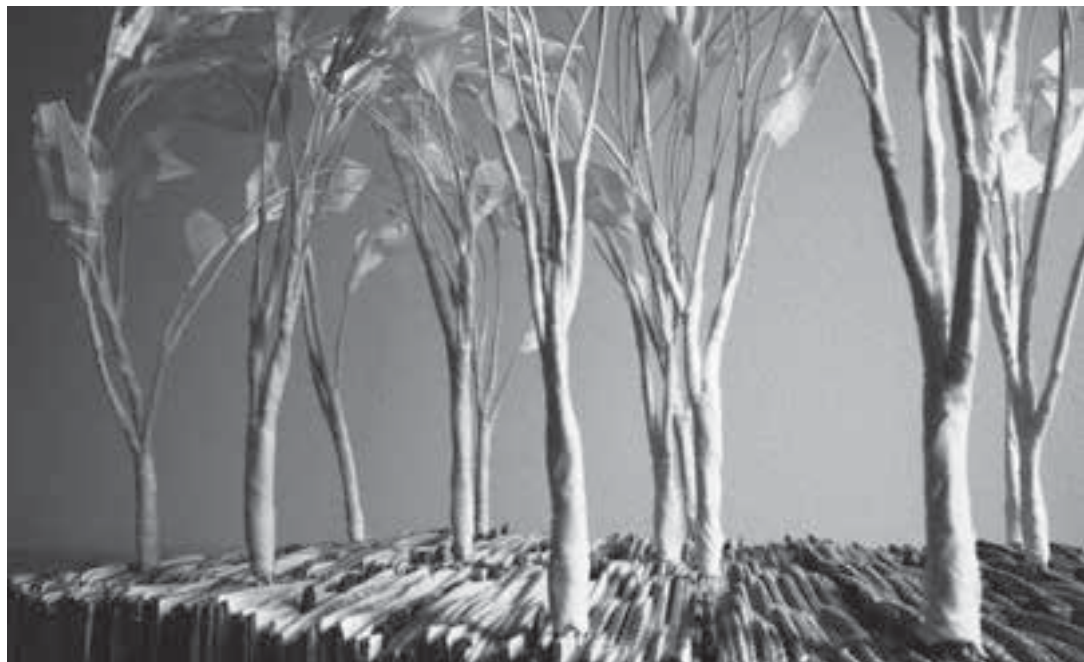
Gravarealet framstår som et uendelig skogsrom. De mange trærne danner et mektig vegetasjonstak. Bakken speiler et bunnløst teppe av ulike stauder. De mange gravminnene, tett i tett, blir oppslukt av den frodige vegetasjonen. (Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

I modellen er ikke de rosa tulipanene, de lysegrønne bregnene og det nyutsprungne løvverket tatt med. I motsetning til det frodige uttrykket fra Nordre kirkegård står modellen tilbake med noen få hovedtrekk. Forskjellen er stor. Den noe paradisiske opplevelsen er borte. Gravminnene minner om steiner ute i naturen. En mer naturlig skog eller kanskje det samme gravarealet en vinterdag. (Modellfoto. Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

Modellen er her belyst med et sterkt sidelys som gir skarpe skyggekontraster. Skogens særpreg, i trær og skogbunn, blir karakterisert. (Modellfoto. Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

På Simtuna kyrkogård er trærne stammet opp til litt over gravminnehøyde. I det jeg bøyer meg ned under fotograferingen, får jeg god sikt inn over det grusbelagte gravarealet. Farge og størrelse på gravminner og trestammer er like til forveksling. Slektskapet uttrykker en samhörighet. En gravminneskog. (Simtuna kyrkogård, Enköping, Sverige.)

I modellen er de mange himmelstrebende trærne uttrykt med en tilsvarende himmelstrebende struktur. Det massive opprette er presisert. (Modellfoto. Simtuna kyrkogård, Enköping, Sverige.)

Den horisontale gulvflaten, med sine mange detaljer, blir underordnet de store og kraftige søyleformene. Trærne tegner en søylegang. (Modellfoto. Simtuna kyrkogård, Enköping, Sverige.)

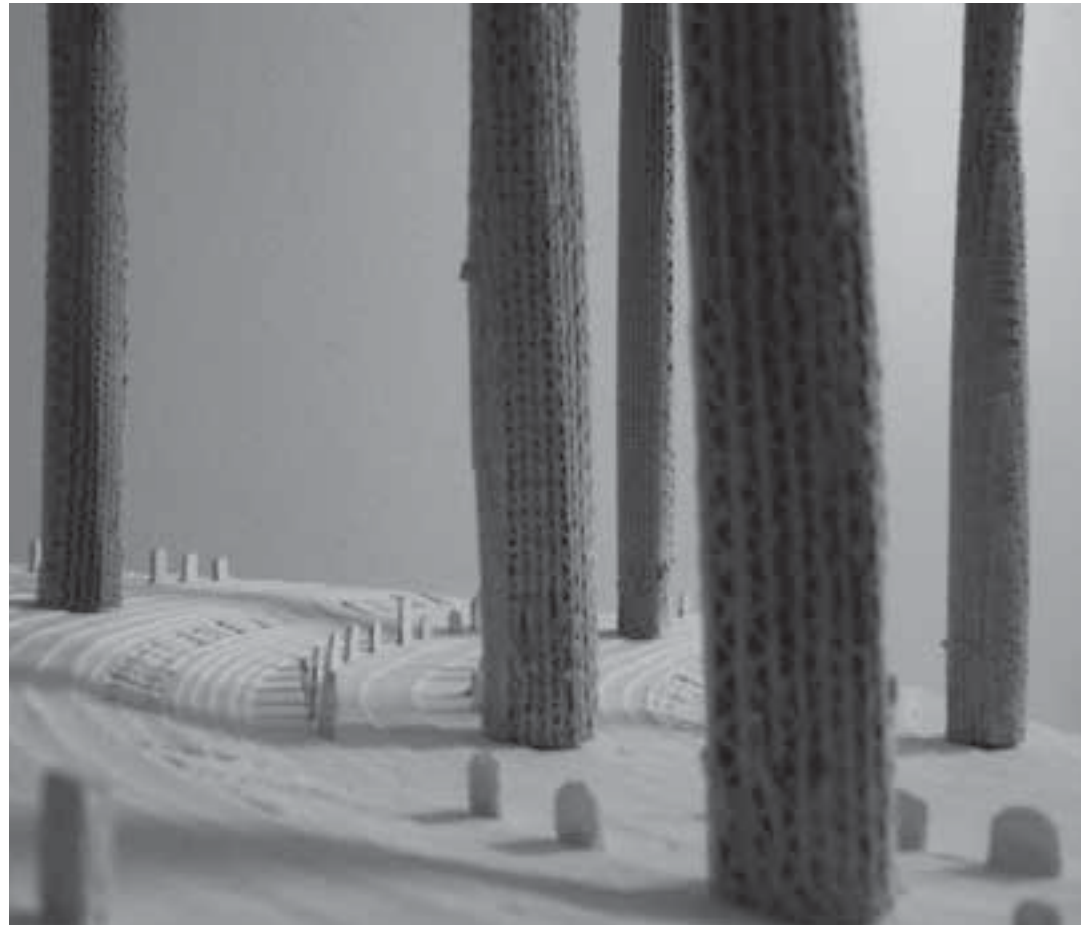

Fullvokst furuskog fyller gravarealet. De høyt svevende trekronene danner et tak mange meter over bakken. Trærne står fritt plassert i kontrast til det stramme geometriske gravmønsteret i gulvflaten. Modellen underbygger motsetningene i gravarealet. Det menneskeskapte er lyst, sart og vart. Trærne er mørke og grove. (Modellfoto. Skogskyrkogården, Jönköping, Sverige.)

Utsnittet i modellen er fra et gravareal som omkranser en rund dam. Når vannet er stille speiles både gravminnene og trekronene i vannspeilet. I bunnen av vannet kan en skimte steiner og små alger. Som en dobbelteksponering blander den brune vannflaten og speilbildet seg. En virkelighet og en forvrengning av virkeligheten. (Skogskyrkogården, Jönköping, Sverige.)

Når modellen sees fra bakkenivå får en et godt inntrykk av de ulike dimensjonene i anlegget. Tre-stammene er store og gravminnene små. (Modell-foto. Skogskyrkogården, Jönköping, Sverige.)

På Skogskyrkogården i Stockholm er det store gravarealer med fullvoksen furuskog. Mange høye og slanke furustammene tegner en søylehall. (Skogskyrkogården, Stockholm, Sverige.)

Klokkehuset på Osnes kirkegård skaper et blikkfang på gravarealet. Den høyreiste skogen som omkranser, understreker at huset er lite og skogen er stor. (Osnes kirkegård, Ulstein, Norge.)

På Mariebjerg kirkegård står gravkamre plassert ute i en skog. Bakken og trestammer er overgrodd av eføy. Rundt huset er eføyen holdt nede. Den hvite muren står i kontrast. (Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

Et hus i skogen gir andre motiv på en gravplass. (Maribjerg kirkegård, København, Danmark.)

På Bonakas kirkegård får skogbunnen mulighet til å reetablere seg og de selvsådde trærne får stå. Dette skjer fordi det ikke er gjenbruk av graver. Enkelte gravminner og rester etter tuegraver forteller at stedet er et gravareal. Dess eldre graver, dess mindre tråkk. Dess større trær, dess mere løvfall. Etter enda noen flere tiår vil sporene etter gravene være få og naturen ytterligere ha tatt over. (Bonakas kirkegård, Tana, Norge.)

I denne modellen prøver jeg å etterligne naturen. I trærnes plassering og utforming er det ingen symmetri, ingen faste rytmer. Vilkårighet er det som skal være hovedinntrykket. Det lille menneskeskapte som ligger i bakken skal så vidt fornemmes. I dette modellarbeidet må jeg trå varsomt fram. Forenkle litt og ikke legge til så mye nytt. (Modellfoto. Bonakas kirkegård, Tana, Norge.)

Tildekking av graven med stedegen vegetasjon er her starten på den naturlige tilgroingsprosessen. (Kautokeino kirkegård, Kautokeino, Norge.)

Gravminnenes uregelmessige plassering, ulike størrelser og varierende utforming gjør at de framstår tettere på naturens uttrykk. (Modellfoto. Bonakas kirkegård, Tana, Norge.)

På Ordrup kirkegård står ulike treslag om hverandre. Planter som vanligvis kjennetegnes som ugress blir ikke straks fjernet og eføyen får spre seg noe mer enn det som er vanlig på et gravareal. Enkelte store gravminner er lett synlige, men de fleste er delvis skjult under beplantningen. Stedet som gravareal underordner seg den viltvoksende skogen. (Ordrup kirkegård, Gentofte, Danmark.)

Med unntak av noe rydding for å gjøre det framkommelig, gir vekst uten for mye rydding en urskogslignende karakter. Mange elementer til sammen er med på å gi denne karakteren til gravarealet. I modellarbeidet prøver jeg å trekke fram det vesentligste i det overgrodde uttrykket. Blant trærne er de lave og skjevt forgreinede trærne valgt ut og gjentatt i ulike varianter. Den nesten rotete greinstrukturen er viktig for urskogsfornemmelsen. Videre velger jeg den levende og klatrende gulvflaten som innhyller og gjør overflatene myke og frodige. Gravminnene er antydnet, men kan lett bare oppfattes som løsrevne steiner. (Modellfoto. Ordrup kirkegård, Gentofte, Danmark.)

De mange ulike greinstrukturene gir et inntrykk av at naturen tar overhånd. (Ordrup kirkegård, Gentofte, Danmark.)

En varsom menneskehånd har sørget for at navnene på gravminnene kan leses. Det resterende får stå litt til. (Ordrup kirkegård, Gentofte, Danmark.)

ANDRE PERSPEKTIV

Andre perspektiv

Med utgangspunkt i det samme gravarealmaterialet som i de foregående avsnittene gir jeg her et innblikk i andre måter å sortere materialet på. Dette viser andre perspektiv gjennom en ny inndeling. Flere av disse andre tilnæringsmåtene framtrer allerede under befaringene, de visualiseres under modellarbeidet og jeg uttrykker dem skriftlig i deler av beskrivelsene. Med denne nye sammenstillingen får jeg presisert disse perspektivenes særegne kvaliteter.

Kategoriene i de foregående avsnittene bygger på den fysiske oppbygningen av gravarealene. Flere av kategoriene i dette avsnittet er begrep som har med virkningen av de fysiske virkemidlene å gjøre eller stemningen de skaper.

For å gi et raskt innblikk i disse andre perspektivene velger jeg iøynefallende og tydelige eksempler. For å tydeliggjøre karaktertrekkene i de valgte eksemplene sammenstiller jeg ytterligheter som forsterker hver- andres formspråk. I virkeligheten er det glidende overganger og mange blandingsvarianter i mellom.

Flere av eksemplene jeg velger ut kunne ha vært under flere av kategoriene. Dette demonstrer hvor mange-fasettert gravarealmaterialet er. Eksemplet med en “kultivert” gulvflate kunne like gjerne sortere under “monumentalt”. Et “ikke synlig gravsystem” kunne i dette tilfellet også gå under “et felles formgrep”.

De andre perspektivene er:

Naturlikt - kultivert

Monumentalt - lavmælt

Kompakt - luftig

Intimt - åpent

Himmelstrebende - jordbunnen

Mørkt - lyst

Utforming i samsvar med gravsystem - ikke synlig gravsystem

Framheving av den individuelle grav - et felles formgrep

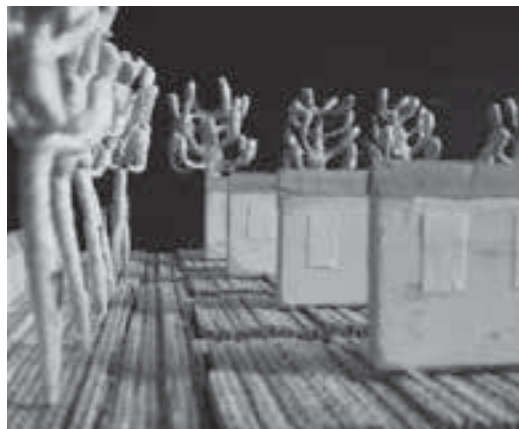
Flyktig - statisk

Naturlikt

De naturlike gravarealeksemlene er til forveksling lik viltvoksende natur. Små gravminner med variasjon i form og farge, inngår som en del av den naturlike variasjonen. Modellens uregelmessige gulvflate som følge av gravtuer, kunne ha vært et naturfenomen. Den vintergrønne gravbeplantningen på befaringsfotografiet kunne ha vært en del av en naturtype. Det viltvoksende og det vilkårlige gir de naturlike gravarealene karakter. De kultiverte gravarealeksemlene er oppbygd rundt geometriske former og tydelige retninger. Vegetasjonen er formgitt, trærne til ensartede rekker og gressplenene til et geometrisk mønster. Gravarealene gir assosiasjoner til andre menneskeskapt miljø. Modellen kan minne om et gateløp og den befarte gulvflaten et mønstret teppegulv. Det planlagte og det bevisste preger de kultiverte gravarealene.

Kultivert

(Naturlikt, venstre: Bonakas kirkegård, Tana, Norge og S:t Sigfrids griftegård, Borås, Sverige.
Kultivert, høyre: Skogskyrkogården i Stockholm, Sverige og Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

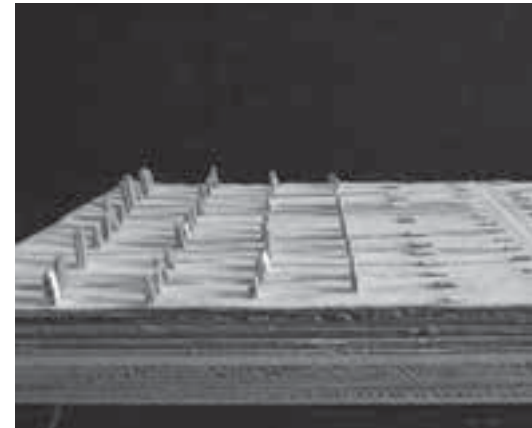
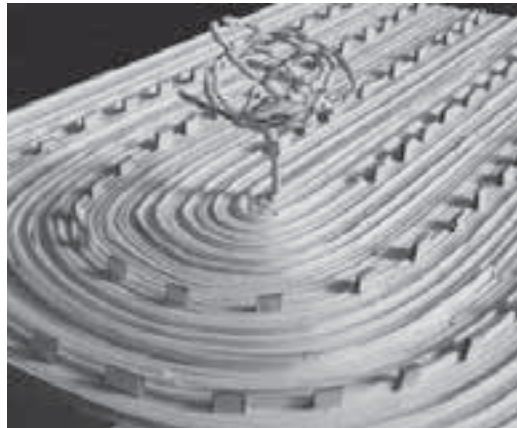

Monumentalt

Lavmælt

Det monumentale i modelleksemplet ligger i flatekomposisjonen hvor gravminnene tegner en sluttet form. Formen underbygges av linjer i bakken og et sentralt plassert tre. Tilsvarende tegner et rendyrket formspråk høyden med trær. Den entydige terrengformen og den iøynefallende trekransen på toppen markerer stedet. Det presise og rendyrkede skaper de monumentale gravarealene. I det lavmælte modelleksemplet danner en gradvis overgang fra liggende til høyere gravminner en nesten umerkelig stigende flate. Små nyanseforskjeller gir gravarealet en forsiktig framtoning. På befæringsfotografiet har de liggende gravminnene likhetstrekk med den omkransende gulvflaten. Med likhet i farge og overflate inngår gravminnene som en del av det helhetlige uttrykket. Det avdempede og de små nyanseforskjellene skaper de lavmælte gravarealene.

(Monumentalt, venstre: Os gravlund, Halden, Norge og Skogskyrkogården i Stockholm, Sverige.
Lavmælt, høyre: Uppsala gamla kyrkogård, Uppsala, Sverige og Moholt kirkegård, Trondheim, Norge.)

Kompakt

I det kompakte modelleksemplet er rammegraver tett sammenstilt med kun smale passasjer i mellom. Den eksponerte plasseringen i den bratte skråningen gjør det massive uttrykket slående. På befaringsfotografiet står hekkene og gravminnene som presset sammen. De litt for store gravminnene og hekkens evne til å fylle litt ekstra der det er mulig, skaper det kompakte uttrykket. Ved å klemme eller kanskje skvise elementene sammen, oppstår det kompakte gravarealet. I det luftige modelleksemplet står gravminnene relativt tett sammenstilt. I mellom er det partier uten gravminner som skaper det luftige uttrykket. Befaringseksemplet viser et gravareal med spredte gravminner. Den romslige sammenstillingen gjør den horisontale gulvflaten framtrædende. Muligheten for et langt blick gjennom og i mellom er et viktig karaktertrekk for det luftige gravarealet.

(Kompakt, venstre: Os gravlund, Halden, Norge og Solheim gravplass, Bergen, Norge.

Luftig, høyre: Orelund kirkegård, Sandefjord, Norge og Östra kyrkogården, Karlskoga, Sverige.)

Luftig

Intimt

Åpent

Mindre rom med sanseinntrykkene tett på har med det intime å gjøre. De bygde veggene sammen med trekronene definerer det mindre rommet i modellen. Nære sanseinntrykk i veggens overflatetekstur og trekronenes greinstruktur er med på å underbygge det intime. Befaringsfotografiet viser smale gravsteder hvor veggene kommer tett på. Nyskuddene i hekken, fargene og duftene fra blomstene blir en viktig del av den intime opplevelsen av gravarealet. I det åpne modelleksemplet inngår gravminnene i de lave horisontale terrengformene og med det oppstår et åpent gravreal. De punktwise trærne skaper steder på flata, samtidig som den åpne fornemmelsen er vedvarende. De vertikale gravminnene er på befaringsfotografiet samlet i en linje, rygg mot rygg, og fyller på den måten lite. Rammene som markerer den horisontale gravstrukturen er det som dominerer formuttrykket. En lav utforming med lange og brede synsfelt gir åpenhet i gravarealene.

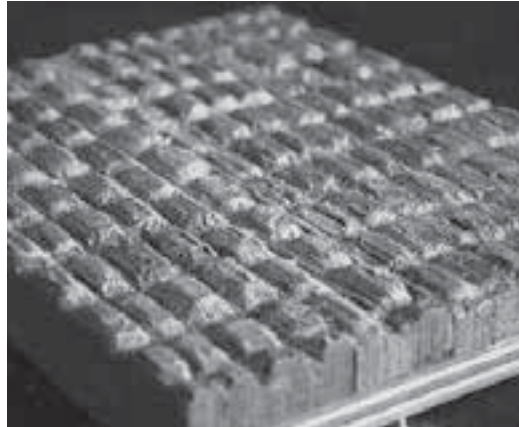
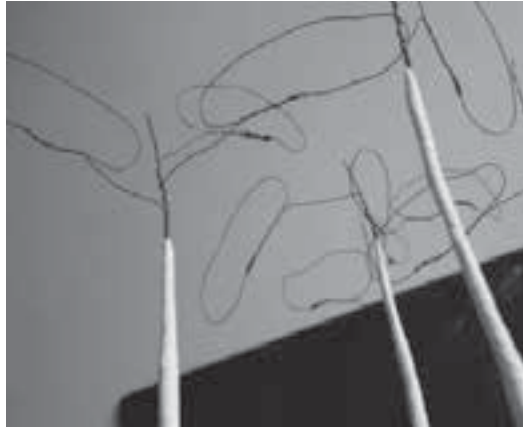
(Intimt, venstre: Skogskyrkogården i Stockholm, Sverige og Assistens kirkegård, København, Danmark.
Åpent, høyre: Sejs Svejlbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark og Hunnebostrand kyrkogård, Sotenäs, Sverige)

Himmelstrebende

Høye og slanke trær strekker seg opp mot himmelen i modelleksemplet for det himmelstrebende. I kontrast til det å vende seg ned mot gravminnet på bakken, ledes blikket opp mot himmelen. På befaringsfotografiet har det himmelstrebende gravarealet en markant horisontal bunnlinje. Brede hekkelinjer knytter vegetasjonen til bakken, lave ensartede gravminner fyller horisontale flater. Sammenstilt med det tydelig horisontale blir de enkeltstående slanke og høyreiste trærne iøynefallende. Det jordbundne gravarealet i modell har en todimensjonal gulvflate. Jorden er fysisk bearbeidet og jorden er det som gir gravarealet et uttrykk. Den noe røffe bearbeidingen i modellen kan minne om åpen jord. Gravminnene på befaringsfotografiet er grovt utformet og har et naturlikt uttrykk. En uregelmessig sammenstilling og en skrå oppstilling gjør at de kan minne om små kampesteiner som bryter opp av jorden. Det rustikke og det umiddelbare betegner det jordbundne uttrykket.

(Himmelstrebende, venstre: Ängelholms kyrkogård, Sverige og Tjugum kirkegård, Balestrand, Norge. Jordbunnen, høyre: Bonakas kirkegård, Tana, Norge og Råbjerg kirkegård, Frederikshavn, Danmark.)

Mørkt

Lyst

De mørke gravarealene har begge vintergrønn vegetasjon. Den mørke grønne fargen er mørk i seg selv, men bidrar også til mørke fordi den reflekterer lite lys. De søyleformede trærne i modellen er kompakte og kontrasten mellom lys og skygge blir stor. På befaringsfotografiet danner vegetasjonen et tak som slipper små strimer av lys ned på bakken. I de mørke gravarealene blir kontrasten mellom det mørke og det lyse et viktig karaktertrekk. Det lyse gravarealet er i modellen helt hvit. Det hvite er lyst i seg selv, men medvirker også til refleksjon av lys. På befaringsfotografiet er det vår. Det lysegrønne bladverket reflekterer masse lys og et hav av lysende grønt bladverk duver over gravarealet. Lyse farger og refleksjon av lys er et viktig virkemiddel for det lyse gravarealets karakter.

(Mørkt, venstre: Simtuna kyrkogård, Enköping, Sverige og Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.
Lyst, høyre: Nordre kirkegård, Herning, Danmark og Nordre kirkegård, Herning, Danmark.)

Utforming i samsvar med gravsystem

I modelleksempelt med kvadratiske ruter viser utformingen av gravarealet et samsvar med gravsystemet under bakken. Hver av de kvadratiske rutene tegner stedet for fire graver. På befaringsfotografiet er hver enkelt grav/gravsted markert med et gravminne. Plasseringen av gravminnene følger et gravsystem med slakt buede linjer. De slake linjene tegner sirkler som til sammen favner hele gravarealet. Når utformingen samsvarer med gravsystemet leses den enkelte grav som en del av en større helhet. I modelleksemplet for et ikke synlig gravsystem framstår rullesteinsgravminnene som vilkårlig spredt og en får ingen fornemmelse av gravsystemets ordensprinsipp. Grunnen til den tilsynelatende vilkårlige plasseringen kan være forskyvinger i linjeføringen i gravsystemet. Krigskirkegården på befaringsksemplet har en samling av graver uten noen form for markering av den enkelte grav. En oval terrengform tegner en felles markering av gravarealet.

(Utforming i samsvar med gravsystem, venstre: Sejs Svejbæk kirkegård, Silkeborg, Danmark og Øvre- og nedre gravlund, Ålesund, Norge. Ikke synlig gravsystem, høyre: Ordrup kirkegård, København, Danmark og Tjøtta krigskirkegård, Alstadhaug, Norge.)

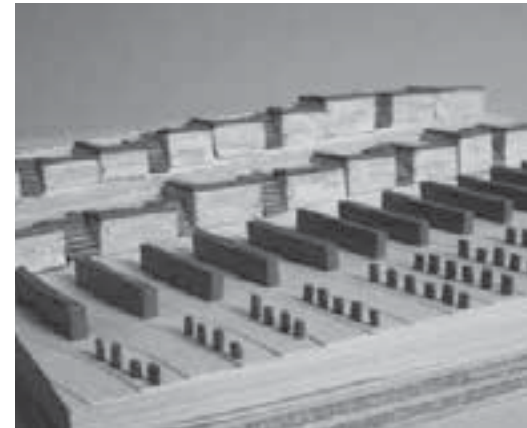
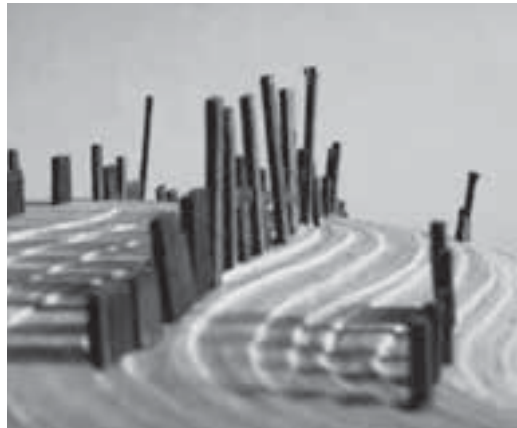

Det individuelle

Et felles formgrep

Et gravareal som i sitt formspråk framhever den individuelle grav vil samtidig også inngå i et felles formgrep. I modelleksemplet framheves den individuelle grav ved at gravminnene har ulike høyder og former. De tett sammenstilte gravminnerekkene bygger samtidig oppunder et felles formgrep. I urneveggen på befaringsfotografiet er det nisjer som tydelig markerer den individuelle urnens plassering. Samtidig inngår hver av de individuelle nisjene i en langstrakt mur som danner det helhetlige formgrepet. I modelleksemplet hvor et felles formgrep er mest framtrædende er tre undergrupper av gravareal med likhetstrekk i linjeføringen sammenstilt. De individuelle gravminnene er underordnet hver av de ulike undergruppens formspråk. I den anonyme minnelunden tegner det felles formgrepet gravarealet alene. Vannspeilet med den omkransende steinsettingen, gressplenen og blomstene omkring trærne er det som gir gravarealet karakter.

(Det individuelle, venstre: Nesland kirkegård, Vinje, Norge og Pålsjö kyrkogård, Helsingborg, Sverige. Et felles formgrep, høyre: Kirkelandet gravsted, Kristiansund, Norge og Västra kyrkogården, Halmstad, Sverige.)

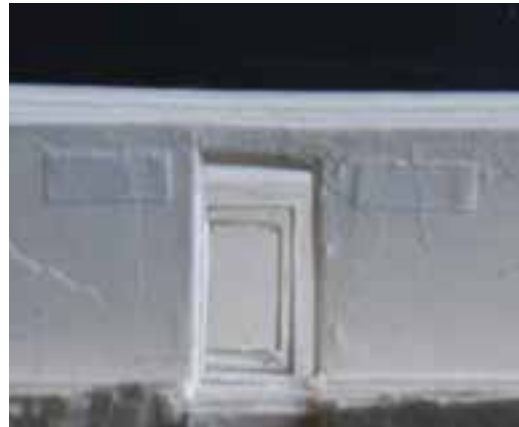
Flyktig

I det lett foranderlige ligger gravarealets flyktighet. I modelleksemplet vokser blomster seg høyere enn gravminnene. Med plantens vekslende vokseform gjennom de ulike årstidene og gjennom ulike værforholds påvirkning tilfører plantene et flyktig uttrykk. På befaringsfotografiet skinner en lav morgensol over gravarealet. Gravminnene i kritthvit stein speiler solen. Den i utgangspunktet statiske steinen fanger solstrålene en tidlig morgenstund og tilfører en flyktighet til gravarealet. I det statiske modelleksemplet skaper bygde veggelementer et statisk uttrykk. I det stillestående materialet er det komponert en passasje med dybdeperspektiv. På befaringsfotografiet er en formklipt vintergrønn hekk valgt som eksempel for det statiske. Hekkesystemet opprettholdes med regelmessig klipping og det vintergrønne materialet har en entydig mørk grønn farge gjennom året. Få endringer i form og få endringer i farge skaper et statisk gravarealuttrykk.

Statisk

(Flyktig, venstre: Nesland kirkegård, Vinje, Norge og Lesjaskog kirkegård, Lesja, Norge.

Statisk, høyre: Skogskyrkogården i Stockholm, Sverige og Mariebjerg kirkegård, København, Danmark.)

OPPSUMMERING OG AVSLUTNING

OPPSUMMERING OG AVSLUTNING

Oppsummering, repertoarutvikling

Det første formålet i dette forskningsarbeidet er å bidra med repertoarutvikling innen utforming av gravareal. Målgruppen for den nye kunnskapen er utøvende landskapsarkitekter. De skal få kjennskap til variasjon, forståelse for muligheter og bevissthet om virkemidler knyttet til utforming av gravareal.

“Del C Gravarealets virkemidler” gir kjennskap til variasjonen i gravarealutforming ved at mange ulike gravareal er sammenstilt. Både svært forskjellige gravareal og varianter over gravareal med likhetstrekk er tatt med. Det at jeg viser eksempler på måter å videreutvikle gravarealuttrykk gjennom modellarbeid gir forståelse for at det ligger muligheter i de ulike gravarealene. Det å forenkle gjennom å trekke fram og tydeliggjøre det karakterskapende gir generell forståelse for utvikling av muligheter i gravarealuttrykk. Gjennom denne tydeliggjøringen av de ulike gravarealuttrykkene kommer en bevissthet om virkemidlene. Ved å bla fram og tilbake i Del C, sammenligne, studere og som prosjekterende landskapsarkitekt selv skissere og utvikle, oppstår en bevissthet om gravarealets virkemidler.

Jeg foreslår fem overordnede virkemidler som sentrale i utformingen av gravareal. Etter hvert som jeg er blitt godt kjent med materialet, har jeg også sett andre måter å inndele de ulike gravarealene. Disse andre tilnæringsmåtene omtaler jeg som “Andre perspektiv”. Virkemidler og perspektiv er:

Gulvflate

Innenfor spennet fra helt plant til noen få centimeters høydeforskjell ligger det et spekter av utformingsmuligheter. Mønsterflater med små høydeforskjeller og lave strukturer utgjør en stor forskjell. I gulvflatens ofte store utstrekning blir det karaktergivende virkemidlet gjentatt mange ganger og får på den måten stor innvirkning på gravarealets karakter.

Gress- og lyngbakke, blomsterenger og staudebeplantning inngår som en del av gulvflaten. Disse utgjør store endringer i gulvflaten gjennom de ulike årstidene. Farger som veksler, perioder med frodig vekst i kontrast til perioder hvor alt er borte. Lav beplantning i kombinasjon med oppreiste gravminner skjuler gravminnet noe. Med rørelser i vinden kommer flaten i bevegelse, mens gravminnet står stille.

Gulvflatens mer eller mindre synlige speiling av gravsystemet under bakken i kombinasjon med et stisystem utgjør en komposisjon. Noen ganger kan stisystemet bare så vidt anes, andre ganger er det stiene som legger føringen i gravarealets formspråk. I tilfeller hvor de er likeverdige oppstår et samspill. I eldre anlegg hvor ting har blitt endret over tid, kommer vilkårlighet inn som et virkemiddel. En grav som ble for liten, er utvidet og spiser litt av stien. Et annet sted beveger stien seg litt inn på gravene. Tilfeldigheter som preger formspråket.

Gravminner

Mange mindre individuelle gravminner i motsetning til et stort felles minnesmerke illustrerer spennvidden i gravminnet som virkemiddel. Når det ikke er noe gravminne knyttes minnet til stedets utforming. Et gravminne i stein kunne ha stått til evig tid, om det ikke hadde blitt fjernet. Spinkle trekors som råtner og

velter eller en blomsterkrans som går tilbake til naturen uttrykker den andre ytterligheten.

Gjennom hele 1900-tallet og fram til i dag har det individuelle gravminnet i hovedsak preget gravarealene. Når alle er like tegnes et enhetlig uttrykk. Når alle er ulike oppstår et mer mangfoldig uttrykk, men til sammen danner de også en form for enhet. Liggende gravminner inngår i gulvflaten og underordner seg det større arkitektoniske gravarealrommet. Opprette gravminner fyller rommet. Om rommet er stort og det er mange gravminner, kommer rytmen eller det urytmiske i sammenstillingen tydelig fram.

I noen tilfeller er gravminnet en del av gravarealets design. I slike tilfeller er det ofte flere ulike gravareal-design slik at en kan velge blant flere. Når en står relativt fritt til å velge gravminne, preger de private gravminnevalgene det helhetlige uttrykket. I naturlike gravareal er det ofte begrensinger knyttet til gravminnevalget slik at det naturlike uttrykket blir framtreddende til tross for at det er mange graver der.

Romdannelse

Fra det lille hekkerrommet omkring den enkelte grav til det store åpne fellesrommet ligger et spekter av romdannelse på gravarealene. For at store gravareal ikke skal virke for overveldende eller for upersonlige er det vanlig å dele gravarealene inn i mindre enheter. I lange smale rom skapes en underinndeling med brutte vinkler eller slake krumninger. I mer rektangulære rom brukes ofte lavere skillevegger for å skape underordnede inndelinger.

Utformingen av veggene har mye å si for gravarealets karakter. Med byggverk eller tett vintergrønn vegetasjon kan veggene bli kompakte og statiske. Med en åpen konstruksjon eller lett vegetasjon kan veggene bli transparente og bevegelige. I mellom disse to ligger kombinasjoner og varianter. Stramt klipte hekker gir et renere arkitektonisk uttrykk, mens en fritt voksende vegetasjonsvegg nærmer seg naturens formspråk. Vegger av vegetasjon endrer rommet gjennom årstidene.

Noen enkelte gravareal har store komponerte rom med et klart formspråk. Opprinnelsen til disse rommene ligger som regel i en helhetlig plan som har vært utgangspunktet fra begynnelsen. Et overordnet formgrep tegner en ramme om gravarealet og den videre utformingen underbygger det store rommets struktur. Resultatet blir ofte et storslagent uttrykk.

Terrengvariasjon

Variasjon i terrenget innbefatter ulike uttrykk som blant annet skråninger, hauger, nivå, terrasser og store landskapsformer. Felles for alle er at de har et iøynefallende formspråk og at de påvirker gravarealets karakter i stor grad. Terrengvariasjonen er ofte en del av gravarealets omkringliggende landskapsform og inngår derfor som en "naturlig" del av landskapet.

For å gjøre et skrått terreng anvendelig for gravareal omarbeides terrenget ofte til nivå eller terrasser. De som regel store landskapsformene tegner klare horisontale linjer i terrenget. De omfattende bearbeidingene av terrenget gir et tydelig kultivert uttrykk.

Gravarealets komposisjon i tilknytning til store frittstående landskapsformer kan enten underbygge formen eller motsatt gjøre den mindre framtreddende. For eksempel vil en gravarealmarkering oppe på toppen av

en landskapsform gi et monumentalt uttrykk. Et gravareal utformet som et flatemønster og som ligger som et teppe både over landskapsformen og i de nærmeste omgivelsene, vil derimot flate ut terrengvariasjonen.

Trær og skog

Et tre er et stort element som markerer et sted på gravarealet og i tilknytning til dette ene treet dannes det ofte et mindre rom. En skog fyller derimot gravarealet i alle dimensjoner. Skogen tilfører gravarealet romforløp en kan bevege seg gjennom.

Ulike typer skog danner ulike typer rom. Det lette løvverket i en lav fjellbjørkeskog skaper åpne og lyse gravrom. De krokete stammene former en diffus romstruktur. Granskogen har tunge og mørke greiner som gir en mørkere stemning på gravarealet. Stammene i en godt utvokst furuskog er lange slanke og tegner en søylehall. Høyt over gravarealet ligger et tak med noen få furugreiner. Eikeskogens lange greiner og massive bladverk gir dybde i takkonstruksjonen.

Med trærne og skogen kommer konglene og dyrene, høstløv og løvsprett, skoglysninger og suset i greinene til gravarealet. Fordi trærnes dimensjoner er så store blir gravarealets karaktertrekk og endringer gjennom året iøynefallende.

Andre perspektiv

Gjennom kapitlet “Andre perspektiv” viser jeg til ulike tilnærminger som kan supplere den femdelte hovedinndeling som beskrevet over. Eksempelene jeg har valgt har et karakteristisk formspråk som gjør det lett å få innblikk i det nye perspektivet. I tillegg velger jeg å sammenstille kontrastpar som forsterker de ulike karaktertrekkene.

Gjennom denne komprimerte sammenstillingen gir jeg mulige “oppskrifter” på hvordan å lese eller tolke de gravarealene jeg tidligere har beskrevet. Disse kontrastparene er veldig lett overførbare til å gjelde landskapsarkitekturfaglige utforminger generelt. På den måten gir dette lille sluttkapitlet et klart svar på det overordnede formålet i repertoarutviklingen som gjelder de generelle landskapsarkitekturfaglige oppgavene.

Oppsummering, metodeutvikling

Det andre formålet i dette forskningsarbeidet er å bidra med metodeutvikling innen praksisbaserte forskningsmetoder. Målgruppen er forskende landskapsarkitekter. De skal få kjennskap til mulige forskningsmetoder som baserer seg på prosjekterende landskapsarkitekters arbeidsformer hvor blant annet befaring, fotografering og utprøving i modell inngår.

I første halvdel av “Del B Metode” beskriver jeg en konkret arbeidsmetode med min egen forskningsprosess som eksempel. I kapitlet “Metodisk rammeverk”, i andre halvdel av Del B, beskriver jeg blant annet den store gruppen forskningsmetoder som betegnes som Research by Design og hvordan den er relevant for mitt forskningsprosjekt. Til slutt får jeg demonstrert metoden i bruk gjennom visualisering og konkretisering i kapitlet “Del C Gravarealets virkemidler”.

Denne forskningens viktigste bidrag til metodeutvikling er å demonstrere et eksempel på hvordan en praksisbasert forskningsmetode kan gjennomføres. Noen av landskapsarkitektens arbeidsmetoder er valg ut, gjennomført i praksis og beskrevet med bakgrunn i metodeteori. I forskningsprosjektet vil jeg spesielt trekke fram det å interagere med det materielle som en vesentlig del av forskningsmetoden. Under befaringene interagerer jeg med gravarealene gjennom å velge utsnitt, vinkel og perspektiv - og å underbygge komposisjon, lysinnfall og kvaliteter på stedet. Videre interagerer jeg under modellarbeidet med materialene. Dette skjer mens jeg bearbeider, observerer og spontant reagerer på det som skjer mens jeg arbeider med materialene. Jeg utforsker de utvalgte gravarealene ved å forenkle, overdrive og videreutvikle - og å skrape, prikke, vikle, klemme, klippe og lime.

Et annet bidrag er å kombinere visuell framstilling og tekstlige beskrivelser. Forskningens resultater synliggjøres gjennom å sammenstille, sammenligne og lage grupperinger - og å trekke fram det spesielle, det vanlige, det vare, det tydelige, det tilfeldige, det styrte, det aktuelle og det mindre påfallende.

Avslutning

Jeg har trålet kvadratkilometer på kvadratkilometer med gravareal. Jeg har befart store og små gravplasser, kjente og ukjente, i store byer og langt ute i distriktene og til alle fire årstider. Det interessante har ikke alltid slått imot meg, jeg har måttet lete. Noen ganger har jeg gått rundt og beskuet et gravareal fra alle kanter før jeg endelig har bestemt meg for at det ligger noe interessant her som jeg kanskje kan bruke. Andre ganger har gravarealet slått mot meg i det samme jeg har trått inn.

Befaringene har i hovedsak vært begrenset til Skandinaviske gravareal. Det finnes mye interessant utenfor Danmark, Norge og Sverige, men om jeg skulle ha valgt å ta med flere land i Europa, hadde jeg antagelig ikke rukket over så mye mer enn de store og mest kjente gravplassene. Avgrensningen har gjort det mulig å befare lille og bortgjemte Nesland kirkegård i Vinje, forblåste Fjaltring kirkegård i Lemvig og Ekshärads kyrkogård langt inne i de mørke skogene i Hagfors. Lokale dyddykk har fått plass i utvalget og fått prege resultatet.

Gravarealet fremstår for mange som uforanderlig. Sterke tradisjoner ligger til grunn for dets utforming. Men gravarealet er i stadig endring, om enn ikke så raskt. Ny viten, nye ideal og nye ønsker påvirker forventningene til gravarealet. For å imøtekomme dette trenger landskapsarkitekten virkemidler. Gravarealet har et stort potensial, som jeg håper å ha vist vei inn i med dette arbeidet.

VEDLEGG

VEDLEGG

Befarte gravplasser	315
Fagkyndige innen gravplassfeltet	319
Illustrasjoner	320
Referanser	321
Muntlige kilder	326

Befarte gravplasser

Danmark

Hovedstaden

Assistens kirkegård, København
Bispebjerg kirkegård, København
Lyngby parkkirkegård, Lyngby-Taarbæk
Mariebjerg kirkegård, København
Ordrup kirkegård, Gentofte
Skovlunde kirkegård, Ballerup
Søllerød kirkegård, Rudersdal
Vestre kirkegård, København

Midt-Jylland

Fjaltring kirkegård, Lemvig
Fonnesbæk kirkegård, Ikast-Brande
Lomborg kirkegård, Lemvig
Nordre kirkegård, Herning
Sejs Svebæk kirkegård, Silkeborg
Trans kirkegård, Lemvig

Nord-Jylland

Fladbjerg kirkegård, Frederikshavn
Flade kirkegård, Frederikshavn
Højen kirkegård, Frederikshavn
Råbjerg kirkegård, Frederikshavn
Skjoldborg kirkegård, Thisted
Tilsted kirkegård, Thisted

Sjælland

Butterup kirkegård, Holbæk
Greve kirkegård, Greve
Herfølge naturkirkegård, Køge
Holbæk naturkirkegård, Holbæk
Pedersborg kirkegård, Sorø
Tune kirkegård, Greve
Tuse kirkegård, Holbæk
Undløse kirkegård, Holbæk
Vindinge kirkegård, Roskilde

Syddanmark

Brødremenigheten kirkegård, Kolding
Tornbjerg kirkegård, Odense
Novrup kirkegård, Esbjerg
Urup kirkegård, Billund

Sverige

Hallands län

Västra kyrkogården og Karlsro kyrkogård, Halmstad

Jönköpings län

Dunkehalla kyrkogård, Jönköping
Järstorp kyrkogård, Jönköping
Skogskyrkogården, Jönköping
Östra kyrkogården, Jönköping

Skåne län

Esarps kyrkogård, Staffanstorps
Falsterbo kyrkogård, Vellinge
Gamla kyrkogård, Malmö
Hässelholms Östra begravningsplats, Hässleholm
Landskrona kyrkogård, Landskrona
Pålsjö kyrkogård, Helsingborg
St. Pauli kyrkogård, Malmö
Vellinge kyrkogård, Vellinge
Ängelholms kyrkogård, Ängelholm
Östra kyrkogård, Malmö

Stockholms län

Norra begravningsplatsen, Solna
Skogskyrkogården, Stockholm
Strandkyrkogården, Stockholm

Uppsala län

Berthåga kyrkogård, Uppsala
Simtuna kyrkogård, Enköping
Uppsala Gamla kyrkogård, Uppsala

Värmlands län

Ekshärads kyrkogård, Hagfors
Rämmens kyrkogård, Filipstad
Östra og Västra kyrkogården, Karlstad

Västra Götalands län

Hunnebostrand kyrkogård, Sotenäs
Kungälv gamla kyrkogård, Kungälv
Kvibergs kyrkogård, Göteborg
Mollösunds gamla kyrkogård, Orust
Morlanda kyrkogård, Orust
Nolby begravningsplats, Alingsås
Skogskyrkogården, Kungälv
St. Sigfrids giftgård, Borås
Tanums kyrkogård, Tanum
Östra kyrkogården, Göteborg

Örebro län

Karlskoga skogskyrkogård, Karlskoga
Östra kyrkogården, Karlskoga

*Norge**Akershus*

Asker kirkegård, Asker
 Drøbak kirkegård, Frogn
 Enebakk kirkegård, Enebakk
 Haslum kirkegård, Bærum
 Lommedalen gravlund, Bærum
 Mari kirkegård, Enebakk
 Setskog kirkegård, Aurskog-Høland
 Søndre Høland kirkegård, Aurskog-Høland
 Tanum kirkegård, Bærum
 Østenstad kirkegård, Asker
 Ås kirkegård, Ås

Aust-Agder

Arendal kirkegård, Arendal
 Austad kirkegård, Lyngdal
 Austre Moland kirkegård, Arendal
 Bykle kirkegård, Bykle
 Dypvåg kirkegård, Tvedestrand
 Evje kirkegård, Evje og Hornnes
 Fjære kirkegård, Grimstad
 Helleheia kirkegård, Arendal
 Hisøy kirkegård, Arendal
 Iveland kirkegård, Iveland
 Tvedestrand kirkegård, Tvedestrand
 Vestre Moland kirkegård, Lillesand
 Årdal kirkegård, Bygland

Buskerud

Bragernes kirkegård, Drammen
 Flesberg kirkegård, Flesberg
 Frogner kirkegård, Lier
 Kongsberg gravlund, Gomsrud
 Kongsberg kirkegård, Kongsberg
 Kongsberg kirkegård (ved kirka), Kongsberg
 Mjøndalen kirkegård, Nedre Eiker
 Nedre Eiker kirkegård, Nedre Eiker
 Rollag kirkegård, Rollag
 Strømsø kirkegård, Drammen
 Tranby kirkegård, Lier
 Tuft kirkegård, Kongsberg
 Åssiden kirkegård, Drammen

Finnmark

Alta kirkegård, Alta
 Berlevåg kirkegård, Berlevåg
 Birkestrand kirkegård, Tana

Bonakas kirkegård, Tana
 Den katolske kirkegård, Alta
 Elvebakken kirkegård, Alta
 Grense Jakobselv, Sør-Varanger
 Hammerfest kirkegård, Hammerfest
 Hamningberg kirkegård, Båtsfjord
 Jarfjord kirkegård, Sør-Varanger
 Karasjok kirkegård, Karasjok
 Kautokeino kirkegård, Kautokeino
 Kiberg kirkegård, Vardø
 Kistrand kirkegård, Porsanger
 Masi gamle kirkegård, Kautokeino
 Masi nye kirkegård, Kautokeino
 Neiden kirkegård, Sør-Varanger
 Nesseby gamle kirkegård, Nesseby
 Nesseby kirkegård, Nesseby
 Sandsnes gravlund, Sør-Varanger
 Suosjavrre kapell, Karasjok
 Talvik kirkegård, Alta
 Vadsø kirkegård, Vadsø
 Valjok kirkegård, Karasjok
 Vardø gamle kirkegård, Vardø
 Vardø nye kirkegård, Vardø

Hedmark

Stor-Elvdal kirkegård, Stor-Elvdal
 Tynset kirkegård, Tynset
 Åmot kirkegård, Åmot

Hordaland

Assistentkirkegården, Bergen
 Granvin kirkegård, Granvin
 Møllendal gravplass, Bergen
 Solheim gravplass, Bergen
 Tunshovden kirkegård, Voss
 Voss kirkegård, Voss

Møre og Romsdal

Gjemnes kirkegård, Gjemnes
 Hareid kirkegård, Hareid
 Kirkelandet gravsted, Kristiansund
 Osnes kirkegård, Ulstein
 Sandnes gravsted, Rauma
 Tøndergård gravlund, Molde
 Øvre- og nedre gravlund, Ålesund

Nordland

Alstadhaug kirkegård, Alstadhaug
 Bodin kirkegård, Bodø

Botn tysk krigskirkegård, Saltdal
Brodtkorb-familiens gravsted, Tjøtta, Alstadhaug
Brønnøy kirkegård, Brønnøy
Fredlund kirkegård, Flakstad
Fredvang kirkegård, Flakstad
Hovden kirkegård, Bø
Mo kirkegård, Rana
Mosjøen kirkegård, Vefsn
Skogvoll kirkegård, Andøya
Stamsund kirkegård, Vestvågøy
Svolvær kirkegård, Vågan
Tjøtta kirkegård, Alstadhaug
Tjøtta krigskirkegård, Alstadhaug
Tjøtta nye krigskirkegård, Alstadhaug
Unstad kirkegård, Vestvågøy
Vevelstad kirkegård, Vevelstad
Vik kirkegård, Sømna

Nord-Trøndelag

Alstadhaug kirkegård, Levanger
Hustad kirkegård, Inderøy

Oppland

Heidal kirkegård, Sel
Lesja kirkegård, Lesja
Lesjaskog kirkegård, Lesja
Lom kirkegård, Lom
Sørdorp gamle kirkegård, Nord-Fron

Oslo

Alfaset gravlund og krematorium, Oslo
Gamle Aker kirkegård, Oslo
Gamlebyen gravlund, Oslo
Høybråten gravlund, Oslo
Klemetsrud kirkegård, Oslo
Nordre gravlund, Oslo
Vestre Aker kirkegård, Oslo
Vestre gravlund, Oslo
Vår Frelsers gravlund, Oslo

Rogaland

Eiganes gravlund, Stavanger
Hetland gravlund, Stavanger
Jåttå gravlund, Stavanger
Lagård gravlund, Stavanger

Sogn og Fjordane

Blomreina gravplass, Førde
Eid kirkegård, Eid
Frøya kirkegård, Bremanger

Førde kirkegård, Førde
Gaupne kirkegård, Luster
Grotle gamle kirkegård, Bremanger
Grotle gravplass, Bremanger
Hopperstad kirkegård, Vik
Husabø kirkegård, Leikanger
Leikanger kirkegård, Leikanger
Stokkenes kirkegård, Eid
Sæbø gravplass, Høyanger
Sør-Vågsøy kirkegård, Vågsøy
Tjugum kirkegård, Balestrand
Tunga gravplass, Høyanger

Sør-Trøndelag

Bratsberg kirkegård, Trondheim
Ilen kirkegård, Trondheim
Leira kirkegård, Trondheim
Melhus kirkegård, Melhus
Moholt kirkegård, Trondheim
Stavne kirkegård, Trondheim
Tilfredshet kirkegård, Trondheim
Tiller kirkegård, Trondheim

Telemark

Borgestad kirkegård, Skien
Bråten kirkegård, Kragerø
Bø kirkegård, Bø
Eidanger kirkegård, Porsgrunn
Eidsborg kirkegård, Tokke
Flatdal kirkegård, Seljord
Grungedal kirkegård, Grungedal
Hjartdal kirkegård, Hjartdal
Kragerø-Skåtøy kirkegård på Karlstad, Kragerø
Kvitseid kirkegård, Kvitseid
Nenset kirkegård, Skien
Nesland kirkegård, Vinje
Notodden kirkegård, Notodden
Ospevika kirkegård, Kragerø
Romnes kirkegård, Nome
Seljord kirkegård, Seljord
Solum kirkegård, Skien

Troms

Tromsø gravlund, Tromsø

Vest-Agder

Mandal kirkegård, Mandal
Oddernes kirkegård, Kristiansand
Vennesla kirkegård, Vennesla

Øvrebø kirkegård, Vennesla

Vestfold

Andebu kirkegård, Andebu
 Ebbestad kirkegård, Svelvik
 Ekeberg kirkegård, Sandefjord
 Hof kirkegård, Hof
 Høyjord kirkegård, Andebu
 Orelund kirkegård, Sandefjord
 Sandar kirkegård, Sandefjord
 Sandefjord kirkegård, Sandefjord
 Skjee kirkegård, Stokke
 Slagen kirkegård, Tønsberg
 Søndre Slagen kirkegård, Tønsberg
 Stokke kirkegård, Stokke
 Tjøme kirkegård, Tjøme
 Tønsberg nye kirkegård, Tønsberg
 Unnersbo kirkegård, Larvik

Østfold

Eidsberg kirkegård, Eidsberg
 Glemmen kirkegård, Fredrikstad
 Hovin kirkegård, Spydeberg
 Jeløy kirkegård, Moss
 Moss kirkegård, Moss
 Os gravlund, Halden
 Rygge kirkegård, Rygge
 Rømskog kirkegård, Rømskog
 Skjeberg kirkegård, Sarpsborg
 Solli gravlund, Halden
 Spydeberg kirkegård, Spydeberg
 Tomter kirkegård, Hobøl
 Trømsborg kirkegård, Eidsberg
 Tune kirkegård, Sarpsborg
 Østre Fredrikstad gravlund, Fredrikstad

Nederland

Flevoland

Almere-Haven, Almere

Overijssel

Kranenburg, Zwolle

Noord-Holland

Crematorium Haarlem, Haarlem
 Begraafplaats Berestein, Hilversum
 Begraafplaats Zwaanshoek, Harlemmermeer
 De Nieuwe Ooster, Amsterdam
 Zorgvlied, Amsterdam

Utrecht

Toolsteg, Utrecht

Zuid-Holland

Begraafplaats Ter Navolging, Haag

Frankrike

Paris

Catacombes de Paris, 14. arrondissement
 Cimetière de Charonne, 20. arrondissement
 Cimetière de Monmartre, 18. arrondissement
 Cimetière de Montrouge, 14. arrondissement
 Cimetière du Montparnasse, 14. arrondissement
 Cimetière du Pere-Lachaise, 20. arrondissement

England

London

Bunhill Fields Burial Ground, Islington
 Highgate Cemetery, Camden
 St. John's Wood Church Gardens, Westminster
 St. Luke's Cemetery, Bromley
 St. Mary's Roman Church, Bromley
 St. Nicholas' Church, Bromley

Spania

Catalonia

Cementiri de Les Corts, Barcelona
 Cementiri de Montuïc, Barcelona

Fagkyndige innen gravplassfeltet

Denne listen viser fagkyndige innen gravplassfeltet fra de ulike skandinaviske landene som kommenterer og supplerer listen over gravplasser jeg planlegger å befare.

Helge Klingberg

Landskapsarkitekt.

Kirkegårdskonsulent (1981-2012), Kirkeavdelingen i departementet, Norge.

Kirsten G. Lunde

Landskapsarkitekt.

Dosent, Institutt for landskapsplanlegging, NMBU, Ås, Norge.

Ann-Britt Sörensen

Fil lic, doktorand i landskapsarkitektur, SLU, Alnarp, Sverige.

Konsulent i gravplass-spørsmål.

Charlotte Skibsted

Landskapsarkitekt, egen tegnestue.

Kirkegårdskonsulent i Lolland-Falster Stift og Roskilde Stift, Danmark.

Susanne Guldager

Landskapsarkitekt, egen tegnestue.

Kirkegårdskonsulent i Roskilde stift (1981-2010), Danmark.

Illustrasjoner

For bruk av illustrasjoner takkes:

Akasia, Bergen kirkelige fellesråd
Andy Clayden
Arkitektur- og designcentrum
Arkitektens forlag (The Danish Architectural Press)
Catherine Dee
Frederiksberg Stadsarkiv
Kirkerådet, Den norske kirke
Gyldendal
Helsingborgs kyrkogårdsförvaltning
Ikaros Press
ILPs bildearkiv, NMBU
Kyrkogårdsförvaltningen i Göteborg
Kirkegårdskontoret, Bærum kommune
Kirkevergen, Vinje kommune
Kristine Jensen og Poul Ingemann
Københavns Stadsarkiv
Lokalhistorisk arkiv Gentofte
Norsk Folkemuseum
Oslo museum, Byhistorisk samling
Oslo byarkiv
Riksantikvarieämbetet
Sejs Svejbæk kirkegård, kontoret
Silkeborg Arkiv
Thomas Thiis-Evensen
Upplandsmuseet

Hvor fotograf ikke er angitt, er fotografiene tatt av Rannveig Søndergaard Holm.

Referanser

- Ahlklo, Å. K. (2001). Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990, b. 167. Alnarp: Movium. 103 s.
- Aldrich, V. C. (1963). Philosophy of art. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall. XI, 116 s.
- Andersson, S.-I. (1997). De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen II. Kirkegårdskultur, 1997: 31-42.
- Andersson, T. & Friberg, P. (2005). The architecture of Per Friberg. Stockholm: Arkitektur förlag. 63 s.
- Baumann, A. (1954). Neues Planen und Gestalten: für Haus und Garten, Friedhof und Landschaft. Aachen: Deutsche Gärtnerbörse. VII, 231 s.
- Begravningsplats vid Järvafältet i Stockholm. (2010). Tilgjengelig fra: <https://www.arkitekt.se/tavling/begravningsplats-vid-jarvafaltet-i-stockholm/> (lest 15.01.2015).
- Bengtsson, R. & Klintborg, Å. (1992). Åtta kyrkogårdar. I: Bucht, E. (red.) Stad & Land nr 103, Kyrkogårdens gröna kulturarv, s. 35-96. Alnarp: Movium.
- Biggs, M. & Büchler, D. (2011). Communities, values, conventions and actions. I: Biggs, M. & Karlsson, H. (red.) The Routledge companion to research in the arts, s. 82-98. Oxon, New York: Routledge.
- Borgdorff, H. (2011). The production of knowledge in artistic research. I: Biggs, M. & Karlsson, H. (red.) The Routledge companion to research in the arts, s. 44-63. Oxon, New York: Routledge
- Brandt, G. N. (1922). 'Kirkegaarde og Gravsteder'. Arkitekten, 24: 69-92.
- Bucht, E. (1992). Inledning. I: Bucht, E. (red.) Stad & Land, Kyrkogårdens gröna kulturarv, s. 9-10. Alnarp: Movium.
- Bunhill Fields Burial Ground. Management Plan. 2009-2014. (2011). Tilgjengelig fra: http://www.cityoflondon.gov.uk/things-to-do/green-spaces/city-gardens/Documents/OS_CG_BunhillFieldsManPlan%202009-2014.pdf (lest 15.01.2015).
- Carrén, C. (2013). Ljuden som läker. Ducatus, 1 (2): 38-38.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory : objectivist and constructivist methods. I: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (red.) Handbook of qualitative research 2nd ed., s. 509-535 s. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Clayden, A. & Woudstra, J. (2003). Some European approaches to twentieth-century cemetery design: continental solutions for British dilemmas. Mortality, 8 (2): 189-208.

- Clayden, A., Hockey, J., Green, T. & Powell, M. (2009). Living with the dead. *Journal of Landscape Architecture*, 4 (2): 48-55.
- Clayden, A., Green, T., Hockey, J. & Powell, M. (2015). *Natural burial. Landscape, practice and experience*. Oxon, New York: Routledge. 219 s.
- Cullen, G. (1971). *The concise townscape*. Oxford: Architectural Press. 199 s.
- Dee, C. (2012). *To design landscape: art, nature & utility*. London: Routledge. IX, 270 s.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2000). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage. XX, 1065 s.
- Dunin-Woyseth, H. (2013). Forumartikkel: Om ”tenkelige” og ”utenkelige” doktorgrader. Tre synsvinkler på doktorgradsrelatert akademisk utvikling i arkitektur. *Nordisk arkitekturforskning*, 21 (1): 72-87.
- Dyrssen, C. (2011). Navigating in heterogeneity : architectural thinking and art-based research. I: Biggs, M. & Karlsson, H. (red.) *The Routledge companion to research in the arts*, s. 223-239. Oxon, New York: Routledge.
- Fauerskov, M. & Møller, A.-M. (2012). Naturkirkegårde - en ny klitkirkegård i Lyngvig. *Kirkegårdskultur 2012-13*: 34-43.
- Fjord Jensen, J. (2002). *Vest for paradiset: begravellespladsernes natur*. København: Gyldendal. 424 s.
- Frayling, C. (1993). *Research in art and design*. London: Royal College of Art.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter. X, 271 s.
- Guldager, S. (2005). *Danske kirkegårde: tradition og fornyelse : en eksempelsamling*. København: Anis. 160 s.
- Hauxner, M. (1993). *Fantasiens have: det moderne gennembrud i havekunsten og sporene i byens landskab*. København: Arkitektens Forlag. 357 s.
- Hauxner, M. (2002). *Med himlen som loft*. København: Arkitektens Forlag. 389 s.
- Hauxner, M. (2011). *Fra naturlig natur til supernatur: europæisk landskabsarkitektur 1967-2007 set fra Danmark*. Risskov: Ikaros Press. 299 s.
- Helweg, S. (2013). Bispebjerg kirkegårds kolumbarium. *Kirkegården*, 33 (2): 10-14.
- Highgate Cemetery. (2015). Tilgjengelig fra: <http://highgatecemetery.org/about> (lest 15.01.2015).

- Hirschfeld, C. C. L. (1779). *Theorie der Gartenkunst*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt. 254 s.
- Hunt, J. D. (2000). *Greater perfections: the practice of garden theory*. London: Thames & Hudson. XIII, 273 s.
- Husaas, E. & Lunde, K. G. (1995). Fire kirkegårder. *Byggekunst*, 77 (5): 298-310.
- Irgens, A. K. (2013). Sengen under himmelen. *Arkitektur N*, 95 (3): 18-23.
- Jensen, J. D. (2012). Skovkirkegårde. *Kirkegårdskultur 2012-13*: 28-33.
- Johansson, B. O. H. (1996). *Tallum*. Stockholm: Byggeförlaget. 115 s.
- Jørgensen, K. (2014). I døden er vi alle like. Endringer i norsk kirkegårdskultur på 1900-tallet. *Fortidsminneforeningen. Årbok 2014*: 137-150.
- Kjøller, C. P. (2013). *Cemeteries-organisation, management and innovation: Diffusion of maintenance specifications in danish national church cemetery administrations*. PhD: Københavns Universitet Københavns Universitet. Det Biovidenskabelige Fakultet for Fødevarer. 144 s.
- Kjøller, C. P. (2014). Kirkegårdens driftsstyring i en ny tid. *Grønt Miljø*, 2014 (3): 22-25.
- Kjørup, S. (2000). *Kunstens filosofi: en indføring i æstetik*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag. 213 s.
- Klingberg, H. (2005). *Den nye kirkegårdsboka*. Stokke: Ars Longa. 127 s.
- Klingberg, H., Sørmoen, O. & Wefald, A. (2005). *Kirkegården: et levende kulturminne*. Oslo: ARFO. 142s.
- Klingberg, H. (2013). *Gravminner gjennom tusen år*. Stokke: E-forl. 144 s.
- Kragh, B. (2003). Til jord skal du blive: dødens og begravelens kulturhistorie i Danmark 1780-1990. Aabenraa: Aabenraa Museum, Museumsrådet. 335 s.
- Krebs, S. (2003). Shrinking Cemeteries. *Neue Strategien der Friedhofsentwicklung*. *Stadt+Grün*, 52 (11): 44-50.
- Kryger, K. (2010). Den udenbys kirkegård. Fra Nilens vestbred til Assistenskirkegården i Odense. *Kirkegårdskultur 2010-11*: 43-56.
- Kälvemark, T. (2000). *Konstnärligt utvecklingsarbete och praxisbaserad forskning*. Högskoleverkets arbetsrapporter, 2000:5. 41 s.
- Lindhagen, S. (2006). Kolumbarier. Begravningsplatser i det fördolda. *Blick - Stockholm da & nu*: s.72-81.

- Lovdata. (2012). Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsloven). Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32> (lest 26.01.2014).
- Lovdata. (2014). Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften). Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-01-10-16> (lest 26.01.2015).
- Lund, A. (2000). Guide til dansk havekunst: år 1000-2000. København: Arkitektens Forlag. 314 s.
- Lund, A. (2002). Danmarks havekunst III 1945-2002. København: Arkitektens Forlag.
- Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia. I: Bucht, E. (red.) Stad & Land nr 103, Kyrkogårdens gröna kulturarv, s. 12-34. Alnarp: Movium.
- Nagel, G., Krebs, S., Itzen, I. & Mangold, C. (2003). Strategien zur Friedhofsentwicklung in Hannover. Beiträge zur räumlichen Planung, 2003:71. Hannover: Institut für Grünplanung und Gartenarchitektur. 89 s.
- Nohl, W. & Richter, G. (2001). Friedhofskultur und Friedhofsplanung im frühen 21. Jahrhundert. Bestatten, Trauern und Gedenken auf dem Friedhof. Königswinter: Aeternitas. 175 s.
- Ottavi, M. (2001). Le Parisien. Le crématorium du Père-Lachaise se modernise. Tilgjengelig fra: <http://www.leparisien.fr/paris/le-crematorium-du-pere-lachaise-se-modernise-30-10-2001-2002548531.php> (lest 06.01.2015).
- Pereira, L. Q. (2000). Alternative method for design activity research: the limits of protocol research. I: Pizzocaro, S., Arruda, A. & de Moraes, D. (red.) Proceedings of the Design plus Research conference, Politecnico di Milano, May 18-20, s. 43-48.
- Pfister, R. (1952). Die Friedhof-Fibel. München: Verlag Georg D. W. Callwey. 159 s.
- Polanyi, M. (1967). The tacit dimension. Garden City, N. Y.: Doubleday. xi, 108 s.
- Reistad, K. (1967). Historisk oversikt. Utdrag fra "Om kirkegårder og gravplasser". Ås: Institutt for landskapsarkitektur. 56 s.
- Rogers, E. B. (2001). Landscape design. A Cultural and Architectural History. New York: Abrams. 544 s.
- Schön, D. A. (1983). The reflective practitioner: how professionals think in action. New York: Basic Books. X, 374 s.
- Secher, K. (1942). Dansk ligbrændingsforening 1931-1942. København: Andr. Fred. Høst & søn. 278 s.
- Sevaldson, B. (2010). Discussions & movements in design research. FORMakademisk, 3 (1): 8-35.
- Skaarup, P. (2005). Gravmindet og kirkegårdens helhed. Kirkegårdskultur 2005: 31-42.

- Skibsted, C. (2002). Tornbjerg Urnekirkegård. Kirkegårdskultur 2002: 29-33.
- Sommer, A.-L. (2003). De dødes haver: den moderne storbykirkegård. Odense: Heraldisk Selskab. 296 s.
- Sommer, A.-L. (2006). Den moderne død. Etik & Æstetik. Kirkegårdskultur 2006: 50-64.
- Sommer, A.-L. (2007). Steder og ikke-steder. Rum for døden. Kirkegårdskultur 2007-08: 21-30.
- Stephensen, L. S. (2001). Danmarks havekunst II 1800-1945. København: Arkitektens Forlag. 431 s.
- Store norske leksikon. (2010). Sarkofag. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/sarkofag> (lest 14.01.2015).
- Store norske leksikon. (2013). Taus kunnskap. Tilgjengelig fra: https://snl.no/taus_kunnskap (lest 01.12.2014).
- Sæland, P. (1954). Gravene og kyrkjegarden. Den norske kirke . Årbok 1954: 114-125.
- Thiis-Evensen, T. (1982). Arkitekturens uttrykksformer. Oslo: Arkitektthøgskolen. XXV, 712 s.
- Verbeke, J. (2013). This is research by design. I: Fraser, M. (red.) Design Research in Architecture: An Overview, s. 137-160. Surrey, England: Ashgate.
- Westerdahl, M. (1996). Den svenska skogskyrkogården: en bild från norr till söder, b. 136. Alnarp: Movium. 127 s.
- Wingren, C. (2013). Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of 'Östra kyrkogården' in Malmö and Järva common. Mortality, 18 (2): 151-172.
- Wingren, C., Stålhandske, M. L., Reimers, E., Petersson, A., Cerwén, G. & Davidsson Bremborg, A. (2013). Camine. Cemetery architecture - Meaning making intentions, needs and experiences. Alnarp: SLU. Tilgjengelig fra: <http://www.slu.se/sv/institutioner/landskapsarkitektur-planering-forvaltning/forskning/forskningsprojekt/camine/> (lest 01.12.2014).
- Övden, O. (1932). Eldbegängelsens historia i Sverige. 1882-1932. Stockholm: Svenska eldbegängelseföreningen. 302 s.

Muntlige kilder

Campen, L. v. (2013). Karres en Brands. Cemeteries - Oslo. Ås: Universitetet for miljø- og biovitenskap, Institutt for landskapsplanlegging. (Forelesning 17.01.2013).

Lunde, K. G. (2014). Urnegraver, håndtering av aske og alt. gravferdsformer. Gardermoen: Kirkegårdsforeningen. Norsk forening for kirkegårdskultur (Forelesning 02.12.2014).

Nordh, H. (2014). Green Urban Spaces - the role of the cemetery in multicultural and inter-religious urban contexts (e-post fra Helena Nordh 28.11.2014).

(Til høyre: Östra kyrkogården, Jönköping, Sverige.)

